

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟ ΕΛΛΕΙΜΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΕΚΦΑΝΣΕΙΣ, ΑΙΤΙΑ, ΕΥΘΥΝΕΣ, ΔΙΕΞΟΔΟΣ; (Δεκέμβριος 2007)

Συγγραφέας: ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΔΙΚΑΙΟΣ

I. Εισαγωγικές σκέψεις

1. Η παγκόσμια διάσταση της οικολογικής κρίσης

Η οικολογική κρίση δεν αποτελεί καινοφανές φαινόμενο στην ανθρώπινη ιστορία. Ιδιαίτερα έντονα όμως τις τελευταίες δεκαετίες η κατάσταση των φυσικών στοιχείων σημαίνει συναγερμό απέναντι στην υπερεκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος από τον άνθρωπο. Η εξαφάνιση σημαντικού ποσοστού ειδών της πανίδας και της χλωρίδας, η εξάντληση φυσικών πόρων, όπως το νερό, το πετρέλαιο κ.ά., απαραίτητων για τη διατήρηση του σύγχρονου βιοτικού επιπέδου, οι ραγδαίες κλιματικές αλλαγές εξαιτίας του φαινομένου του θερμοκηπίου δεν αφήνουν αμφιβολίες για την κρισιμότητα τις κατάστασης.

Σήμερα κατά την κρατούσα άποψη της επιστήμης, η λεπτή και φθίνουσα ισορροπία του οικοσυστήματος κινδυνεύει μεσοπρόθεσμα με μη αναστρέψιμη ανατροπή και μαζί με αυτήν απειλούνται οι συνθήκες ανάπτυξης της ανθρώπινης ζωής, αν δεν ληφθούν εγκαίρως από την Παγκόσμια Κοινότητα και τους φορείς της αποτελεσματικά μέτρα^[1]. Παρά ταύτα φαίνεται, ότι η κραυγή της Φύσης απευθύνεται σε «ώτα μη ακουόντων» ή τουλάχιστον «μη επαρκώς ακουόντων». Και τούτο, διότι και σήμερα η Παγκόσμια Κοινότητα πολύ απέχει από το να λάβει επαρκή μέτρα για την αποφασιστική αντιμετώπιση της οικολογικής κρίσης^[2].

Στις μέρες μας, η οικολογική κρίση λόγω της παγκόσμιας διάστασης που λαμβάνουν οι επιπτώσεις της αποτελεί ίσως το κορυφαίο πρόβλημα που έχει να αντιμετωπίσει η ανθρωπότητα, αφού θέτει σε δοκιμασία τις κρατούσες κοινωνικοοικονομικές, πολιτικές και ηθικές αξίες σε παγκόσμιο και εθνικό επίπεδο. Η «δαμόκλειος σπάθη» της ανεπανόρθωτης ανατροπής του γήινου οικοσυστήματος ως αποτέλεσμα της άκριτης προσκώλησης της ανθρωπότητας στην υλιστική και την αλόγιστη οικονομική ανάπτυξη, έρχεται να επισημάνει, ότι η εφαρμογή του σύγχρονου συστήματος αξιών ακολουθεί αδιέξοδη πορεία[3]. Η ανωτέρω προβληματική επιτάσσει στο σύνολο της παγκόσμιας κοινότητας αλλά και σε κάθε πολίτη ατομικά να αναθεωρήσουν τις αξίες τους, θέτοντας φρένο στην πολιτική της με κάθε κόστος υλικής ευδαιμονίας και στον άμετρο οικονομικό ανταγωνισμό χωρίς σεβασμό στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον. Για να συμβεί όμως κάτι τέτοιο απαιτείται κατ' αρχήν να εντοπιστούν οι ρίζες του προβλήματος, αλλά και να προσδιοριστούν οι εκφάνσεις του.

2. Ο ανθρωποκεντρισμός και η σύγχρονη οικολογική κρίση

Η κακώς εννοούμενη αρχή του ανθρωποκεντρισμού, ιδίως δε ο τρόπος που αυτή εφαρμόστηκε και εφαρμόζεται σε παγκόσμια κλίμακα από την εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης στη Δύση ως τις μέρες μας, αποτελεί αν όχι την αφετηρία, τουλάχιστον βασικό αίτιο της σημερινής περιβαλλοντικής κρίσης. Η αρχή του ανθρωποκεντρισμού αναδείχθηκε κυρίως την εποχή του Μεσαίωνα από το θεολογικό-φιλοσοφικό κίνημα του Σχολαστικισμού με κυριότερο εκπρόσωπο τον Θωμά τον Ακινάτη (Thomas von Aquin 1225-1274). Οι εκπρόσωποι του Σχολαστικισμού ερμηνεύοντας το Βιβλικό χωρίο της Γενέσεως 1,28 (ιδίως τη φράση «...πληρώσατε την γην και κατακυριεύσατε αυτής...»), συνήγαγαν το συμπέρασμα, ότι ο Θεός τοποθετεί τον άνθρωπο ως κορωνίδα των όντων στο κέντρο της δημιουργίας. Με αυτόν τον τρόπο επιχείρησαν να θεμελιώσουν τη σκέψη, ότι ο άνθρωπος «ελέω Θεού» αποτελεί το μέσον και το μέτρο του σύμπαντος. Έτσι θέλησαν να τονίσουν τις ιδιαίτερες δυνατότητες που ο Θεός έχει δωρίσει στον άνθρωπο σε σχέση με τα υπόλοιπα όντα, αλλά και συνάμα τη βαριά ευθύνη με την οποία ο Θεός επιφόρτισε τον άνθρωπο απέναντι στη διαχείριση

του φυσικού κόσμου[4].

Μέσα στη δίνη όμως των ραγδαίων πολιτικών και κοινωνικοοικονομικών μεταβολών της εποχής της Αναγέννησης, του Διαφωτισμού, της Βιομηχανικής και Μεταβιομηχανικής Επανάστασης, οι οποίες αποτυπώθηκαν στη σκέψη ιδεολογικών - φιλοσοφικών ρευμάτων της Δύσης (όπως π.χ. ο ορθολογισμός, ο ωφελιμισμός, ο οικονομικός υλισμός κ.α.), η θεωρία του ανθρωποκεντρισμού μετέβαλε το αρχικό της περιεχόμενο. Υπό την επίδραση κυρίως της κρατούσας στη Δύση ιδεολογίας του αυστηρού ορθολογισμού, η εν λόγω αρχή μεταλλάχθηκε. Σε αυτό το πνεύμα, η αριστοκρατία και ιδίως η ολοένα και περισσότερο κοινωνικά και οικονομικά ανερχόμενη, από την εποχή του Διαφωτισμού και ύστερα, αστική τάξη υιοθέτησε επιλεκτικά μια μονοδιάστατη-στενή εκδοχή της ανθρωποκεντρικής θεωρίας, η οποία εναρμονιζόταν πλήρως με τα οικονομικά της συμφέροντα και τα εξυπηρετούσε κατάλληλα.

Βασιζόμενοι στη σκέψη της ανθρωποκεντρικής θεωρίας, ότι ο άνθρωπος είναι το σημαντικότερο δημιούργημα του Θεού, η κορωνίδα της δημιουργίας, και το κέντρο και το μέτρο του σύμπαντος, έφτασαν στο σημείο να αυτονομήσουν την υπόσταση του ανθρώπου από τον υπόλοιπο κόσμο και να διαμορφώσουν μια ηθική θεώρηση συμβατή με τα ατομικά συμφέροντά τους. Εξήγαγαν συνεπώς με ορθολογιστικά επιχειρήματα το συμπέρασμα, ότι ο άνθρωπος λόγω της ανώτερης θέσης του απέναντι στα υπόλοιπα όντα, που του παραχωρήθηκε από το Θεό, δικαιούται να τα εκμεταλλεύεται κατά το δοκούν, προκειμένου να ικανοποιεί τις επιθυμίες του, τις ανάγκες και τους σκοπούς του. Σύμφωνα με την εν λόγω θεώρηση, ο φυσικός κόσμος είναι ένα ανυπότακτο τμήμα της δημιουργίας, που παρέχει στον άνθρωπο την πρώτη ύλη με την οποία χτίζεται η οικονομική ανάπτυξη και η υλική ευημερία. Η φύση συνεπώς δεν είναι άλλο παρά μια αποθήκη αναλώσιμων υλικών, ενώ μόνο τα ανθρώπινα υποκείμενα ως έλλογα όντα έχουν την ικανότητα να αποδίδουν αξία στα αντικείμενα και άρα αποτελούν αξίες καθεαυτές[5]. Έτσι, δημιουργήθηκε το απαραίτητο για το δεσπόζον στη Δύση πολιτικοοικονομικό σύστημα θεωρητικό υπόβαθρο, που νομιμοποιεί την ηθική μιας ελευθερίας, χωρίς αυτοπεριορισμούς, ανθρωπογενή δραστηριότητα σε βάρος του φυσικού περιβάλλοντος[6].

Συνεπώς, το σύγχρονο κεφαλαιοκρατικό σύστημα, που έχει επιβάλει διεθνώς την κυριαρχία του καταναλωτικού πνεύματος διέπεται -έστω και ασυνείδητα- από την

εφαρμογή της ηθικής του κακώς εννοούμενου ανθρωποκεντρισμού, η οποία αποτυπώνεται και στα νομοθετικά της κείμενα. Υπό αυτό το πρίσμα, η σύγχρονη εφαρμογή της φιλελεύθερης νομικο-πολιτικής παράδοσης του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, που βασίζεται σε μια καθαρά ανθρωποκεντρική θεώρηση του κόσμου και δίνει σαφές προβάδισμα στα δικαιώματα των ατομικών έννομων αγαθών, έναντι των δικαιωμάτων των συλλογικών έννομων αγαθών και σκοπών (όπως π.χ. τα στοιχεία της φύσης), αποδεικνύεται εκ του αποτελέσματος απρόσφορη και επικίνδυνη για τη διατήρηση του ανθρώπινου γένους σε συνθήκες οικολογικής ισορροπίας[7]. Τα διστακτικά θεσμικά βήματα, που έστω και καθυστερημένα έχουν αρχίσει να γίνονται διεθνώς προς την ενίσχυση της προστασίας του περιβάλλοντος, δεν κρίνονται με βάση τα μέχρι σήμερα δεδομένα ικανά να αντιστρέψουν την ανωτέρω κατάσταση. Απαιτούνται συνεπώς πιο αποφασιστικές ενέργειες, για μια αποτελεσματικότερη και πιο δίκαια προστασία του περιβάλλοντος ως συλλογικού έννομου αγαθού.

Αλλά και στην αντίπερα όχθη, η θεωρία του βιοκεντρισμού ή οικοκεντρισμού[8], που αναπτύχθηκε τις τελευταίες δεκαετίες με διάφορες εκφάνσεις σε μια προσπάθεια υπέρβασης του ανθρωποκεντρισμού, δεν κρίνεται ικανοποιητική στη διαμόρφωση μιας αποτελεσματικής περιβαλλοντικής ηθικής. Η εν λόγω θεωρία αποδεικνύεται στην πράξη δυσεφάρμοστη και μη πειστική, αφού αποδίδει σε γενικές γραμμές ίση αξία και ιδιότητες σε όλα τα έμβια φυσικά όντα, με αποτέλεσμα ο άνθρωπος να παραμερίζεται από το κέντρο της ηθικής θεώρησης και τη θέση του να καταλαμβάνει άτακτα ένας αόριστος αριθμός ισότιμων φυσικών αξιών[9].

3. Η οικολογική κρίση και η Ελλάδα

Η Ελλάδα δεν έμεινε ανεπηρέαστη ούτε από την αλόγιστη εφαρμογή της ανθρωποκεντρικής θεώρησης στο δυτικό κόσμο ούτε ασφαλώς από την παγκόσμια περιβαλλοντική κρίση ως επακόλουθο αυτής. Η νομο-πολιτική παράδοση, που δίδει σαφή προτεραιότητα στην έννομη προστασία των δικαιωμάτων των ατόμων έναντι των δικαιωμάτων των συλλογικών έννομων αγαθών, μεταγγίστηκε από τη Δύση και στο νεοσύστατο ελληνικό Κράτος από τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας του, υπό

την επιρροή των τότε Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης. Σήμερα πλέον, το εν λόγω σύστημα θεωρείται απόλυτα παγιωμένο στη σύγχρονη ελληνική έννομη τάξη. Πέρα από τις δεδομένες νομικές βάσεις που το κατοχυρώνουν -η ανάλυση των οποίων δεν αποτελεί στόχο του άρθρου- η σύγχρονη ιστορία της χώρας, ιδιαίτερα μετά τον Εμφύλιο έως τις μέρες μας, επιβεβαιώνει το προβάδισμα του ατομικού συμφέροντος έναντι του φυσικού περιβάλλοντος. Και τούτο, διότι η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από έντονη, συχνά ανεξέλεγκτη πολεοδομική δραστηριότητα και ραγδαία οικονομική ανάπτυξη, με ανυπολόγιστο κόστος ως προς το φυσικό περιβάλλον και την ποιότητα ζωής του πολίτη.

Εξετάζοντας τους περιβαλλοντικούς δείκτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αντιλαμβανόμαστε ότι η Ελλάδα έχει θέση ουραγού στην περιβαλλοντική πολιτική της Ένωσης, ιδίως των 15 παλαιότερων μελών. Η ίδια η καθημερινότητα του μέσου Έλληνα πολίτη στα αστικά κέντρα, αλλά ακόμα και στην αγροτική ύπαιθρο προδίδει το έλλειμμα και την πολιτική ένδεια στον περιβαλλοντικό τομέα της χώρας. Από τη μια πλευρά, οι μεγαλουπόλεις μαστίζονται από υπερβολικές εκπομπές καυσαερίων και άλλων ρύπων, άναρχη δόμηση, έλλειψη πρασίνου, ανεξέλεγκτη διαχείριση αποβλήτων, αλόγιστη ενεργειακή σπατάλη. Από την άλλη, η αγροτική ύπαιθρος πάσχει από ερημοποίηση εδαφών λόγω υπερβολικής χρήσης λιπασμάτων, εξάντληση του υδροφόρου ορίζοντα και γενικότερη εγκατάλειψη με έντονα φαινόμενα μαρασμού, αφού οι κρατούσες συνθήκες δεν είναι ικανές να κρατήσουν τον ενεργό πληθυσμό στην αγροτική ύπαιθρο. Η πρωτοφανής οικολογική καταστροφή που προκάλεσαν οι πυρκαγιές του Ιουλίου και Αυγούστου 2007, αλλά και τα παρεπόμενα αυτής, όπως ο οικονομικός μαρασμός των πληττόμενων περιοχών, η διάβρωση του εδάφους, οι πλημμύρες, που αναμένονται έφεραν ξανά στην επιφάνεια ως κορυφαίο ζήτημα της επικαιρότητας το διαχρονικό έλλειμμα της ελληνικής περιβαλλοντικής πολιτικής.

Αλλά και πέρα από τα εγχώρια προβλήματα, οι παγκόσμιες διαστάσεις της οικολογικής κρίσης πλήττουν ήδη καιρία την οικονομία της χώρας. Η μείωση των παγκόσμιων αποθεμάτων των ενεργειακών και άλλων πρώτων υλών, όπως π.χ. το πετρέλαιο κ.ά. λόγω της υπερεκμετάλλευσης τους, που συνοδεύεται με καλπάζουσα αύξηση των αγοραίων τιμών τους, επιβαρύνει την οικονομία της χώρας, αφού η Ελλάδα εξαρτάται σχεδόν απόλυτα από τη χρήση τους. Εξάλλου, οι κλιματικές αλλαγές ως απόρροια του φαινομένου του θερμοκηπίου επηρεάζουν, όπως είναι ευνόητο, έντονα τη χώρα. Ήδη έχει παρατηρηθεί ασυνήθιστη αύξηση της έντασης και

της συχνότητας των ακραίων καιρικών φαινομένων, όπως οι καύσωνες και οι τοπικές καταιγίδες, αλλά και αύξηση της μέσης θερμοκρασίας των ελληνικών θαλασσών και της ατμόσφαιρας. Αναμένεται δε στο μέλλον οι παγκόσμιες κλιματικές μεταβολές να την επηρεάσουν ακόμη πιο έντονα, καθώς τυχαίνει να βρίσκεται στη κλιματικά ιδιαίτερα ευαίσθητη μεθόριο της Εύκρατης Ζώνης της μεσογειακής λεκάνης, που αποδεικνύεται ιδιαίτερα ευάλωτη σε τέτοιες αλλαγές. Ορισμένοι μάλιστα επιστήμονες εικάζουν ότι στα τέλη του αιώνα οι κλιματικές συνθήκες στο μεγαλύτερο ποσοστό της χώρας είναι δυνατό, αν δε ληφθούν άμεσα μέτρα, να εξομοιωθούν πιθανότατα με το σημερινό κλίμα της Β. Αφρικής με καταστροφικές συνέπειες στον τουρισμό και τη γεωργία[10].

Παρά τα ήδη δυσάρεστα αποτελέσματα της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και τις δυσοίωνες επιστημονικές προβλέψεις για το μέλλον, η ελληνική Πολιτεία και ο Έλληνας πολίτης δεν δείχνουν να αντιλαμβάνονται το μέγεθος του προβλήματος και να αναλαμβάνουν με πράξεις τις ευθύνες, που αντιστοιχούν στο μέγεθος του προβλήματος. Η περιβαλλοντική πολιτική της χώρας φαίνεται να πάσχει από έλλειψη μακροπρόθεσμου συστηματικού σχεδιασμού και οράματος[11].

Μέσα στα γενικά πλαίσια, που ανωτέρω συνοπτικά περιγράψαμε, σε μια προσπάθεια να εντοπιστούν οι ευθύνες της ελληνικής Πολιτείας και του Έλληνα πολίτη απέναντι στην περιβαλλοντική κρίση, αλλά και να «φωτιστούν» πιθανά μονοπάτια διεξόδου από αυτή, θεωρούμε χρήσιμο να καταγράψουμε ορισμένες από τις εκφάνσεις του περιβαλλοντικού ελλείμματος της χώρας, οι οποίες οδηγούν εν τέλει στα βαθύτερα αίτια αυτού, δηλαδή στην ασυνεπή στάση της Πολιτείας και του πολίτη απέναντι στο πρόβλημα της οικολογικής κρίσης. Πρόκειται για μια διαδικασία περίπλοκη, καθώς τα αίτια του περιβαλλοντικού ελλείμματος στη χώρα δεν είναι μεμονωμένα ούτε απόλυτα σαφή, αφού συνήθως συμπλέκονται αναπόσπαστα με τις εκφάνσεις τους. Αποτελούν, συνεπώς, ένα συνδυασμό πολυσχιδών, αλληλοσυμπλεκόμενων παραγόντων, οι οποίοι μπορούν να γίνουν ευχερέστερα κατανοητοί, αν εξετασθούν μέσα από εκφάνσεις του πολυεπίπεδου περιβαλλοντικού ελλείμματος στην Ελλάδα.

II. Εκφάνσεις και αίτια του περιβαλλοντικού ελλείμματος

1. Το ζήτημα του περιβάλλοντος, ζήτημα χαμηλής προτεραιότητας για την κρατική διοίκηση

Οι δυσχερείς ιστορικές και οικονομικές συνθήκες που βίωσε η ελληνική κοινωνία και το κράτος, ιδίως στα μέσα του 20ού αιώνα, συντέλεσαν στο να αναδειχθεί ευκαιριακά η οικονομική ανάπτυξη σε εθνικό όραμα και αυτοσκοπό, δίχως όμως την εφαρμογή ποιοτικών κριτηρίων και χωρίς μελέτες για την αντιμετώπιση των δυσμενών επιπτώσεων της αλόγιστης ανάπτυξης. Στο πλαίσιο αυτό, οι οικολογικές και κοινωνικές παρενέργειες της οικονομικής ανάπτυξης νομιμοποιήθηκαν άκριτα στη συνείδηση του πολίτη και της Πολιτείας. Εν ονόματι της αλόγιστης οικονομικής ανάπτυξης και της αναίμακτης αποφυγής του «πολιτικού κόστους» το έννομο αγαθό περιβάλλον θυσιάστηκε και συνεχίζει να θυσιάζεται ασυνείδητα[12].

Αν και στην Ελλάδα, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '70, τα περιβαλλοντικά προβλήματα είχαν αρχίσει να διογκώνονται, το ζήτημα του περιβάλλοντος για το ελληνικό κράτος υπήρξε ζήτημα χαμηλής προτεραιότητας[13]. Είναι χαρακτηριστική η καθυστέρηση σε σύγκριση με τα 15 κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης -πριν από τη διεύρυνση-, με την οποία το «το περιβάλλον» εγγράφηκε στην ημερήσια πολιτική και διοικητική διάταξη της χώρας ως πρόβλημα προς διευθέτηση. Μόλις στις αρχές της δεκαετίας του '90 παρατηρείται με διστακτικά βήματα κάποια πρόοδος προς την ανάδειξη του περιβάλλοντος ως πολιτικού ζητήματος. Η εν λόγω πρόοδος σηματοδοτείται σε γενικές γραμμές με την αναδιοργάνωση των τοπικών υπηρεσιών περιβάλλοντος σε νομαρχιακό επίπεδο και τη θεσμοθέτηση της παρουσίας του ΥΠΕΧΩΔΕ στους ΟΤΑ με τη σύσταση Γραφείων Περιβάλλοντος σε κάθε Νομαρχία[14].

Ενδεικτικό της παραμέλησης και παραγκωνισμού του τομέα του περιβάλλοντος από την πλευρά της διοίκησης αποτελεί και η χαμηλή απορρόφηση των σχετικών κοινοτικών πόρων του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Περιβάλλον» (ΕΠΠΕΡ). Ναι μεν η υποαπορρόφηση των περιβαλλοντικών κονδυλίων ακολουθεί τα τελευταία χρόνια τάση συρρίκνωσης, πλην όμως ακόμη δεν έχει προσεγγίσει τα επιθυμητά όρια,

δεδομένων και των οξύτατων προβλημάτων, που μαστίζουν τον πλανήτη. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με στοιχεία του ΥΠΕΧΩΔΕ την τελευταία τετραετία σημειώθηκε αύξηση στην απορρόφηση των σχετικών κονδυλίων από το 14% στο 58%[\[15\]](#). Κατά άλλα στοιχεία, η εν λόγω απορρόφηση ανέρχεται σε 46,6%, ενώ η αντίστοιχη απορρόφηση για έργα περιβαλλοντικής προστασίας και αναβάθμισης της ποιότητας ζωής κυμαίνεται στο 36%, τη στιγμή που ο τομέας των δημόσιων έργων για την αστική ανάπτυξη απορροφάει το 64,4% της κοινοτικής συνδρομής[\[16\]](#). Αποτέλεσμα του εν λόγω κακού οικονομικού και πολιτικού σχεδιασμού είναι η διακοπή και συχνά η ματαίωση σημαντικών περιβαλλοντικών έργων, όπως η προστασία των υπόγειων υδροφορέων από υφαλμύρωση στην αργολική πεδιάδα, στο Λαύριο κ.ά., το δίκτυο αποχέτευσης αστικών κέντρων και η σύνδεσή του με εγκαταστάσεις βιολογικού καθαρισμού. Σημειωτέον, ότι η χρηματοδότηση για την ολοκλήρωση αυτών των έργων από το Δ΄ ΚΠΣ απορρίφθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση, διότι θεωρήθηκαν ως έργα ιδιαίτερα χαμηλής απορρόφησης κοινοτικών πόρων. Στο πλαίσιο αυτό τίθενται πολλά ερωτήματα σε σχέση με τον τρόπο και την αποτελεσματικότητα αξιοποίησης των κονδυλίων από τον κρατικό διοικητικό μηχανισμό[\[17\]](#).

Επιπλέον, η περιβαλλοντική πολιτική στην Ελλάδα σε πείσμα των διεθνών και ευρωπαϊκών εξελίξεων στον τομέα αυτό ουδέποτε αυτονομήθηκε. Αρκεί να σημειωθεί, ότι από τις 27 χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι 19 διαθέτουν αυτόνομο Υπουργείο Περιβάλλοντος, ενώ σε καμία χώρα της Ένωσης δεν συναντάται η αντιφατική συνύπαρξη στην ίδια υπουργική στέγη του περιβάλλοντος με τα δημόσια έργα[\[18\]](#). Το περιβάλλον στην Ελλάδα εξακολουθεί και σήμερα σε σημαντικό βαθμό να παραμένει παράπλευρη συνιστώσα άλλων εγχώριων πολιτικών συχνά, μάλιστα ανταγωνιστικών μεταξύ τους. Ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας του ελληνικού διοικητικού συστήματος, η κακοδιοίκηση, ο κατακαερματισμός της τοπικής αυτοδιοίκησης, η διαπλοκή οικονομικών συμφερόντων στην κρατική λειτουργία δεν ευνόησαν την εκδήλωση μιας αποφασιστικής προσπάθειας για τη δημιουργία της απαραίτητης για την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος διοικητικής υποδομής. Η ανετοιμότητα της κρατικής διοίκησης να προχωρήσει έγκαιρα στις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις για αποτελεσματική εφαρμογή και έλεγχο της περιβαλλοντικής πολιτικής και νομοθεσίας, αλλά και η αδυναμία του εγχώριου οικολογικού μη κυβερνητικού κινήματος να συμμετέχει αποφασιστικά, ενωτικά, μαζικά και συντονισμένα σε στρατηγικές δράσεις προστασίας του περιβάλλοντος, ώστε να ασκήσει στις αρχές την ανάλογη πολιτική πίεση, εξηγούν ως ένα βαθμό τη μη

ένταξη των περιβαλλοντικών ζητημάτων σε θέση προτεραιότητας στην ατζέντα της κρατικής διοίκησης[19].

2. «Συμβολική» εφαρμογή των περιβαλλοντικών νόμων

Είναι γεγονός στις μέρες μας, ότι ο θεσμικός τομέας του περιβάλλοντος λόγω της παγκόσμιας κρισιμότητας του, διέπεται από ταχύτατες εξελίξεις, περισσότερο ίσως από κάθε άλλο τομέα. Αυτό επιτάσσει την ανάγκη για θέσπιση σαφούς, ευέλικτης και προσαρμοσμένης στη σύγχρονη πραγματικότητα νομοθεσίας. Δε θα μπορούσαμε όμως να ισχυριστούμε, ότι η ελληνική νομοθεσία ικανοποιεί τις ανωτέρω επιταγές.

Η αποσπασματική και ευκαιριακή θέσπιση δυσεφάρμοστων ή πρακτικά ανεφάρμοστων νόμων, με περισσότερο «συμβολικό» παρά ουσιαστικό χαρακτήρα, ιδιαίτερα στο σύνθετο τομέα της περιβαλλοντικής προστασίας, χαρακτηρίζει την ελληνική νομοθεσία. Ο Έλληνας νομοθέτης, συχνά εγλωβισμένος στη διοικητική γραφειοκρατία και σε διαμάχες αντίπαλων συμφερόντων, αποδεικνύεται δυσκίνητος στην παραγωγή αποτελεσματικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας, αλλά και στην ενσωμάτωση της σύγχρονης διεθνούς και κοινοτικής νομοθεσίας στην εσωτερική έννομη τάξη. Απόρροια της εν λόγω κατάστασης είναι και η πολυνομία, που χαρακτηρίζει εκτός των άλλων και τον περιβαλλοντικό τομέα και η οποία δημιουργεί συχνά σύγχυση και αντιφάσεις στις περιβαλλοντικές διατάξεις[20].

Στο πλαίσιο αυτό, πολλές περιβαλλοντικές διατάξεις περιλαμβάνονται διάσπαρτες και χωρίς συνοχή σε πλήθος νόμων. Αυτό αναπόφευκτα καθιστά την εποπτεία εφαρμογής τους ιδιαίτερα δύσκολη[21]. Ενδεικτικό της υπανάπτυξης του ελληνικού περιβαλλοντικού δικαίου είναι, ότι ο μοναδικός νόμος που επιχειρεί να αντιμετωπίσει περιβαλλοντικά ζητήματα από συνολική άποψη είναι ο νόμος-πλαίσιο για την προστασία του περιβάλλοντος 1650/86. Σήμερα όμως, 21 χρόνια μετά από τη θέσπιση του, και παρά τις αποσπασματικές τροποποιήσεις που έχει υποστεί, ιδίως με έκδοση διάφορων ΚΥΑ, δικαιολογημένα θεωρείται παρωχημένος και απαιτείται ο εκ βάθρων εκσυγχρονισμός του[22].

Ένα ακόμη προβληματικό στοιχείο είναι, ότι σημαντικός αριθμός διατάξεων της ισχύουσας περιβαλλοντικής νομοθεσίας περιλαμβάνονται συγκεχυμένα σε Υπουργικές Αποφάσεις (ΥΑ) -σε κατώτερους δηλαδή ιεραρχικά νόμους- και όχι σε προεδρικά διατάγματα. Αυτό συνεπάγεται την ποιοτική έκπτωση των θεσπιζόμενων κανόνων, αφού με την έκδοση ΥΑ παρακάμπτεται η διαδικασία επεξεργασίας σχεδίων διαταγμάτων από το ΣτΕ και εν συνεχεία έκδοσης τους, κατόπιν ελέγχου της νομιμότητας τους από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας[23].

Παράλληλα, η ελληνική περιβαλλοντική νομοθεσία πάσχει και από έλλειψη πρόσφορων, αποτελεσματικών, διοικητικών και κυρίως ποινικών κυρώσεων σε βάρος του εκάστοτε παραβάτη. Έτσι, δε θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, ότι σήμερα το ελληνικό κυρωτικό δίκαιο ανταποκρίνεται στη σοβαρότητα των σύγχρονων περιβαλλοντικών κινδύνων[24]. Τα επιβαλλόμενα πρόστιμα είναι συνήθως πολύ μικρά σε σχέση με τη βλάβη, που προκαλούν οι ρυπαίνουσες εγκαταστάσεις και ο έλεγχος εφαρμογής των περιβαλλοντικών νόμων μη ικανοποιητικός. Με ευθύνη μάλιστα της Πολιτείας δεν έχει ακόμη ενσωματωθεί στο εσωτερικό δίκαιο η Οδηγία 2004/35/ΕΚ «σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη, την πρόληψη και αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας», η οποία προβλέπει μεταξύ άλλων, ότι το κόστος αποκατάστασης της περιβαλλοντικής ζημίας βαρύνει, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, τους ρυπαντές[25]. Είναι επίσης χαρακτηριστικό, ότι ακόμη και σήμερα ο ελληνικός ΠΚ περιλαμβάνει απαρχαιωμένες διατάξεις, που δεν ανταποκρίνονται στην αποτελεσματική αντιμετώπιση των σύγχρονων περιβαλλοντικών εγκλημάτων[26].

Το σύγχρονο ελληνικό περιβαλλοντικό δίκαιο δεν δρα και δεν αναπτύσσεται αυτοτελώς. Αντίθετα, επηρεάζεται και προσδιορίζεται στο μεγαλύτερο βαθμό εξωγενώς από τη νομοθεσία του κοινοτικού δικαίου, η οποία συνήθως είναι πιο εξελιγμένη από το εγχώριο δίκαιο. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο Έλληνας νομοθέτης αποδεικνύεται συχνά ανέτοιμος να εφαρμόσει ουσιαστικά τους νεοσύστατους για την ελληνική κοινωνία περιβαλλοντικούς θεσμούς, που εισάγει το ευρωπαϊκό δίκαιο. Ο Έλληνας νομοθέτης, λόγω έλλειψης της απαραίτητης περιβαλλοντικής συνείδησης και κατάλληλων μέσων και υποδομών για την εφαρμογή της απαιτητητικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας, αδυνατεί να παρακολουθήσει τις τρέχουσες πραγματικές και θεσμικές εξελίξεις και να τις ενσωματώσει κατάλληλα στο εσωτερικό δίκαιο[27].

Σε πολλές περιπτώσεις, υπό την απειλή παραπομπής της χώρας στο ΔΕΚ, προβαίνει βεβιασμένα, χωρίς επαρκή επεξεργασία στη θέσπιση νόμων, που αρκούνται απλώς σε μια τυπική ενσωμάτωση της κοινοτικής περοβαλλοντικής νομοθεσίας στο εθνικό δίκαιο[28]. Σε άλλες δε περιπτώσεις, επιχειρείται απλώς περιγραφική και στρεβλή προσαρμογή των κοινοτικών κανόνων στο εθνικό δίκαιο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Οδηγία 85/337 ΕΟΚ για τη Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΜΠΕ)[29]. Υπό αυτές τις συνθήκες, εισάγονται σε πολλές περιπτώσεις στην ελληνική έννομη τάξη κανόνες δικαίου ατελώς μεταφρασμένοι, με χαρακτήρα τεχνητό και ασύνδετοι με τους εγχώριους θεσμούς, χωρίς να έχουν αφομοιωθεί από την ελληνική έννομη τάξη[30]. Άλλοτε πάλι η προσαρμογή της κοινοτικής νομοθεσίας δεν συντελείται με συγκεκριμένους κανόνες που θεσπίζονται γι' αυτόν τον ειδικότερο σκοπό, αλλά στη βάση εθνικών νόμων, γεγονός που δημιουργεί σύγχυση στο επίπεδο εφαρμογής των κανόνων, ιδιαίτερα ως προς την προέλευση τους («νόθα προσαρμογή»)[31].

Συμβαίνει συχνά στην ελληνική έννομη τάξη, οι περιβαλλοντικές διατάξεις να κατοχυρώνουν επαρκώς την προστασία του περιβάλλοντος, αλλά μόνο από την πλευρά της γραμματικής τους διατύπωσης και όχι στην πράξη[32]. Με αυτόν τον τρόπο λειτουργούν ως ένα βαθμό κατευναστικά απέναντι στο αίσθημα του πολίτη για εξασφάλιση συνθηκών σταθερότητας και κοινωνικής ασφάλειας, αλλά και για να μην θίξουν την εικόνα της χώρας σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Αυτό όμως είναι φαινομενικό. Στην πραγματικότητα όμως πρόκειται για μια επίπλαστη περιβαλλοντική προστασία, που εγκλωβίζεται σε στενά τυπικά πλαίσια. Στην πράξη, πλήθος περιβαλλοντικών νόμων αδυνατούν να εφαρμοστούν ή εφαρμόζονται πλημμελώς, εξαιτίας της ασάφειας, αοριστίας και πολυπλοκότητάς τους[33].

Είναι π.χ. ενδεικτική η πολυπλοκότητα και ασάφεια της διαδικασίας περιφερειακού σχεδιασμού διαχείρισης αποβλήτων (ΚΥΑ 69728/834/16.5.1996), η οποία προβλέπει πολλαπλές φάσεις για την κατάρτιση και έγκρισή του -και μάλιστα διαζευκτικώς- από διαφορετικούς φορείς. Κατ' αυτόν τον τρόπο εισάγονται επικαλύψεις ως προς τις αρμοδιότητες των υπεύθυνων φορέων να εφαρμόσουν τις διαδικασίες χωροθέτησης χώρων διαχείρισης αποβλήτων. Έτσι ευνοούνται οι διοικητικές έριδες, οι μακροχρόνιες καθυστερήσεις και η αύξηση του οικονομικού κόστους[34].

Σε άλλες πάλι περιπτώσεις, νομοθετικές διατάξεις πρόχειρα θεσπισμένες παραγνωρίζουν τις πραγματικές δυνατότητες των υφιστάμενων υποδομών -ιδίως σε ειδικευμένο προσωπικό και οικονομικά μέσα- των αρμόδιων για την υλοποίηση τους φορέων[35]. Ενώ π.χ. η φύλαξη των δασών, η υγειονομική ταφή, η διαχείριση των απορριμμάτων, ο τακτικός έλεγχος της ποιότητας των υδάτινων πόρων και σε μεγάλο βαθμό η εφαρμογή της περιβαλλοντικής πολιτικής εμπίπτει στην αρμοδιότητα της τοπικής αυτοδιοίκησης[36], στην πράξη δεν εξασφαλίζεται από την Πολιτεία η οικονομική ευρωστία των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης, ώστε να ανταποκρίνονται επιτυχώς στα σχετικά τους καθήκοντα. Είναι γεγονός, ότι μεγάλος αριθμός Υπουργικών Αποφάσεων και άλλων νομοθετημάτων, που αφορούν τον ιδιαίτερα σύνθετο τομέα του περιβάλλοντος, εκπονούνται χωρίς επαρκή επιστημονική διερεύνηση από τη γραφειοκρατία των Υπουργείων, η οποία απέχει από την ισχύουσα πραγματικότητα. Αποτέλεσμα αυτού είναι, ότι οι διατάξεις αυτές αποδεικνύονται στην πράξη απρόσφορες και ακατάλληλες για τη δημιουργία ενός ορθολογικού συστήματος περιβαλλοντικής προστασίας[37]. Την ανωτέρω προβληματική επιτείνει και η μη επαρκής επιστημονική διερεύνηση των ζητημάτων της κακοδιοίκησης και εν γένει των διοικητικών αδυναμιών στον περιβαλλοντικό τομέα.

Επιπλέον, σε αρκετές περιπτώσεις απουσιάζει η πολιτική βούληση εφαρμογής και επιβολής των σχετικών νόμων. Συχνά ο διοικητικός μηχανισμός εμφανίζεται απρόθυμος και δίχως την απαραίτητη υποδομή και στελέχωση να επιβάλλει του κανόνες, που ο νομοθέτης έχει θεσπίσει. Στο πλαίσιο αυτό, αποτελεί συχνό φαινόμενο, οι λειτουργοί της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας να προβαίνουν σε αντισυνταγματικές, αντικοινοτικές και εν γένει παράνομες πράξεις και παραλείψεις σε βάρος της προστασίας του περιβάλλοντος[38]. Σε αυτές τις περιπτώσεις, το φαινόμενο της πολύνομης και αποσπασματικής νομοθεσίας αποτελεί συχνά «άλλοθι» στις επίσημες αρχές, ώστε να παρακάμπτουν το νόμο, υποχωρώντας μπροστά σε οικονομικά κυρίως συμφέροντα, με συνέπεια την ανάπτυξη φαινομένων διαφθοράς[39].

Ενδεικτικό παράδειγμα, που προδίδει την αδυναμία της πολιτικής βούλησης για επιβολή των νόμων αλλά και τη δύναμη των συμφερόντων που επηρεάζουν προς αυτή την κατεύθυνση, αποτελεί η περίπτωση του π.δ. 267/98 (ΦΕΚ Α' 195 21.8.98, Διαδικασία χαρακτηρισμού και κατεδάφισης νέων αυθαιρέτων κατασκευών...). Ο νόμος αυτός και άλλοι συναφείς με αυτόν έχουν υποπέσει σε σχετική αχρησία. Οι

εκάστοτε Κυβερνήσεις από το 1974 έως σήμερα έχουν ψηφίσει τουλάχιστον 16 νομοσχέδια σχετικά με νομιμοποιήσεις αυθαιρέτων κτισμάτων, με πιο πρόσφατο παράδειγμα το ν. 3127/2003 «...για την Κτηματογράφηση και το Εθνικό Κτηματολόγιο...», που θέτει εντός σχεδίου πόλεως χιλιάδες στρέμματα καταπατημένων εκτάσεων. Ελληνική νομοθετική «πρωτοτυπία» αποτελεί και η εισαγωγή νόμου, που επιτρέπει υπό όρους την εκτός σχεδίου δόμηση, αλλά και οι νόμοι που επιτρέπουν τη μεταφορά συντελεστή δόμησης (ν. 880/1979, ν. 2145/1993, ν. 2300/1995), που καταστρατηγούν αποκάλυπτα την προστασία του οικιστικού περιβάλλοντος[40].

Στο εν λόγω έλλειμμα της ελληνικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας δεν πρέπει να παραβλέπονται και οι θετικές «εκλάμψεις» του νομοθέτη. Το ελληνικό Σύνταγμα βάσει του άρθρου 24 Συντ. θεμελιώνει κατά την κρατούσα άποψη ένα ολοκληρωμένο ατομικό, κοινωνικό και πολιτικό δικαίωμα του πολίτη για ένα υγιές περιβάλλον, αλλά και αντίστοιχες υποχρεώσεις στο Κράτος για την προστασία του περιβάλλοντος. Βρίσκεται συνεπώς στην πρωτοπορία των ευρωπαϊκών Συνταγμάτων στον τομέα αυτό[41]. Στην πράξη όμως το αυτό δικαίωμα αποδυναμώνεται εξαιτίας της γενικής νομοθετικής και διοικητικής ανεπάρκειας. Η άμεση εφαρμογή του άρθρου 24 Συντ. δεν είναι δυνατό να αναπληρώσει το κενό αποτελεσματικών, εκτελεστικών, κυρωτικών νόμων[42].

Παράλληλα, ο εξίσου πρωτοποριακός ρόλος της νομολογίας του ΣτΕ[43] στην προστασία του περιβάλλοντος εκ των πραγμάτων δε μπορεί να σταθεί ικανός για την εγκαθίδρυση αποτελεσματικής προστασίας του περιβάλλοντος. Και τούτο, διότι το ΣτΕ ως δικαστικός οργανισμός δρα εκ των πραγμάτων αποσπασματικά. Το ΣτΕ αρκείται τελικά σε μια περιπτώσιολογική, κατασταλτική αντιμετώπιση του προβλήματος, εφόσον τού ζητηθεί και εφόσον το επιτρέπουν οι συνθήκες και τα όρια των αρμοδιοτήτων του[44].

Ως εκ τούτων συμπεραίνουμε, ότι οι εν λόγω «φωτεινές» εξαιρέσεις δεν είναι δυνατό να υποκαταστήσουν την έλλειψη επαρκών ειδικότερων νόμων και το διοικητικό έλλειμμα στην εφαρμογή της περιβαλλοντικής νομοθεσίας. Επομένως, για μια σαφέστερη αποτελεσματικότερη και συστηματικά οργανωμένη, προληπτική και τεχνοκρατική αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής προστασίας, επιβάλλεται προσεκτική, συνολική και εμπεριστατωμένη μελέτη των αδυναμιών του ισχύοντος

συστήματος της περιβαλλοντικής νομοθεσίας και διοίκησης, ώστε με την εισαγωγή των κατάλληλων θεσμικών μέσων, ανταποκρινόμενων στα πραγματικά δεδομένα, αλλά και με την εξυγίανση του περιβαλλοντικού διοικητικού μηχανισμού, να αποφευχθούν, όσο είναι δυνατό, τα σημερινά λάθη.

3. Ανεπαρκής οικιστική και δασική πολιτική

Μέσα στο προδιαγραφμένο πλαίσιο, θα χαρακτηρίζαμε την οικιστική πολιτική της χώρας επιεικώς απαράδεκτη. Αποφεύγοντας τις εξαντλητικές αναλύσεις θεωρούμε, ότι τα δεδομένα της ελληνικής πραγματικότητας δίνουν πλήρη εικόνα της κατάστασης. Η Ελλάδα του 2007 στερείται εθνικού χωροταξικού σχεδίου, όταν στη Δανία το σχετικό νομοθέτημα είχε ψηφιστεί το 1928 και στη μεταπολεμική Δυτική Γερμανία το 1965. Με αυτόν τον τρόπο ευνοούνται απροκάλυπτα οι παράνομες καταπάτησεις και η εμπορευματοποίηση της δημόσιας γης[45]. Υπό αυτές τις συνθήκες, εκτιμάται, ότι κατά ετήσιο μέσο όρο χτίζονται στην Ελλάδα περίπου 20.000 νέα αυθαίρετα κτίσματα. Υπολογίζεται δε, ότι πάνω από το 1/3 του συνόλου των κατοικιών στον ελλαδικό χώρο είναι αυθαίρετες ή έχουν υποπέσει σε σοβαρές πολεοδομικές παραβάσεις[46].

Είναι επίσης γνωστό, ότι η Ελλάδα ανήκει στις ελάχιστες χώρες της Ευρώπης μαζί με τη γειτονική Αλβανία, που δεν διαθέτουν δασολόγιο και κτηματολόγιο. Η εδώ και δεκαετίες εκκρεμής ολοκλήρωση της κατάρτισης εθνικού κτηματολογίου και δασολογίου αποτυπώνει την ανεκτική στάση της Πολιτείας απέναντι στην οικιστική αυθαιρεσία, που αγγίζει τα όρια της εγκληματικής σύμπραξης. Η συνταγματική υποχρέωση της Πολιτείας για την κατάρτιση δασολογίου, που περιλήφθηκε στο άρθρο 24 παρ. 1 εδ. δ΄ Συντ. κατά τη Συνταγματική Αναθεώρηση του 2001, αθετείται στην πράξη από τους ίδιους τους αρμόδιους για την υλοποίησή της[47].

Είναι γεγονός, ότι τα κονδύλια που διέθεσε η Ευρωπαϊκή Ένωση με το Β΄ Κοινοτικό Πλάσιο για τη χρηματοδότηση κατάρτισης του Εθνικού Κτηματολογίου κατασπαταλήθηκαν προκλητικά από την ελληνική διοίκηση. Μέσα σε χρονικό

διάστημα μεγαλύτερο της δεκαετίας η Ελλάδα δεν μπόρεσε να ολοκληρώσει ούτε καν τα πιλοτικά προγράμματα που αφορούσαν την κτηματογράφηση της χώρας. Η αδυναμία συνενόησης και συντονισμού της Δασικής Υπηρεσίας και της Κτηματολόγιο Α.Ε επέτεινε αυτήν την προβληματική. Αποτέλεσμα της κακοδιαχείρισης των κοινοτικών κονδυλίων, ήταν ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση απαίτησε να επιστραφεί το μεγαλύτερο ποσοστό των χρημάτων, που δόθηκαν στη χώρα για το εν λόγω έργο, δηλαδή περίπου 59 εκατ. ευρώ από τα 100 εκατ. Υπό αυτές τις συνθήκες συνεχών αναβολών και καθυστερήσεων, υπολογίζεται ότι το συνολικό κόστος του έργου, που καλείται να καλύψει σήμερα ο Έλληνας φορολογούμενος ανέρχεται ήδη σε 1,150 δισ. ευρώ.

Ένα ακόμη αποτέλεσμα της αυθαίρετης οικιστικής ανάπτυξης είναι η συρρίκνωση της εγχώριας βιοποικιλότητας, η οποία σημειωτέον θεωρείται από τις πλουσιότερες στον κόσμο, ειδικότερα σε ό,τι αφορά την ελληνική χλωρίδα. Εκτιμάται, ότι μόνο τα τελευταία 100 χρόνια έχουν εξαφανιστεί πάνω από 150 είδη φυτών, ενώ περίπου το 40% των θηλαστικών, το 13% των πτηνών και το 25% των ψαριών της χώρας απειλούνται σοβαρά με εξαφάνιση[48]. Παρ' όλα αυτά, το Κράτος και ο πολίτης δε φαίνεται να έχουν λάβει σοβαρά ούτε το μέγεθος του προβλήματος ούτε τη σημασία του σπάνιου εγχώριου φυσικού πλούτου, που καλούνται να διαχειριστούν. Η συστηματική επιστημονική έρευνα εξάλλου της ελληνικής βιοποικιλότητας είναι πολύ περιορισμένη.

Παράλληλα, η ισχύουσα δασική νομοθεσία διακρίνεται για τις περίπλοκες, αποσπασματικές και συχνά αντιφατικές μεταξύ τους διατάξεις ως προς το θεσμικό καθεστώς του δάσους, των δασικών εκτάσεων και ιδίως το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς. Αυτό συντελεί τη μη ικανοποιητική προστασία του δασικού χώρου. Η δασική πολιτική των τελευταίων χρόνων γεννά έντονες ανησυχίες. Η ψήφιση της πρότασης αναθεώρησης του άρθρου 24 Συντ., αλλά και του αρθ. 117 παρ. 3 Συντ. σε συνθήκες αδιαφάνειας, χωρίς πλήρη ενημέρωση των πολιτών για τις ακριβείς κυβερνητικές προθέσεις ως προς τη δασική προστασία, επιβεβαιώνει αυτή την τάση[49].

Είναι χαρακτηριστικό, ότι από τη Μεταπολίτευση έως σήμερα επιχειρήθηκε αλλεπάλληλες φορές να αποχαρακτηριστεί ένα σημαντικό μέρος δάσους και δασικών εκτάσεων της χώρας, χωρίς όμως να επιτευχθεί σε μεγάλο βαθμό ο εν λόγω στόχος.

Η νομολογία του ΣτΕ σε πολλές περιπτώσεις αποτέλεσε τροχοπέδη του ανωτέρω εγχειρήματος. Αναφέρονται ενδεικτικά: Ο ν. 998/79 «Περί προστασίας των δασών και των δασικών εν γένει εκτάσεων της χώρας», το πεδίο εφαρμογής του οποίου περιορίστηκε και εξειδικεύτηκε με τις σημαντικές αποφάσεις του ΣτΕ 2619/1982, ΣτΕ Ολ. 2753/1994. Ο ν. 1734/87 «Βοσκότοποι και ρύθμιση ζητημάτων σχετικών με κτηνοτροφική αποκατάσταση και με άλλες παραχωρήσεις καθώς και θεμάτων που αφορούν δασικές εκτάσεις», που κρίθηκε αντισυνταγματικός με την απόφαση ΣτΕ 664/1990. Ο ν. 3208/2003 «προστασία δασικών συστημάτων, κατάρτιση δασολογίου, ρύθμιση εμπραγμάτων δικαιωμάτων επί δασών και δασικών εν γένει εκτάσεων και άλλες διατάξεις», η εφαρμογή του οποίου έχει ανασταλεί με την απόφαση της Επιτροπής Αναστολών του ΣτΕ 202/2005 (24.03.2005)[50].

Παρά τους δικαστικούς αγώνες για την προστασία του δάσους είναι γεγονός, ότι σήμερα η καταπατημένη δημόσια γη, μεγάλο μέρος της οποίας είναι δασική, υπολογίζεται στα 3,5 εκατ. στρέμματα. Η υποβάθμιση της προστασίας των δασών από την Πολιτεία αποδεικνύεται και από τις σοβαρές ελλείψεις των δασικών υπηρεσιών σε ανθρώπινο δυναμικό, εξειδίκευση και σύγχρονο εξοπλισμό. Μόνο οι ελλείψεις σε προσωπικό πυροσβεστών υπολογίζονται σε περίπου 4.000 άτομα. Το γεγονός, ότι η Ελλάδα κατέχει έναν από τους μεγαλύτερους στόλους κατασβεστικών αεροσκαφών στην Ευρώπη, δεν είναι ικανό να αντισταθμίσει τις ανωτέρω ελλείψεις[51].

Η απουσία ολοκληρωμένου περιβαλλοντικού σχεδιασμού σε σχέση με την οριοθέτηση, την προστασία, τη διαχείριση και την ανάδειξη των Εθνικών Δρυμών και των βιοτόπων του δικτύου Natura 2000 και των υδροβιοτόπων που υπάγονται στη συνθήκη Ramsaar, εκθέτει τη χώρα απέναντι στη διεθνή και ευρωπαϊκή κοινότητα. Το σχετικό θεσμικό πλαίσιο δεν εφαρμόζεται ικανοποιητικά. Παρά την πρόβλεψη του άρθρου 15 του ν. 2742/99 «χωροταξικός σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη και άλλες διατάξεις» για σύσταση Φορέων Διαχείρισης των Προστατευόμενων Περιοχών (ΦΔΠΠ), μόνο 10 από τις 27 προστατευόμενες περιοχές του Δικτύου Natura 2000 διαθέτουν σήμερα ολοκληρωμένο θεσμικό πλαίσιο προστασίας υπαγόμενες σε ΦΔΠΠ. Εκτός τούτων, οι εν λόγω φορείς χαρακτηρίζονται σε γενικές γραμμές από ανεπαρκή οργάνωση, καθώς μεταξύ άλλων εκκρεμεί η στελέχωση τους με εξειδικευμένο προσωπικό επιστημονικής και με την απαραίτητη τεχνική στήριξη. Έτσι, δε μπορούν να ανταποκριθούν επαρκώς στις αυξημένες απαιτήσεις του έργου τους, με αποτέλεσμα την εγκληματική υποβάθμιση πολλών χερσαίων και υδρόβιων βιοτόπων

της χώρας[52]. Οι πρόσφατες, διαδοχικές παραπομπές της χώρας στο ΔΕΚ από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή τον Μάρτιο του 2007 για παραβίαση της Οδηγίας για τα Άγρια Πουλιά 79/409/ΕΟΚ[53] και τον Ιούνιο του 2007 για παραβίαση της κοινοτικής νομοθεσίας στα ζητήματα διαχείρισης και προστασίας των βιοτόπων και συγκεκριμένα της Οδηγίας των Οικοτόπων 92/43/ΕΟΚ, έρχονται να επιβεβαιώσουν την πολιτική ανεπάρκεια στον τομέα της προστασία του εθνικού φυσικού πλούτου[54].

4. Σημαντική έλλειψη πρασίνου στα μεγάλα αστικά κέντρα

Ανησυχητική είναι και η με γεωμετρική πρόοδο μείωση πρασίνου ιδίως στα μεγάλα αστικά κέντρα προς όφελος της αυθαίρετης δόμησης και με την ανοχή της Πολιτείας. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη αντιστοιχούν κατά μέσο όρο περίπου 2,6 τ.μ. πρασίνου ανά κάτοικο. Η πρόσφατη (Ιούλιος 2007) αποτέφρωση περίπου 50.000 στρεμμάτων του δάσους της Πάρνηθας (μεταξύ άλλων και σημαντικού τμήματος του Εθνικού Δρυμού), αλλά και μέρους του δάσους του Υμηττού, έχει επιδεινώσει ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Οι συνέπειες στην υγεία και ποιότητα των κατοίκων της περιοχής θα γίνουν εντονότερα αισθητές στα επόμενα χρόνια, αν δεν ληφθούν αποφασιστικά μέτρα ενίσχυσης του πρασίνου στα αστικά κέντρα[55].

Η ευκαιρία που παρείχε η διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004 για αύξηση του πρασίνου στα μεγάλα αστικά κέντρα έμεινε και παραμένει ακόμη αναξιοποίητη. Το σχέδιο μετατροπής μέρους του παλαιού αεροδρομίου του Ελληνικού σε Μητροπολιτικό πάρκο, δεν φαίνεται να ικανοποιεί, αφού δεν προβλέπει παρά περιορισμένους χώρους πρασίνου, ενώ περιλαμβάνει την οικοπεδοποίηση περίπου 1.000 στρεμμάτων στο Ελληνικό για οικιστικούς και εμπορικούς σκοπούς[56]. Στα πλαίσια αυτά, η πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 24 Συντ., αν ληφθεί υπόψη και η συνολική περιβαλλοντική και ειδικότερα η δασική πολιτική της Πολιτείας τις τελευταίες δεκαετίες αντιμετωπίζεται με δυσπιστία από τον σκεπτόμενο πολίτη[57].

5. Παραλείψεις κατά την εκτίμηση και εφαρμογή περιβαλλοντικών όρων-Αδυναμία τακτικών ελέγχων

Σοβαρό έλλειμμα εντοπίζεται στη διαδικασία εκτίμησης περιβαλλοντικών όρων κατά την εγκατάσταση βιομηχανικών και άλλων συναφών μονάδων, την ανέγερση δημόσιων έργων κ.ά. Η αδυναμία αυτή βρίσκεται σε συνάρτηση με την προβληματική εφαρμογή των περιβαλλοντικών όρων από τους υπεύθυνους φορείς, που ενισχύεται από τη μη διεξέγωση εντατικών ελέγχων από πλευράς της Διοίκησης ως προς τη νομιμότητα λειτουργίας των εν λόγω εγκαταστάσεων.

Σε γενικές γραμμές η διαδικασία εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων υποτιμάται στην Ελλάδα. Κατά βάση λειτουργεί ως μέθοδος περιβαλλοντικής δικαιολόγησης έργων, παρά ως ουσιαστικό εργαλείο περιβαλλοντικού σχεδιασμού και εκ των προτέρων εκτίμησης των επιπτώσεων των εκάστοτε εγκαταστάσεων στο περιβάλλον, όπως άλλωστε θα όφειλε. Είναι γεγονός, ότι η Διοίκηση εμφανίζεται αδύναμη να ελέγξει τη «διαπλοκή» στο σύστημα σύνταξης Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΜΠΕ). Συνήθως, οι εκάστοτε συντάκτες της μελέτης αμοίβονται από τον εργολάβο-ανάδοχο του έργου. Σε πολλές περιπτώσεις ο προϋπολογισμός για τη σύνταξη ΜΠΕ είναι περιορισμένος με αποτέλεσμα η σύνταξη των ΜΠΕ να είναι ελλειπείς και πρόχειρες. Επιπλέον παρατηρείται, ότι κατά τη διαδικασία έγκρισης περιβαλλοντικών όρων το ενδεχόμενο εξέτασης εναλλακτικών, λιγότερο ζημιογόνων λύσεων είναι ελάχιστο έως ανύπαρκτο. Εξίσου αρνητικά στοιχεία θεωρείται και η απουσία υποχρέωσης σύνταξης ΜΠΕ για έργα Β΄ κατηγορίας, αλλά και η ανάθεση του ελέγχου περιβαλλοντικών όρων για έργα Γ΄ κατηγορίας στους ΟΤΑ, οι οποίοι σε μεγάλο βαθμό δεν διαθέτουν κατάλληλα εξειδικευμένα στελέχη και επαρκείς οικονομικούς πόρους, ώστε να προβούν σε ικανοποιητικό έλεγχο των εν λόγω όρων. Στο πλαίσιο αυτό παρατυπίες, όπως η αυθαιρεσία στη χωροθέτηση κατασκευών ή άλλων δραστηριοτήτων, οι υπερβολικές εκπομπές βιομηχανικών μονάδων και συναφών εγκαταστάσεων, η ελλιπής έως ανύπαρκτη επεξεργασία επικίνδυνων αποβλήτων, η παράνομη ρίψη αποβλήτων στο φυσικό περιβάλλον από βιομηχανικές εγκαταστάσεις, η συνέχιση της παράνομης λειτουργίας εγκαταστάσεων υπό την ανοχή της διοίκησης παρά τις σχετικές δικαστικές αποφάσεις, αποτελούν συνήθη

φαινόμενα στην ελληνική πραγματικότητα[58].

Επιπλέον, το ελληνικό δίκαιο δεν πληροί τις κοινοτικές του υποχρεώσεις στον εν λόγω τομέα. Η Ελλάδα αναγκάστηκε με καθυστέρηση και αφού μεσολάβησε η παραπομπή της στο ΔΕΚ[59] να ενσωματώσει την Οδηγία 2001/42/ΕΚ «σχετικά με τη στρατηγική εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων» (ΣΠΕ), με την ΚΥΑ 107017 ΦΕΚ Β'1225/5.9.2006 «Εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων, σε συμμόρφωση με τις διατάξεις της οδηγίας 2001/42//ΕΚ». Πρόκειται όμως για μια τυπική ενσωμάτωση της εν λόγω Οδηγίας. Κατ' αρχήν το πεδίο εφαρμογής της είναι περιορισμένο αντίθετα με το πνεύμα της Οδηγίας, ενώ υπάρχει ασαφής σχέση ανάμεσα στις διατάξεις της Οδηγίας ΣΠΕ με την παλαιότερη εθνική νομοθεσία ως προς τους όρους των ΜΠΕ που προκαλούν σύγχυση[60]. Παράλληλα, ο ν. 3010/2002 «περί εναρμόνισης του ν. 1650/1986 με τις Οδηγίες 97/11 και 96/61 Ευρωπαϊκής Ένωσης, διαδικασία οριοθέτησης και ρυθμίσεις θεμάτων για τα υδατορέματα και άλλες διατάξεις» αποδεικνύεται στην πράξη ασαφής και δυσεφάρμοστος, καθώς παραπέμπει τη ρύθμιση ουσιαστών ζητημάτων της διαδικασίας έγκρισης περιβαλλοντικών όρων, όπως ο τρόπος δημοσιοποίησης, η κατάταξη και οι προδιαγραφές έργων, οι αμοιβές, σε ΚΥΑ[61].

Παραλείψεις των αρμόδιων αρχών κατά την εφαρμογή των εγκεκριμένων περιβαλλοντικών όρων καταγράφονται μεταξύ άλλων από την πλούσια νομολογία του ΣΤΕ[62], αλλά προ πάντων οι συνέπειες τους γίνονται αισθητές από τους κατοίκους βιομηχανικών περιοχών, όπως η Θήβα, τα Οινόφυτα, τα Λιόσια ο Ωρωπός, το Μαρκόπουλο, το Κορωπί, η Πτολεμαΐδα, η Μεγαλόπολη, η Κορώνεια, η Σίνδος, οι Ταγαράδες, το Ηράκλειο, ο κόλπος του Θερμαϊκού, του Αμβρακικού κ.ά[63]. Ενδεικτικά αναφέρουμε στοιχεία που ήρθαν στο φως της δημοσιότητας ύστερα από έρευνα για μεγάλους Ατμοηλεκτρικούς σταθμούς (ΑΗΣ) της ΔΕΗ στο νομό Κοζάνης (Καρδιά, Αγ. Δημήτριος Πτολεμαΐδα), που καταδεικνύουν ότι λειτουργούσαν με την ανοχή των επίσημων αρχών για μεγάλο χρονικό διάστημα χωρίς εγκεκριμένους περιβαλλοντικούς όρους, χωρίς να έχει ανανεωθεί η άδεια λειτουργίας τους, ενώ υπερέβαιναν συστηματικά σε καθημερινή βάση τα όρια εκπομπής αιωρούμενων σωματιδίων[64].

Υπό αυτές τις συνθήκες, η επιπλέον αδυναμία εντατικών ελέγχων σε ρυπογόνες

εγκαταστάσεις δυσχεραίνει την κατάσταση. Είναι γεγονός, ότι ο έλεγχος της εφαρμογής της περιβαλλοντικής νομοθεσίας είναι εξαιρετικά περιορισμένος και οι επιβαλλόμενες κυρώσεις ανεπαρκείς. Η Ειδική Υπηρεσία Επιθεωρητών Περιβάλλοντος (ΕΥΕΠ) υπολειπεται. Υπολογίζεται, ότι διενεργεί κατά μέσο όρο περίπου 150 ελέγχους το χρόνο, αν και μόνο οι ετήσιες καταγγελίες που δέχεται υπερβαίνουν τις 500. Οι ελλείψεις σε προσωπικό επιθεωρητών περιβάλλοντος και περιβαλλοντολόγων στα αρμόδια Υπουργεία, αλλά και στους Δήμους και τις Νομαρχίες είναι αισθητές. Αρκεί να αναφερθεί, ότι σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία το καλοκαίρι του 2007 στην ΕΥΕΠ υπηρετούσαν μόλις 45 στελέχη αντί 78, όπως προέβλεπε το ιδρυτικό διάταγμα της. Από αυτούς οι περισσότεροι δραστηριοποιούνται στην περιφέρεια της Αττικής, ενώ η Β. Ελλάδα διαθέτει μόνο 2 επιθεωρητές περιβάλλοντος. Ως προς τις ελλείψεις αρμόδιων υπαλλήλων στην τοπική αυτοδιοίκηση, σημειώνεται ότι η Νομαρχία Βοιωτίας διαθέτει μόλις δύο αρμόδιους υπαλλήλους για τον έλεγχο περίπου 600 βιομηχανιών του νομού[65].

6. Αδιαφανείς περιβαλλοντικές διαδικασίες

Η αδιαφάνεια, που χαρακτηρίζει την ανάθεση έργων που θίγουν το περιβάλλον, σε συνδυασμό με το ανεπαρκές σύστημα πληροφόρησης των ενδιαφερομένων πολιτών από τους αρμόδιους φορείς, τροφοδοτούν συχνά την καχυποψία κατοίκων ή τοπικών φορέων, στην περιοχή των οποίων αυτά πρόκειται να ανεγερθούν[66]. Κατά συνέπεια συχνά υφίστανται έντονες αντιδράσεις από τον τοπικό πληθυσμό ακόμα και απέναντι σε έργα που σε τελική ανάλυση μπορεί να ωφελούν τους ίδιους και το περιβάλλον (π.χ. κατασκευή αιολικών πάρκων[67], χώρων υγειονομικής ταφής απορριμμάτων - ΧΥΤΑ[68] κ.ο.κ.)[69]. Εναπόκειται στην πολιτική βούληση του Κράτους να ενισχύσει τις συνθήκες πληροφόρησης και συμμετοχής του κοινού στο πλαίσιο έγκρισης της Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΜΠΕ) που ορίζονται κυρίως με την ΚΥΑ ΗΠ 37111/2021/2003[70]. Στην πράξη πάντως η εν λόγω διαδικασία πάσχει, διότι συχνά η δημοσιοποίηση του φακέλου της ΜΠΕ από το αρμόδιο νομαρχιακό συμβούλιο γίνεται απλώς νομοτυπικά και δεν διασφαλίζει προϋποθέσεις διαφάνειας για τη διεξαγωγή ουσιαστικού διαλόγου μεταξύ των ενδιαφερομένων φορέων της περιοχής όπου

πρόκειται να εκτελεστεί το έργο. Επίσης προβληματικό είναι και το γεγονός, ότι το κοινό δεν εμπλέκεται καθόλου κατά το αρχικό στάδιο της διαδικασίας της Προκαταρκτικής Περιβαλλοντικής Εκτίμησης και Αξιολόγησης του έργου[71]. Επιπλέον, οι αρχές πέρα από τα οργανωτικά προβλήματα δε διαθέτουν επαρκείς βάσεις δεδομένων προς άμεση ενημέρωση και κατά κανόνα καθυστερούν σημαντικά στην παροχή περιβαλλοντικών στοιχείων σε τυχόν αιτήματα των πολιτών[72].

7. Ανεπαρκής σχεδιασμός στη διαχείριση των υδάτινων πόρων και στη χάραξη φιλικής προς το περιβάλλον γεωργικής πολιτικής

Η μη ύπαρξη οργανωμένου και μακροπρόθεσμου σχεδιασμού στον τομέα διαχείρισης των υδάτινων πόρων, αλλά και στο συγγενή τομέα της γεωργίας έχει οδηγήσει σε αλόγιστη κατασπατάληση των υδάτινων πόρων της χώρας, κυρίως από τη γεωργία. Η ανεπάρκεια εκπαίδευσης των αγροτών και η απουσία ικανοποιητικών κινήτρων για την καλλιέργεια προσεδοφόρων και φιλικών προς το περιβάλλον φυτών συνεπάγεται την εμμονή πολλών αγροτών σε καλλιέργειες μη ενδεδειγμένων για το τοπικό περιβάλλον και μη ανταγωνιστικών για την αγορά, αλλά ωστόσο επιδοτούμενων φυτών, όπως το βαμβάκι. Σύμφωνα με τις τελευταίες εκτιμήσεις η ελληνική γεωργία καταναλώνει ποσοστό 87% της συνολικής κατανάλωσης νερού. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις η απώλεια νερού εξαιτίας της άγνοιας, της έλλειψης κινήτρων και αντικινήτρων για συνετή χρήση του νερού, αλλά και της ανεπάρκειας κατάλληλων έργων άρδευσης και αποταμίευσης υδάτων, μπορεί να προσεγγίσει το 80%. Κυριότερες συνέπειες της κακοδιαχείρισης των υδάτινων πόρων από τη γεωργία είναι η αποστράγγιση του υδροφόρου ορίζοντα από ανεξέλεγκτες γεωτρήσεις, η σταδιακή υποβάθμιση της ποιότητας του εδάφους και της απόδοσης των καλλιεργειών, αλλά και η σταδιακή εξαφάνιση ειδών που διαβιώνουν στα ύδατα, ιδίως ψάρια του γλυκού νερού[73].

Υπό αυτές τις συνθήκες εκτιμάται σήμερα, ότι το 35% των εδαφών της χώρας παρουσιάζει σημάδια ερημοποίησης, ενώ ο υδροφόρος ορίζοντας σε πολλές περιοχές έχει υποχωρήσει επικίνδυνα. Περιοχές όπως η Αργολίδα και η Θεσσαλία πλήττονται ιδιαίτερα από υφαλμύρωση και διάβρωση εδαφών. Συγχρόνως, εξαιτίας της

υπερεντατικής χρήσης φυτοφαρμάκων στη γεωργία το υπέδαφος και ο υδροφόρος ορίζοντας πολλών αγροτικών περιοχών έχει υποβαθμιστεί από νιτρικά[74].

Επιπλέον, σοβαρό πρόβλημα στην ποιότητα των υδάτων, θαλάσσιων και παραποτάμιων, δημιουργεί η ανεξέλεγκτη ρύπανση τους από βιομηχανικές μονάδες. Φυσικοί κόλποι όπως ο Ευβοϊκός, ο Θερμαϊκός, ο Αμβρακικός κ.ά., αλλά και ποτάμια, όπως ο Κηφισός, ο Ασωπός, ο Πηνειός, ο Αξιός κ.ά., που βρίσκονται κοντά σε βιομηχανικές περιοχές, γίνονται αποδέκτες λυμάτων των γειτονικών βιομηχανικών μονάδων με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την ανθρώπινη υγεία και την επιβίωση των τοπικών οικοσυστημάτων. Παράλληλα, τα υπόγεια ύδατα πολλών βιομηχανικών περιοχών είναι δηλητηριασμένα από βαρέα μέταλλα και τοξικά εξαιτίας της ασύδοτης βιομηχανικής δραστηριότητας με πιο πρόσφατο παράδειγμα την περίπτωση μόλυνσης του υδροφόρου ορίζοντα της λεκάνης του Ασωπού με εξασθενές χρώμιο (CrVI) [75].

Η περίπτωση του Ασωπού αποτελεί υποδειγματική περίπτωση κρατικής αυθαιρεσίας. Η ίδια η Πολιτεία αρχικά με το π.δ. της 07.03.1969 χαρακτήρισε τμήμα του Ασωπού από τις πηγές του ως το αντλιοστάσιο του Αγ. Θωμά ως αποδέκτη βιομηχανικών αποβλήτων. Εν συνεχεία το 1979 με νέο π.δ. το σύνολο του Ασωπού πλέον χαρακτηρίστηκε ως αγωγός λυμάτων των βιομηχανιών της Νομαρχίας Ανατολικής Αττικής, της Φθιώτιδας, της Βοιωτίας και της Εύβοιας νομιμοποιώντας έτσι το σημερινό περιβαλλοντικό έγκλημα[76].

Στο επίπεδο της κοινοτικής νομοθεσίας, οι ελλείψεις στη θέσπιση και εφαρμογή επαρκών προγραμμάτων παρακολούθησης των υδάτων και προστασίας και διαχείρισης των λεκανών απορροής των υδάτων με βάση την Οδηγία-Πλαίσιο για το νερό 2000/60 ΕΚ «για τη θέσπιση πλαισίου κοινοτικής δράσης στον τομέα της πολιτικής των υδάτων» είναι εμφανείς. Η Ελλάδα χρειάστηκε πρώτα να παραπεμφθεί στο ΔΕΚ από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή λόγω μη έγκαιρης ενσωμάτωσης της ανωτέρω Οδηγίας, προκειμένου να εκδοθεί το π.δ. 51/2007 (ΦΕΚ 54Α/8-3-2007) για την ενσωμάτωση των διατάξεων και των ρυθμίσεων των Παραρτημάτων της Οδηγίας 2000/60/ΕΚ. Η ενσωμάτωση της εν λόγω Οδηγίας, που αποβλέπει στη βιώσιμη διαχείριση των υδάτων καταργεί αυτόματα τα π.δ. διατάγματα που νομιμοποιούν τη ρίψη αποβλήτων σε ποταμούς, ρέματα ή θάλασσες, ομοίως δηλ. και στην περίπτωση του Ασωπού[77].

Μια άλλη ενδεικτική περίπτωση της απροκάλυπτης προχειρότητας και αποσπασματικότητας που η Πολιτεία αντιμετωπίζει τους υδάτινους πόρους της χώρας, αποτελεί η πρόσφατη δια νόμου έγκριση των έργων εκτροπής του ποταμού Αχελώου με την τροπολογία «Τροποποιήσεις στη νομοθεσία για το Εθνικό Κτηματολόγιο, την ανάθεση και εκτέλεση συμβάσεων έργων και μελετών και άλλες διατάξεις», που κυρώθηκε με το ν. 3841/2006 την 06/07/2006. Στην περίπτωση αυτή το Κράτος βασιζόμενο στην αρχή, ότι οι νόμοι δεν υπόκεινται σε δικαστικό έλεγχο θέλησε στην ουσία να παρακάμψει το ΣτΕ, το οποίο επί σειρά ετών με δικαστικές αποφάσεις από το 1994 και μετά έχει επανειλημμένα ακυρώσει τις σχετικές υπουργικές αποφάσεις χωροθέτησης και έγκρισης περιβαλλοντικών όρων των έργων εκτροπής του Αχελώου[78].

Θετική πάντως κρίνεται η εξαγγελία του ΥΠΕΧΩΔΕ να θέσει υδρομετρητές στα αγροτικά τεμάχια, μπαίνοντας στο πνεύμα της Οδηγίας-Πλαίσιο για τη διαχείριση των υδάτων 2000/60/ΕΚ έστω και καθυστερημένα. Παρά ταύτα το εν λόγω χρονοδιάγραμμα (τέλος 2009) κρίνεται εξαιρετικά αργό, ενώ δεν λύνει το μεγάλο πρόβλημα των παράνομων γεωτρήσεων. Επιπλέον υπάρχει ελλιπής επίσημη πληροφόρηση σχετικά με την εφαρμογή της Οδηγίας 91/676/ΕΟΚ «περί προστασίας των υδάτων από τη νιτρορρύπανση γεωργικής προέλευσης»[79].

8. Προβληματική διαχείριση απορριμμάτων

Στην Ελλάδα σήμερα υφίστανται σοβαρότατες ελλείψεις στο χωροταξικό σχεδιασμό χωροθέτησης Χώρων Υγειονομικής Ταφής Απορριμμάτων (ΧΥΤΑ). Αυτό συμβαίνει κατά προφανή παράβαση των Οδηγιών της ΕΚ, ιδίως των Οδηγιών 75/442 ΕΚ (περί στερεών αποβλήτων), 99/31 ΕΚ (περί υγειονομικής ταφής αποβλήτων) και του σχετικού Κανονισμού 2037/2000/ΕΚ. Δεν αμφισβητείται, ότι την τελευταία δεκαετία έγιναν σοβαρές προσπάθειες σφράγισης παράνομων χωματερών, που συντέλεσαν στο κλείσιμο πάνω από 2.600 από αυτές. Παρ' όλα αυτά όμως η ανάπλαση και αποκατάσταση των περισσότερων εκκρεμεί ως τις μέρες μας και πρέπει να ολοκληρωθεί άμεσα. Σήμερα υφίστανται διάσπαρτοι στην Ελλάδα περίπου 1.400

Χώροι Ανεξέλεγκτης Διάθεσης Απορριμμάτων (ΧΑΔΑ) χωρίς να υπολογίζονται 1.170 ανενεργοί. Περίπου το 45% του πληθυσμού της χώρας δεν εξυπηρετείται από ΧΥΤΑ. Σε ΧΥΤΑ καταλήγει περίπου το 55% των εγχώριων αποβλήτων και το υπόλοιπο σε ΧΑΔΑ[80]. Επίσης, ο αριθμός των μικρών παράνομων σκουπιδότοπων σε ρέματα αγγίζει τους 10.000, αν και η λειτουργία όλων αυτών έπρεπε θεωρητικά να έχει ήδη παύσει, βάσει της κοινοτικής Οδηγίας 99/31/ΕΚ. Σημειωτέον, ότι οι παράνομες χωματέρες και οι ανεξέλεγκτοι σκουπιδότοποι αποτελούν εστίες παραγωγής εξαιρετικά επιβλαβών για την ατμόσφαιρα και το υπέδαφος ουσιών όπως π.χ. μεθάνιο και διοξίνες, οι οποίες σημειωτέον εισχωρώντας στο υπέδαφος απορροφώνται από φυτά και δηλητηριάζουν έτσι την τροφική αλυσίδα[81].

Εκτός τούτων, μεγάλος αριθμός ΧΥΤΑ βρίσκεται στα όρια της ασφυξίας, ενώ η εγκατάσταση νέων σε πολλές περιπτώσεις αποτυγχάνει λόγω ανεπαρκούς χωροθετικού και χωροταξικού σχεδιασμού. Συγχρόνως, η κρατούσα μέθοδος διαχείρισης απορριμμάτων στην Ελλάδα, όπου στην πράξη -έστω και ανεπαρκώς- δίδεται προτεραιότητα στη διάθεση και υγειονομική ταφή των αποβλήτων κρίνεται πλέον παρωχημένη και αντίκειται σαφώς στους στόχους και τη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι σαφές, ότι η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης δίνει προτεραιότητα αρχικά στην πρόληψη αποβλήτων, κατά δεύτερο λόγο στη μείωση και αξιοποίηση τους με τον πιο πρόσφορο τρόπο (π.χ. με κομποστοποίηση, ανακύκλωση, καύση) και τέλος ως ύστατη λύση προτείνεται η υγειονομική ταφή των υπολειμμάτων από την επεξεργασία των αποβλήτων, που δεν κατέστη δυνατό να αξιοποιηθούν με άλλο τρόπο. Στα πλαίσια αυτά, οι ΧΥΤΑ οφείλουν μεσοπρόθεσμα να μετατραπούν σε ΧΥΤΥ (Χώροι Υγειονομικής Ταφής Υπολειμμάτων)[82]. Η Ελλάδα από την πλευρά της αδυνατεί να ακολουθήσει την ανωτέρω πολιτική ιεράρχησης στη διαχείριση των απορριμμάτων. Με αυτό τον τρόπο, εκτός των χωροταξικών και υγειονομικών προβλημάτων, που προκαλεί η εγκατάσταση και διαχείριση των ΧΥΤΑ σε συνθήκες προχειρότητας, η Ελλάδα επιβαρύνει καίρια τον κρατικό προϋπολογισμό της, αφού το ετήσιο κόστος συγκέντρωσης των απορριμμάτων υπερβαίνει το 1 δισ. ευρώ[83]. Άλλη μια ένδειξη των ευθυνών της ελληνικής Πολιτείας σε βάθος χρόνου στο μείζον αυτό θέμα αποτελεί, ότι η διαχείριση στερεών μη επικίνδυνων αποβλήτων του Επιχειρησιακού Προγράμματος για το Περιβάλλον, που χρηματοδοτείται από το Γ΄ ΚΠΣ με συνολικό προϋπολογισμό 10.600.000 € εμφανίζει σημαντική υποαπορρόφηση κονδυλίων[84].

Εκτός τούτων, ιδιαίτερα ανησυχητικό για τη δημόσια υγεία θεωρείται το γεγονός, ότι κατά μέσο όρο περίπου πάνω από το 60% της ετήσιας παραγωγής των βιομηχανικών, αλλά και σημαντικό ποσοστό επικίνδυνων νοσοκομειακών αποβλήτων θάβονται παράνομα σε ΧΑΔΑ ή διοχετεύονται χωρίς επεξεργασία σε ΧΥΤΑ μαζί με αστικά απορρίμματα[85]. Εκτιμάται επίσης με βάση στοιχεία του ΥΠΕΧΩΔΕ, ότι η κοινή πρακτική της βιομηχανίας, που συχνά για λόγους οικονομικούς επιλέγει την «προσωρινή» αποθήκευση των επικίνδυνων αποβλήτων στους χώρους παραγωγής τους, έχει οδηγήσει σήμερα σε συσσώρευση ποσότητας επικίνδυνων αποβλήτων που αγγίζουν τους 660.000 τόνους μέσα σε αποθηκευτικούς χώρους βιομηχανικών εγκαταστάσεων με αμφίβολες προδιαγραφές[86].

Η εφαρμογή της πολιτικής αξιοποίησης των αποβλήτων θεωρείται εκ του αποτελέσματος μη ικανοποιητική. Αν και στον τομέα αυτό έχει σημειωθεί την τελευταία 5ετία σημαντική πρόοδος ιδιαίτερα στον τομέα της ανακύκλωσης, όπου σημειώνεται σταθερή αύξηση του ποσοστού της, η Ελλάδα εξακολουθεί να είναι ουραγός στην Ευρώπη. Κατά μία άποψη, σύμφωνα με διαθέσιμα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκτιμάται, ότι ανακυκλώνεται περίπου το 8% του συνόλου των αστικών αποβλήτων[87]. Κατά άλλη δε άποψη, σύμφωνα με πιο πρόσφατα στοιχεία του ΥΠΕΧΩΔΕ σήμερα περίπου το 14% των αστικών αποβλήτων[88], τη στιγμή που στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 η αξιοποίηση των αποβλήτων υπερβαίνει το 60%[89]. Η αξιοποίηση των βιοαποδομήσιμων τουλάχιστων αποβλήτων μέσω κομποστοποίησης είναι πολύ περιορισμένη, ενώ στη χώρα μας δεν υφίσταται η ενεργειακή αξιοποίηση αποβλήτων με την αμφιλεγόμενη, αλλά ωστόσο ισχύουσα και στις 14 παλαιότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πλην της Ελλάδας, μέθοδο της θερμικής καύσης.

Αν και το άρθρο 10 του ν. 2939/2001 «περί συσκευασιών και εναλλακτικής διαχείρισης των συσκευασιών και άλλων προϊόντων» προέβλεπε μέχρι την 31.12.2005 αξιοποίηση του 50% κατά βάρος των αποβλήτων συσκευασίας, το ποσοστό αξιοποίησης τους σε εθνικό επίπεδο προσεγγίζει σήμερα μόλις το 33%[90]. Ως προς την ανακύκλωση ειδικότερων προϊόντων, μέχρι το 2011 η Ελλάδα είναι υποχρεωμένη από το κοινοτικό δίκαιο να ανακυκλώνει το 60% του γυαλιού, το 60% του χαρτιού, το 50% των μετάλλων, το 22,5% των πλαστικών και το 15% του ξύλου που χρησιμοποιεί. Σήμερα, το δρόμο της ανακύκλωσης παίρνουν μόνο το 26% του γυαλιού και 29% του χαρτιού, επίδοση που κατατάσσει τη χώρα στις τελευταίες θέσεις στην Ευρώπη[91].

Είναι επίσης ενδεικτικό, ότι από τους περίπου 7.500 κάδους ανακύκλωσης που απαιτούνται στον Δήμο Αθηναίων για να καλυφθούν οι ανάγκες των κατολίκων έχουν τοποθετηθεί μόλις 1.600, ενώ στην ελληνική επαρχία οι εν λόγω ελλείψεις είναι πολύ μεγαλύτερες. Προβληματικό είναι και το ζήτημα της εύρεσης πόρων για τη χρηματοδότηση της περαιτέρω διεύρυνσης και βελτίωσης του εθνικού συστήματος ανακύκλωσης. Έντονη είναι η αντιπαράθεση μεταξύ μερικών δήμων (όπως του Δήμου Αθηναίων) και της Ελληνικής Εταιρείας Αξιοποίησης- Ανακύκλωσης (ΕΕΑΑ ΑΕ), για το συγκεκριμένο ζήτημα. Παράλληλα, η δημιουργία του Οργανισμού Ανακύκλωσης με βασική αρμοδιότητα τη συστηματική ενημέρωση του πολίτη σε θέματα ανακύκλωσης, που προωθείται από το ΥΠΕΧΩΔΕ, έχει ανασταλεί αφού ο προϋπολογισμός του, αν και μικρός, δεν έχει εγκριθεί ακόμη από το Υπουργείο Οικονομικών[92].

Ένα ακόμη αποθαρρυντικό στοιχείο στον τομέα αυτό είναι ότι η Ελλάδα παρουσιάζει το υψηλότερο ποσοστό αύξησης της ποσότητας των αστικών απορριμμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Το 1997 αναλογούσαν ημερησίως 900 γραμμάρια απορριμμάτων ανά κάτοικο, ενώ το 2006 η ποσότητα προσέγγισε τα 1.400 γραμμάρια[93].

Από αυτή την εικόνα φαίνεται ότι η Πολιτεία αγνοεί εκτός από τα οικολογικά, και τα άμεσα οικονομικά ωφέλη που θα μπορούσε να προσδώσει στη χώρα η ορθολογική διαχείριση των αποβλήτων και η στρατηγική ανάπτυξη του κλάδου της αξιοποίησης αποβλήτων. Αρκεί να αναφερθεί, ότι μόνο στον κλάδο διαχείρισης και αξιοποίησης αποβλήτων στη Γερμανία δραστηριοποιούνται πάνω από 1000 επιχειρήσεις με κύκλο εργασιών ύψους περίπου 40 δισεκατ. ευρώ και εργατικό δυναμικό που υπερβαίνει τα 200.000 άτομα[94].

Απόρροια των σοβαρών τεχνικών ελλείψεων στο εγχώριο σύστημα διαχείρισης αποβλήτων παρά τις κοινοτικές υποχρεώσεις της χώρας με βάση τις Οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτέλεσε η πρόσφατη καταδίκη της Ελλάδας στο ΔΕΚ για μη εξασφάλιση επαρκούς συστήματος επεξεργασίας των αστικών λυμάτων σε 23 πόλεις της Επικράτειας, μερικές από τις οποίες, όπως π.χ. η τουριστική ζώνη Θεσσαλονίκης, η Παροικιά Πάρου, το Ηράκλειο Κρήτης, η Ηγουμενίτσα, τα Μάλια, η Λευκίμμη, το Λιτόχωρο ανήκουν στις πιο τουριστικές της χώρας[95].

Στη δυσάρεστη αυτή εικόνα της εθνικής πολιτικής διαχείρισης αποβλήτων καταγράφονται ως θετικά στοιχεία, που επιτρέπουν να αισιοδοξούμε για το μέλλον της διαχείρισης των αποβλήτων στη χώρα μας, εφόσον υπάρξει ορθότερη οργάνωση και συντονισμός τα εξής στοιχεία: Η εντυπωσιακή υπέρβαση των στόχων στην ανακύκλωση μπαταριών, συσσωρευτών και ελαστικών[96], αλλά προ πάντων η έστω και έπειτα από καθυστέρηση ετών έγκριση του πρώτου Εθνικού Σχεδίου Διαχείρισης Επικίνδυνων Αποβλήτων (ΕΣΔΑ), που ίσως αποτελέσει βάση για την άσκηση αποτελεσματικότερης πολιτικής στο κρίσιμο θέμα της διαχείρισης αποβλήτων[97].

9. Ενεργειακή και κλιματική πολιτική χωρίς όραμα

Σε μια περίοδο έντονων παγκόσμιων κλιματικών αλλαγών η ενεργειακή πολιτική για να είναι αποτελεσματική οφείλει να σχεδιάζεται σε συνάρτηση με την πολιτική αντιμετώπισης των κλιματικών αλλαγών, τη λεγόμενη κλιματική πολιτική. Στην Ελλάδα τουλάχιστον δεν υπάρχει ολοκληρωμένη κλιματική πολιτική, ώστε να ενσωματωθεί στο περιεχόμενο της ενεργειακής πολιτικής. Επιπλέον, παρατηρείται σοβαρό έλλειμμα στην ανάπτυξη ολοκληρωμένης εθνικής ενεργειακής στρατηγικής απέναντι στα σύγχρονα και οξύτατα περιβαλλοντικά προβλήματα που η χώρα καλείται να αντιμετωπίσει, όπως άλλωστε καταδεικνύουν βασικοί ενεργειακοί δείκτες της χώρας.

Αν και η Ελλάδα διαθέτει εξαιρετικά ευνοϊκές καιρικές συνθήκες για την αξιοποίηση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ), εξαρτάται παρ' όλα αυτά ενεργειακά κατά 86 % από ρυπογόνες πηγές ενέργειας, όπως το πετρέλαιο και ο λιγνίτης. Στην τελική κατανάλωση ενέργειας, τα πετρελαιοειδή καλύπτουν το 68,5%, ο ηλεκτρισμός το 21,1% (εκ του οποίου 58% από λιγνίτη), ενώ μικρότερα ποσοστά καλύπτουν τα στερεά καύσιμα -κυρίως στη βιομηχανία 2,2%-, οι ΑΠΕ 5% και το φυσικό αέριο 2,8%[98]. Παράλληλα δε, αναδεικνύεται και σε ιδιαίτερα ενεργοβόρα και ρυπογόνα οικονομία, με σοβαρή ανεπάρκεια στην εφαρμογή και τον έλεγχο της σχετικής νομοθεσίας[99].

Το 2005 η συνολική Διάθεση Πρωτογενούς Ενέργειας (ΔΠΕ) στην Ελλάδα έφτασε τα 31.1 Mtoe (μετρικούς τόνους ισοδύναμου πετρελαίου). Πρόκειται για αύξηση η οποία το 2012 θα προσεγγίσει το 40% από τα επίπεδα του 1990, όταν η ακαθάριστη εγχώρια κατανάλωση ήταν 22.2 Mtoe[100]. Επιπλέον, η Ελλάδα αποδεικνύεται ιδιαίτερα σπάταλη στην κατανάλωση ενέργειας και στις εκπομπές ρύπων του θερμοκηπίου. Με βάση πρόσφατα στοιχεία για κάθε εκατομμύριο ευρώ του ΑΕΠ εκπέμπονται περίπου 1.145 τόνοι CO₂, ποσότητα η οποία είναι υπερδιπλάσια από το μέσο όρο των 15 της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συνεπώς, εκ των πραγμάτων πολλές ελληνικές επιχειρήσεις αναγκάζονται να εξαργυρώνουν τις κοινοτικές τους υποχρεώσεις για προστασία του περιβάλλοντος καταφεύγοντας στην αγορά δικαιωμάτων ρύπων από το Ευρωπαϊκό Χρηματιστήριο Ρύπων. Μόνο η ΔΕΗ το 2006 δαπάνησε για την εν λόγω εξαγορά ρύπων 80 εκατ. ευρώ[101].

Φαινομενικά ενθαρρυντικό είναι το γεγονός, ότι η Ελλάδα ως χώρα σχετικά μικρή σε πληθυσμό και έκταση και η οποία δεν διαθέτει σημαντική βαριά βιομηχανία, δεν κατέχει υψηλό ποσοστό στην παγκόσμια εκπομπή αερίων του θερμοκηπίου. Στην πραγματικότητα όμως η Ελλάδα βρίσκεται σήμερα στην τέταρτη θέση παγκοσμίως ως προς το ποσοστό αύξησης εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου (μαζί με τον Καναδά), πίσω από χώρες υπερπολλαπλάσιες σε μέγεθος και πληθυσμό[102]. Ως προς την κατηγορία εκπομπών CO₂ σε τόνους ανά κάτοικο, η Ελλάδα έχει αυξήσει τα επίπεδα, σε σχέση με το 1990 από 10,8 τόνους ανά κάτοικο σε 12,5 τόνους (15,7%) ενώ ο αντίστοιχος μέσος όρος της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 25 έχει μειωθεί από το 11,9 τόνους το 1990 σε 10,8 τόνους (9,3%) το έτος 2003. Σήμερα υπολογίζεται, ότι η Ελλάδα έχει αυξήσει αντίθετα από τις κοινοτικές της υποχρεώσεις τις εκπομπές ρύπων θερμοκηπίου περίπου κατά 23,9% σε σχέση με το 1990. Το Εθνικό Πρόγραμμα του 2003 για την καταπολέμηση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και η αναθεώρησή του, στερούνται περιβαλλοντικού οράματος και δεν επέφεραν βελτιώσεις στον τομέα των εκπομπών. Το εν λόγω πρόγραμμα δείχνει να αγνοεί την κρισιμότητα του φαινομένου των κλιματικών αλλαγών, αφού και προβλέπει την αύξηση των εν λόγω εκπομπών κατά 25% ως το 2012, ποσοστό που μέχρι τότε αναμένεται να ξεπεραστεί. Δεδομένης δε της πρωτοβουλίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για αυτοδέσμευση των μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης να μειώσει περαιτέρω τις εκπομπές του θερμοκηπίου κατά 20% ως το 2020, η χώρα θα βρεθεί σοβαρά εκτεθειμένη απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Αν δεν αλλάξει ριζικά την κλιματική της πολιτική και δεν επιτευχθεί ο ανωτέρω στόχος, η χώρα στη νέα

κατανομή, που θα αποφασιστεί το 2020, θα υποχρεωθεί σε αυστηρότερη μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου που μπορεί να κυμαίνεται σε 40% με 35%, αναλόγως και των τότε επιδόσεων της κλιματικής της πολιτικής[103].

Στα πλαίσια αυτά, είναι δεδομένο, ότι στην Ελλάδα πάσχει η εφαρμογή της Οδηγίας IPPC 96/61 ΕΚ «για ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχο της ρύπανσης από βιομηχανικές και γεωργικές δραστηριότητες», εφόσον ο έλληνας νομοθέτης αρκέστηκε απλώς σε τυπική ενσωμάτωση της στην ελληνική έννομη τάξη με το νόμο 3010/2002 «εναρμόνιση του ν. 1650/1986 με τις Οδηγίες 97/11/ΕΕ και 96/61/ΕΕ, διαδικασία οριοθέτησης και ρυθμίσεις θεμάτων». Αν και η προθεσμία ενσωμάτωσης της στο εσωτερικό δίκαιο έληγε στα τέλη Οκτώβρη του 1999, σήμερα λίγες μόνο εγκαταστάσεις λειτουργούν στην πράξη σε πλήρη συμφωνία με τις απαιτούμενες περιβαλλοντικές προδιαγραφές της Οδηγίας[104].

Σε συνάρτηση με τα ανωτέρω αναφέρουμε ενδεικτικά, ότι οι ατμοηλεκτρικοί σταθμοί (ΑΗΣ) της ΔΕΗ στον Άγιο Δημήτριο και στην Καρδιά Κοζάνης καταλαμβάνουν την πρώτη και τέταρτη αντίστοιχα θέση ανάμεσα στις 30 πιο ρυπογόνες εγκαταστάσεις παραγωγής ενέργειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης [105]. Παρά ταύτα ενθαρρύνεται περαιτέρω η εγκατάσταση τέτοιων μονάδων. Αφενός μεν ο λιγνίτης εξακολουθεί να παραμένει αφορολόγητος, αφετέρου δε σχεδιάζονται λιγνιτικές και λιθανθρακικές ηλεκτροπαραγωγικές μονάδες προς αντικατάσταση παλαιότερων π.χ. στη Φλώρινα, την Εύβοια, τη Μεγαλόπολη, την Πτολεμαίδα[106], ενώ έχει δρομολογηθεί η εγκατάσταση νέων δημόσιων και ιδιωτικών λιγνιτικών ΑΗΣ σε περιοχές όπως η Ελασσόνα, η Δράμα, η Βεύη[107]. Η αποσπασματική πολιτική του κράτους σε αυτά τα ζητήματα συνεπάγεται την αποδυνάμωση ορισμένων προσπάθειών περιορισμού των ρυπογόνων και παρωχημένων λιγνιτικών μονάδων, αφού οι εν λόγω προτάσεις της Πολιτείας δεν συνοδεύονται από πειστικές εναλλακτικές λύσεις για αξιοποίηση του υπάρχοντος εργατικού δυναμικού. Στο πλαίσιο αυτό, η δημοσιοποίηση π.χ. της πρόθεσης της ΔΕΗ να ελαττώσει την παραγωγή των ΑΗΣ Κοζάνης συναντά έντονες αντιδράσεις από τους εργαζόμενους και τους τοπικούς φορείς, οι οποίοι παρά τη ρύπανση της περιοχής δυσπιστούν απέναντι στην Πολιτεία[108].

Επιπλέον η διάτρητη πολιτική του Κράτους στον τομέα αυτό μαρτυρείται και από το γεγονός, ότι στα 45 χρόνια εγχώριας εκμετάλλευσης του λιγνίτη δεν έχει

πραγματοποιηθεί από το επίσημο Κράτος καμία ολοκληρωμένη μελέτη νοσηρότητας του πληθυσμού στις ευαίσθητες περιοχές, όπου λειτουργούν οι εν λόγω σταθμοί. Αποσπασματικά πάντως στοιχεία που έρχονται στη δημοσιότητα από μεμονωμένες μελέτες είναι ανησυχητικά ως προς τις επιπτώσεις της λειτουργίας ΑΗΣ στην υγεία του τοπικού πληθυσμού[109].

Εκτός τούτων οι ελληνικές μαγαλουπόλεις, κυρίως η Αθήνα και η Θεσσαλονική παρουσιάζουν σε πανευρωπαϊκό επίπεδο ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό εκπομπών αιωρούμενων μικροσωματιδίων (PM) και όζοντος, με συγκεντρώσεις πολύ πάνω από τα επιτρεπόμενα όρια, με σοβαρές, αλλά ωστόσο μη άμεσα ορατές συνέπειες για την υγεία του πληθυσμού. Σε πρόσφατη έρευνα η Αθήνα μεταξύ 22 ευρωπαϊκών μεγάλων αστικών κέντρων καταλαμβάνει τη δεύτερη θέση σε εκπομπές PM μετά το Βουκουρέστι. Επίσης, έρευνα του Πανεπιστημίου Αθηνών κατέληξε στο συμπέρασμα, ότι οι υπερβάσεις των αιωρούμενων μικροσωματιδίων PM κατά 10 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ και άνω στην περιοχή της Αθήνας αποτελούν βασικό παράγοντα που συντελεί στην ετήσια αύξηση των θανάτων από καρδιοαναπνευστικά προβλήματα κατά 5.000 άτομα[110].

Μια ακόμη σοβαρή αδυναμία της ενεργειακής πολιτικής αποτελεί και το γεγονός, ότι δεν έχουν θεσμοθετηθεί αποτελεσματικά κίνητρα για την ενθάρρυνση χρήσης «καθαρότερων», πιο οικολογικών πηγών ενέργειας. Ενδεικτικά σημειώνεται, ότι σε μια περίοδο που το ποσοστό λαθρεμπορίας πετρελαιοειδών καυσίμων αγγίζει το 30 % και σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα η κατανάλωση τους είναι αφορολόγητη, η Πολιτεία επιβάλλει για τη χρήση ΑΠΕ, ΦΠΑ 19%, όταν σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες ο αντίστοιχος φόρος κυμαίνεται στο 9% (Ιταλία, Γαλλία) και 5% (Μ. Βρετανία). Επιπλέον, η ελληνική ναυσιπλοΐα εξακολουθεί να χρησιμοποιεί ως καύσιμο σε σημαντικό ποσοστό πετρελαιοειδή, που περιέχουν 1.000 φορές περισσότερο θείο από το πετρέλαιο κίνησης, μη παρέχοντας ανάλογα κίνητρα στους φορείς της, ώστε να στραφούν στην κατανάλωση φιλικότερων προς το περιβάλλον καυσίμων[111]. Παρόμοια έλλειψη κινήτρων συναντάται και στα καύσιμα της αεροπλοΐας, ενώ εξαίρεση αποτελεί η αγορά υβριδικών αυτοκινήτων, που απολαμβάνουν ορισμένες φοροαπαλλαγές.

Στο ίδιο πλαίσιο, δεν ενθαρρύνεται σε ικανοποιητικό βαθμό η κατασκευή οικολογικών κτιρίων και εν γένει η μείωση κατανάλωσης ηλεκτρικής ενέργειας σε κτίρια, όπως κατοικίες, γραφεία και βιομηχανικές εγκαταστάσεις. Τούτο θα ήταν

πολύ ωφέλιμο για την επιβάρυνση της ατμόσφαιρας και την εξοικονόμηση ενέργειας, αν αναλογιστούμε, ότι τα εν λόγω κτίρια εκπέμπουν το 45% του CO₂ της χώρας και καταναλώνουν το 45% της εγχώριας παραγώμενης ενέργειας. Κατά συνέπεια, η Οδηγία 2002/91 ΕΚ «για την ενεργειακή απόδοση των κτιρίων» κατά τη συνήθη πρακτική της ελληνικής Πολιτείας δεν έχει ενσωματωθεί ουσιαστικά, παρά μόνο τυπικά στην εσωτερική έννομη τάξη. Με αυτά τα δεδομένα σήμερα δεν γίνεται συστηματική καταγραφή, έλεγχος της ενεργειακής ταυτότητας των κτιρίων, που θα συντελούσε στη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης των κτιρίων. Το ζήτημα αυτό πρέπει να αντιμετωπιστεί άμεσα, διότι μόνο την τελευταία πενταετία το ποσοστό ενέργειας για ψύξη, θέρμανση και ηλεκτροδότηση κτιρίων αυξήθηκε κατά 25%, ποσοστό που αποτελεί το υψηλότερο της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 μαζί με την Ισπανία[112]. Το γεγονός, ότι οι επενδύσεις της Πολιτείας στην περιβαλλοντική τεχνολογία και έρευνα αποτελούν μηδαμινό ποσοστό επί του εθνικού προϋπολογισμού παρέχει μια επιπλέον εξήγηση για τη δυσάρεστη εικόνα που παρουσιάζει η ενεργειακή και κλιματική πολιτική της χώρας[113].

Με βάση τα σημερινά δεδομένα η ελληνική ενεργειακή και κλιματική πολιτική φαίνεται ότι δεν έχει κατανοήσει την άμεση σύνδεση της προστασίας του περιβάλλοντος με τον τομέα της οικονομίας, όπως άλλωστε επισημαίνουν σύγχρονα επιστημονικά πόρισματα της επιτροπής Stern (IPCC) και άλλων επιστημόνων[114]. Φαίνεται επίσης ότι δεν έχει αντιληφθεί μεταξύ άλλων και τα αναμφισβήτητα οικονομικά οφέλη, που θα επέφερε μεσοπρόθεσμα στη χώρα η ανάπτυξη μιας εθνικής ενεργειακής και κλιματικής στρατηγικής προσανατολισμένης στην προστασία του περιβάλλοντος. Αναφέρουμε ενδεικτικά το παράδειγμα της Γερμανίας, σύμφωνα με το οποίο υπολογίζεται, ότι σήμερα μόνο ο τομέας των ΑΠΕ απασχολεί πάνω από 230.000 εργαζόμενους με προοπτική το 2020 ο αριθμός τους να ανέλθει σε 500.000. Συνολικά δε στον τομέα περιβαλλοντικής προστασίας και τεχνολογίας απασχλούνται 1,5 εκατ. εργαζόμενοι με προοπτική το 2020 να προσεγγίσουν τα 2,5 εκατομμύρια. Υπό αυτές τις συνθήκες, εξοικονομούνται ετησίως 103 εκατ. τόνοι CO₂, ενώ οι εξαγωγές που αφορούν τον τομέα των ΑΠΕ άγγιξαν το 2006 τα 6 δισ. Ευρώ και οι αντίστοιχες επενδύσεις τα 11,3 δισ. ευρώ με προοπτική να υπερπολλαπλασιαστούν έως το 2020[115].

Θετικά αλλά ωστόσο μη επαρκή δείγματα καλής θέλησης της Πολιτείας στην προώθηση «καθαρότερης» ενέργειας στα πλαίσια του αγώνα κατά των κλιματικών

μεταβολών, αποτελούν η έστω και με καθυστέρηση έναρξη υλοποίησης σημαντικών έργων για την ενίσχυση της χρήσης φυσικού αερίου, όπως ο ελληνοτουρκικός και ελληνοβουλγαρικός αγωγός φυσικού αερίου. Άξια αναφοράς αποτελεί και η σημαντική αύξηση των τελευταίων ετών στα έργα υποδομής για την παραγωγή ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές όπως ο άνεμος, ο ήλιος, το νερό, η γεωθερμία, τα οργανικά απόβλητα. Παρ' όλα αυτά όμως, αν και σήμερα η χώρα καλύπτει περίπου το 11% των ενεργειακών της αναγκών από ΑΠΕ δε φαίνεται ικανή με βάση τα σύγχρονα δεδομένα να εκπληρώσει ως το 2010 τον κοινοτικό της στόχο, να καλύπτει δηλαδή το 20,1% των ενεργειακών της αναγκών από ΑΠΕ[116]. Επίσης θετικά βήματα είναι η ψήφιση στη Βουλή του ν. 3468/2006 (ΦΕΚ Α 129 27.6.2006) «για την Παραγωγή Ηλεκτρικής Ενέργειας από ΑΠΕ και τη Συμπαραγωγή Ηλεκτρισμού και Θερμότητας Υψηλής Απόδοσης» με τον οποίο επιχειρείται να απλοποιηθεί η αδειοδοτική διαδικασία για την κατασκευή και λειτουργία μονάδων ΑΠΕ και ιδίως η πρόσφατη δημοσιοποίηση του Ειδικού Χωροταξικού Πλαισίου για της Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας μαζί με τη Στρατηγική Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΕΠΧΣΑΑ-ΑΠΕ), που αποσαφηνίζουν σημαντικά το θολό τοπίο χωροθέτησης μονάδων ΑΠΕ[117]. Οι ανωτέρω θετικές πρωτοβουλίες, εφόσον εξελιχθούν και προωθηθούν συστηματικά, θα μπορούσαν να σηματοδοτήσουν το δρόμο προς έναν ολοκληρωμένο σχεδιασμό οικολογικής ενεργειακής ανάπτυξης και να αποτελέσουν αφετηρία για την άσκηση μιας πιο πρόσφορης ενεργειακής και κλιματικής πολιτικής.

10. Μη ικανοποιητική προώθηση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης

Η νωθρότητα του Κράτους ως προς την εφαρμογή ολοκληρωμένης περιβαλλοντικής πολιτικής αντανακλάται και στον τομέα της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης με τη στενή έννοια της διδασκαλίας. Ναι μεν τα τελευταία χρόνια έχουν αυξηθεί σημαντικά τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΚΠΕ) σε όλη την επικράτεια, πλην όμως δεν δίδεται η δέουσα σημασία στην εκπαιδευτική τους αποστολή. Η περιβαλλοντική εκπαίδευση δεν αποτελεί υποχρεωτικό μάθημα στα σχολεία. Κατ' αυτόν τον τρόπο η υλοποίηση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης επαφίεται επί της ουσίας στην ευαίσθησία των εκάστοτε εκπαιδευτικών, που συχνά

δεν έχουν την απαιτούμενη ενημέρωση και κατάρτιση[118].

Πέραν τούτων η επίσημη Πολιτεία δεν πληροφορεί επαρκώς τον πολίτη για τα καίρια περιβαλλοντικά ζητήματα που τον αφορούν, καθώς και για τις δυνατότητες δράσης που έχει ο ίδιος για την αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής κρίσης. Είναι χαρακτηριστικό, ότι το ΥΠΕΧΩΔΕ, αλλά και το ΥΠΑΝ στερούνται ολοκληρωμένων ηλεκτρονικών βάσεων δεδομένων, ικανών να ενθαρρύνουν την άμεση περιβαλλοντική πληροφόρηση και την ανάληψη περιβαλλοντικής δράσης των πολιτών.

11. Η ανεύθυνη στάση του πολίτη

Ανεξάρτητα από τις ευθύνες της Πολιτείας φέρει και ο πολίτης το δικό του μερίδιο ευθύνης ως συνυπαίτιος της περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Αν και πρόσφατες έρευνες καταγράφουν, ότι οι Έλληνες πολίτες δείχνουν ενδιαφέρον για τα περιβαλλοντικά ζητήματα και είναι εν γένει πρόθυμοι να προβούν στην υιοθέτηση καινοτόμων μέτρων για την αντιμετώπιση του προβλήματος, το ενδιαφέρον τους παραμένει τις περισσότερες φορές θεωρητικό, καθώς ο μέσος πολίτης αδυνατεί να το μετατρέψει σε πράξη. Από τη μια πλευρά, η Πολιτεία δεν τους ενθαρρύνει επαρκώς, ενώ από την άλλη ο πολίτης παρασύρεται εκτός των άλλων και από τη γενικότερο κλίμα ηθικής χαλάρωσης και κρίσης θεσμών και αξιών που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη κοινωνία[119].

Στην πραγματικότητα δεν δραστηριοποιούμαστε ως ενεργοί πολίτες, δεν ερευνούμε, δεν επιδιώκουμε την ενημέρωση για τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Με την απαθή και αδιάφορη στάση μας γινόμαστε πολλές φορές ασυνείδητα φορείς της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και μέρος του προβλήματος. Σε πολλές περιπτώσεις επιλέγουμε τη συγκατάβαση και τη σιωπή στις μικρές και μεγάλες καθημερινές περιβαλλοντικές αυθαιρεσίες, στις οποίες τυχαίνει να γινόμαστε μάρτυρες. Άλλοτε πάλι γινόμαστε οι ίδιοι αυτουργοί της περιβαλλοντικής αυθαιρεσίας προς εξυπηρέτηση ατομικών συμφερόντων, εκμεταλλευόμενοι την αδράνεια των αρμόδιων αρχών και τη χαλαρή εφαρμογή των νόμων. Δεν απαιτούμε με το απαραίτητο σθένος

ένα καλύτερο περιβάλλον για μας και τις μελλοντικές γενιές. Αρκούμεστε στη δικαιολογία ότι πρόκειται για μάταιες προσπάθειες που θα καταπνιγούν μέσα στην γενικότερη ασυδοσία, ενώ σε πολλές περιπτώσεις προβαίνουμε στην εκλογή εκπροσώπων σε τοπικό και εθνικό επίπεδο με εφήμερα, ιδιοτελή και κοντόφθαλμα κριτήρια[120]. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες το οικολογικό κίνημα στην Ελλάδα υστερεί σε ιστορία και ανάπτυξη. Παρά τη σχετική ενίσχυση του ρεύματος των περιβαλλοντικών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ) τα τελευταία χρόνια, απαιτούνται ακόμη να γίνουν πολλά βήματα για τη συγκρότηση ενός συντονισμένου, συμπαγούς ενωτικού μετώπου ενεργών πολιτών για την προστασία του περιβάλλοντος ως αποφασιστικού μοχλού πίεση απέναντι στην αδράνεια του επίσημου κράτους[121].

Σε μια δημοκρατική κοινωνία όμως δε μπορεί να θεωρείται ως δικαιολογία της δικής μας επανάπαυσης και αμέλειας η ανεπάρκεια του Κράτους. Και τούτο διότι η περιβαλλοντική κρίση, που προκάλεσε ο άνθρωπος, έχει ως βαθύτερο αίτιο τη στάση ζωής που τηρούμε και η οποία επηρεάζει άμεσα όχι μόνο τη δική μας ζωή, αλλά κυρίως τη ζωή των συνάνθρωπων μας και τη ζωή των μελλοντικών γενεών.

III. Διέξοδος;

1. Διαφαινόμενες προοπτικές αντιμετώπισης της οικολογικής κρίσης

Οι πρώτες ενέργειες, που επιδεικνύει η ελληνική Πολιτεία μετά τα καταστροφικά γεγονότα των πυρκαγιών του καλοκαιριού απέναντι στα κρίσιμα περιβαλλοντικά ζητήματα δεν ικανοποιούν. Η επ' άοριστον μετάθεση της ίδρυσης αυτοτελούς Υπουργείου Περιβάλλοντος σε βάθος 2 ή 3 χρόνων βάσει των κυβερνητικών εξαγγελιών και εφόσον ολοκληρωθεί πρώτα η διάθεση των κονδυλίων του Δ'ΚΠΣ, αποτελεί υπεκφυγή ως προς την αντιμετώπιση του προβλήματος στον πυρήνα του. Αποσπασματικές ενέργειες, όπως η παραχώρηση δασικής έκτασης του δάσους της Πάρνηθας στο ομώνυμο καζίνο, η εκχώρηση για 75 χρόνια περίπου 2.500

στρεμμάτων καμμένου δάσους της περιοχής του δήμου Ζαχάρως από το Κράτος στην τοπική αυτοδίοικηση προς αξιοποίηση «ήπιας μορφής», η καθυστερημένη επιβολή «συμβολικών» διοικητικών προστίμων ύψους 1 εκατ. ευρώ σε κρατικές μονάδες ΑΗΣ της ΔΕΗ, ποσό που σημειωτέον αντιστοιχεί σε τζίρο μερικών ωρών λειτουργίας των εν λόγω εργοστασίων, η παράλληλη επιβολή προστίμων ύψους 1 εκατ. ευρώ σε βιομηχανικές μονάδες που ρυπαίνουν τον Ασωπό. Ο ευκαιριακός καθαρισμός μερικών από τους πλέον μολυσμένους με βιομηχανικά και γεωργικά λύματα ποταμών της χώρας, όπως ο Ασωπός και ο Κηφισσός, χωρίς να εγγυάται όμως ούτε την οριστική απομάκρυνση των ρύπων, ούτε την παραδειγματική τιμωρία των ενόχων, δεν είναι ικανές να μάς οδηγήσουν στο συμπέρασμα, ότι τα πολυετή «παθήματα στον τομέα του περιβάλλοντος έχουν γίνει επιτέλους μαθήματα», και ότι επιτέλους θα δώσουν το έναυσμα στην Πολιτεία και στους πολίτες για τη διαμόρφωση και άσκηση μιας πιο πρόσφορης και αποφασιστικής πολιτικής προς αποτελεσματική αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής κρίσης.

Οι επίσημες Αρχές δεν φαίνεται να έχουν αντιληφθεί το μέγεθος και το βάθος του προβλήματος. Έτσι, όπως διαφαίνεται και από τα ανωτέρω εκτεθειμένα παραδείγματα, αρκούνται συνήθως σε μια επιλεκτική εκ των υστέρων κατασταλτική δράση, σε μια προσπάθεια απλώς να προλάβουν ακόμη σοβαρότερες επιπτώσεις. Οι ελπίδες για μια πιο σοβαρή αντιμετώπιση των κρίσιμων περιβαλλοντικών προβλημάτων από την πλευρά της Πολιτείας μετατίθενται στους ενεργούς πολίτες. Οι Έλληνες πολίτες ιδιαίτερα μετά την ανυπολόγιστη οικολογική καταστροφή των πυρκαγιών του καλοκαιριού, όπου καήκαν μέσα σε δύο μήνες πάνω από 2,7 στρέμματα γης και χάθηκε η ζωή δεκάδων ανθρώπων δείχνουν πιο ευαισθητοποιημένοι και αφυπνισμένοι απέναντι στα περιβαλλοντικά ζητήματα. Εναπόκειται συνεπώς σε αυτούς να μην ανεχτούν πλέον την παθητική στάση της Πολιτείας, αλλά να απαιτήσουν συγκεκριμένες ενέργειες για μια ολοκληρωμένη και όχι ευκαιριακή προστασία του περιβάλλοντος και να διαμορφώσουν έτσι με τη στάση τους κατάλληλες προοπτικές για τη λήψη συντονισμένων μέτρων και πρωτοβουλιών υπέρ του φυσικού περιβάλλοντος [\[122\]](#).

2. Ορθολογιστική αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού ελλείμματος

Προς επίτευξη του στόχου της αποτελεσματικής προστασίας του περιβάλλοντος, ώστε να εξασφαλιστεί και η αξιοπρεπής διαβίωση της ανθρώπινης κοινωνίας απαιτούνται από όλους τους φορείς της κοινωνίας και Πολιτείας, κινήσεις και πρωτοβουλίες καλά σχεδιασμένες, τολμηρές, συνεπείς, με διάρκεια χρόνου. Η άμεση ίδρυση αυτοτελούς Υπουργείου Περιβάλλοντος θωρακισμένου με το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο θα μπορούσε να λειτουργήσει θετικά προς αυτήν την κατεύθυνση. Δεδομένου του προβλήματος της πολυδιάσπασης και σύγκρουσης αρμοδιοτήτων μεταξύ των εμπλεκόμενων σε θέματα σχετικά με το περιβάλλον και συχνά ανταγωνιστικών μεταξύ τους Υπουργείων (κυρίως το ΥΠΕΧΩΔΕ, το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, το ΥΠΑΝ, το Υπ. Οικονομίας και Οικονομικών και το Υπουργείο Δημοσίας Τάξης), ένα αυτόνομο Υπουργείο Περιβάλλοντος με ξεκάθαρες αρμοδιότητες θα μπορούσε να συμβάλλει σημαντικά στην άμβλυση των συνεπειών του εν λόγω προβλήματος. Με αυτόν τον τρόπο θα επιταχυνόταν η υλοποίηση προστατευτικών για το περιβάλλον κυβερνητικών αποφάσεων και δραστηριοτήτων. Θα βελτιωνόταν ο συντονισμός του διοικητικού μηχανισμού, ο έλεγχος της εφαρμογής της περιβαλλοντικής νομοθεσίας και η σχετική πληροφόρηση των πολιτών, ενώ θα αξιοποιούνταν αποδοτικότερα και με περισσότερη διαφάνεια τα περιβαλλοντικά κονδύλια. Εν ολίγοις η απαιτούμενη ίδρυση αυτοτελούς Υπουργείου Περιβάλλοντος θα έδινε ώθηση στη χάραξη μιας ολοκληρωμένης εθνικής περιβαλλοντικής στρατηγικής[123].

Απολύτως απαραίτητη είναι επιπλέον και η άμεση λήψη σύγχρονων, εξορθολογισμένων, τεχνοκρατικών μέτρων σε επίπεδο νομοθετικό, κοινωνικοοικονομικό, παιδαγωγικό προς την κατεύθυνση της αντιμετώπισης του φαινομένου της οικολογικής κρίσης. Η συγκρότηση υπεύθυνου εθνικού περιβαλλοντικού σχεδιασμού. Η άμεση προώθηση εθνικής ενεργειακής στρατηγικής σε βάθος χρόνου προς την κατεύθυνση της συστηματικής απεξάρτησης της οικονομίας από ρυπογόνες ενεργειακές πηγές και της εξοικονόμησης ενέργειας. Η θέσπιση θετικών κινήτρων -κυρίως οικονομικών-, δομών και υποδομών προς ενθάρρυνση της περιβαλλοντικής δράσης και της αειφόρου οικονομίας. Η επαρκής στελέχωση των ελεγκτικών μηχανισμών επιτήρησης και επιβολής της περιβαλλοντικής νομοθεσίας. Η ενίσχυση και πλήρης εφαρμογή των κανόνων πληροφόρησης, διαφάνειας και εν γένει συμμετοχής των πολιτών κατά τη διαδικασία

λήψης περιβαλλοντικών αποφάσεων. Η εισαγωγή του μαθήματος της περιβαλλοντικής αγωγής σε όλα τα σχολεία της χώρας. Η συστηματική διεξαγωγή ενημερωτικής εκστρατείας από τις αρμόδιες Αρχές προς τον πολίτη για περιβαλλοντικά ζητήματα και σχετικές δράσεις[124], είναι ορισμένα από τα μέτρα που θα μπορούσαν να βελτίωσουν τη σημερινή δυσάρεστη πραγματικότητα[125].

3. Επαρκεί η λήψη ορθολογικών μέτρων για την αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής κρίσης;

Κατά τη γνώμη μας όμως, η μονοδιάστατη εμμονή στην απaréκκλητη εφαρμογή των ανωτέρω ή και άλλων συναφών τεχνοκρατικών μέτρων, κατά το πρότυπο και το πνεύμα της σημαντικής Έκθεσης του ΟΗΕ από την Επιτροπή Brundtland[126], η οποία αντιλήφθηκε το γήινο οικοσύστημα ως αντικείμενο διαχειριστικής μέριμνας από ειδικούς επιστήμονες και από οργανωμένους κρατικούς και διεθνείς οργανισμούς δεν αποτελεί ιδανική θεραπεία απέναντι στο πρόβλημα της περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Η συνετή περιβαλλοντική διαχείριση του πλανήτη δεν αποτελεί απλώς ένα τεχνικό και οργανωτικό ζήτημα, που μπορεί να αντιμετωπιστεί μόνο με λογικοκρατικές νομοθετικές, κοινωνικοοικονομικές, τεχνολογικές αναπροσαρμογές ή άλλες παρόμοιες διαχειριστικές μεθόδους. Για μια αποτελεσματική αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού ζητήματος δεν πρέπει να αγνοείται η οντολογική διάσταση του συγκεκριμένου προβλήματος και κυρίως οι ηθικοκοινωνικές βάσεις, που το γέννησαν (Βλ. ανωτ. 1.2).

Θα ήταν συνεπώς άστοχο, η προσπάθεια αντιμετώπισης της οικολογικής κρίσης να βασίζεται αποκλειστικά στην υλοποίηση των ανωτέρω ορθολογικών μέτρων[127]. Οι οδυνηρές εμπειρίες δύο Παγκοσμίων Πολέμων, ο Ψυχρός Πόλεμος, ο Πόλεμος κατά της Τρομοκρατίας, η εξαθλίωση του Τρίτου Κόσμου σε συνάρτηση με την συνεχιζόμενη ανά τον κόσμο κατάφωρη καταπάτηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, και εν τέλει η παγκόσμια οικολογική κρίση, που βίωσε ο 20ός και βιώνει ο 21ος αιώνας διεύψευσαν την αισιοδοξία των ιδεαλιστών οπαδών του ορθολογισμού και της λογικοκρατίας του 18ου και 19ου αιώνα, που θεώρησαν, ότι με τη μονομερή καλλιέργεια της λογικής και τη διάδοση της γνώσης ο κόσμος θα βελτιωνόταν

πνευματικά και ηθικά και θα μετατρέπονταν σταδιακά σε πεδίο ειρηνικής ευημερίας και ανάπτυξης[128].

Με βάση τα ανωτέρω δεδομένα έχει αποδειχτεί έμπρακτα στη σημερινή κοινωνία, ότι η δια της κρατικής νομοθεσίας επιβαλλόμενη ηθική -εννοούμενη ως επιβαλλόμενη λογική προδιαγραφή της συμπεριφοράς- δεν αρκεί από μόνη της, ώστε να συντελέσει αποτελεσματικά στο «σωφρονισμό» και την ευπραξία του ανθρώπου. Ο σύγχρονος άνθρωπος δεν εγκαταλείπει εύκολα τις ανέσεις και τις καταναλωτικές του συνήθειες, απλώς και μόνο, επειδή αυτό είναι «λογικό» ή «ηθικό». Στη σημερινή ατομοκρατική εποχή η ρύθμιση της κοινωνικής συμπεριφοράς βάσει της επιταγής του νόμου, της λογικής ή της ηθικής φαίνεται να στερείται όλο και περισσότερο νοήματος και περιεχομένου. Ο σύγχρονος άνθρωπος συνήθως «ασφυκτιά» εγκλωβισμένος στη μονομερή λογικοφανή θεώρηση τέτοιων επιταγών και δεσμεύσεων[129]. Για να ριζώσουν συνεπώς και να καρποφορήσουν οι εν λόγω επιταγές τίθενται ως προϋποθέσεις βαθύτερα υπαρξιακά-οντολογικά κίνητρα, που δεν πρέπει να περιορίζονται στα στενά όρια της λογικοκρατίας, αλλά να τα υπερβαίνουν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ο άνθρωπος ως πρόσωπο πλέον να απελευθερώνεται τελικά από τα στενά πλαίσια της ανθρωποκεντρικής - εγωκεντρικής θεώρησης του κόσμου[130].

Μια τέτοια υπέρβαση θα μπορούσε να γίνει πράξη, αν ο άνθρωπος αντιληφθεί, ότι η υπεροχή του σε σύγκριση με την υπόλοιπη δημιουργία δεν συνίσταται βασικά στην κατά τα φαινόμενα ορθολογική του ικανότητα, αλλά στη δυνατότητά του να υπερβαίνει τα φαινομενικά όρια αυτής και να αναφέρεται στο υπέρλογο. Να γίνεται δηλαδή κοινωνός μιας πραγματικότητας, ενός «επέκεινα», που βρίσκεται πέρα από τον εαυτό του και αναλόγως της υποκειμενικής του προσέγγισης μπορεί να είναι είτε το περιβάλλον είτε ο Θεός, στο πρόσωπο του οποίου συγκεφαλαιώνεται και η υλική φύση. Με το «άνοιγμα» του ανθρώπου σε μια υπερλογική, υπερβατική σχέση με τη φύση ή το Θεό, ο άνθρωπος θα ανακάλυπτε την ιδιαίτερη ταυτότητα του όχι στην αντιπαράθεση με το φυσικό κόσμο, αλλά στη συνεργασία μαζί του, και ο φυσικός κόσμος θα ανυψωνόταν στο επίπεδο της ανθρώπινης ύπαρξης. Με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να συντελεστεί μια ουσιαστική ανακαίνιση και μεταμόρφωση της στάσης ζωής του ανθρώπου. Είναι ανάγκη συνεπώς η κρατούσα ανθρωποκεντρική θεώρηση (Βλ. ανωτ. 1.2.) να επαναπροσδιοριστεί. Απαιτείται η εξέλιξή της από τη στενή χρησιμοθηρία στη συνετή, ήπια χρήση του φυσικού πλούτου, έτσι ώστε οι ανθρώπινες αξίες να μην αντιμετωπίζονται μονόπλευρα ως στενά χρηστικές[131].

3. Η χριστιανορθόδοξη διδασκαλία απέναντι στην οικολογική κρίση

Με βάση τα προηγούμενα υποστηρίζεται η άποψη, ότι η εφαρμογή των εν λόγω μέτρων ως αποτέλεσμα ορθολογικών διεργασιών, θα είχε ουσιαστικό περιεχόμενο και μακροπρόθεσμα θετικά αποτελέσματα απέναντι στο πολιτιστικό και φυσικό περιβάλλον, αν αυτή συνοδευόταν με ένα νέο ήθος και μια αναγεννημένη στάση ζωής του απλού πολίτη και των πολιτειακών φορέων, που ούτως ή άλλως είναι οι κατεξοχήν υπεύθυνοι για την υλοποίηση των προτεινόμενων μέτρων[132]. Οι διαχρονικές θέσεις της ορθόδοξης χριστιανικής θεολογίας στη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον, όπως θεμελιώνονται βιωματικά στη μακραίωνη πνευματική της παράδοση, που συνδέεται με την ελληνική και όχι μόνο ιστορία, θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στη ζητούμενη μεταβολή στάσης ζωής και νοοτροπίας του ανθρώπου. Θα μπορούσαν να συμβάλλουν στο να κατανοήσει ο άνθρωπος βαθύτερα τη σχέση αλληλεξάρτησης που διέπει τον άνθρωπο και τη φύση, αλλά και τη λειτουργική του αποστολή απέναντι στο φυσικό κόσμο προς υπέρβαση της σύγχρονης οικολογικής κρίσης[133].

Αν λάβουμε υπόψη, ότι το φυσικό περιβάλλον δεν περιήλθε «αυτοβούλως» στη σημερινή κρίση, αφού δεν διαθέτει άλλωστε ίδια βούληση, αλλά εξαιτίας των άστοχων στο πέρασμα της ιστορίας[134] ενεργειών και παραλείψεων του ανθρώπου, γίνεται σαφές ότι η κρίση αυτή είναι προ πάντων οντολογική, με την έννοια ότι αφορά κατεξοχήν την υπαρξιακή ταυτότητα, το ρόλο και την αποστολή του ανθρώπου στον κόσμο. Κατά συνέπεια, η αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων λαμβάνει πέρα από τη λογικοκρατική διάσταση, ηθική και ιδιαίτερα θεολογική διάσταση-γεγονός που συνήθως παραθεωρείται κατά τη σύγχρονη αναζήτηση τρόπων για την αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης[135].

Κατά το χριστιανικό δόγμα, μόνος ο άνθρωπος από όλα τα έμβια όντα είναι πλασμένος κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του Θεού. Συνιστά δε ψυχοσωματική οντότητα που χαρακτηρίζεται από οργανική ενότητα σώματος και ψυχής ή πνεύματος[136]. Αυτό όμως δεν συνεπάγεται, όπως έχει παρερμηνευτεί

επανελημμένα[137], ότι η χριστιανική ηθική επιδοκιμάζει στην πράξη σήμερα το ισχύον ωφελιμιστικό ανθρωποκεντρικό μοντέλο, κατά το οποίο ο άνθρωπος νομιμοποιείται να εκμεταλλεύεται τον φυσικό πλούτο προς ικανοποίηση των ιδιοτελών σκοπών και αναγκών του[138].

Η ανθρώπινη ύπαρξη κατά την ορθόδοξη διδασκαλία δεν είναι αποξενωμένη από τα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος, συμπεριλαμβανομένων των ζώων, των φυτών, της ύλης και εν γένει των φυσικών φαινομένων[139]. Συστατικό της ανθρώπινης ύπαρξης εκτός από την ψυχή ή το πνεύμα[140] είναι και η γήινη ύλη, το χρώμα, και μάλιστα σε οργανική ενότητα με το πνεύμα[141]. Η ίδια η φυσιολογία του ανθρώπου μαρτυρεί, ότι ο άνθρωπος και το περιβάλλον συνδέονται από τη φύση τους με μια άρρηκτη σχέση και αποτελούν μια οργανική ενότητα. Αν και τα συστατικά της ανθρώπινης ύπαρξης είναι ποιοτικά ανώτερα από αυτά των ζώων, των φυτών και εν γένει των υλικών του σύμπαντος, πλην όμως δε νοείται ανθρώπινη ύπαρξη χωρίς υλική υπόσταση. Κατά συνέπεια, ο φυσικός κόσμος δεν πρέπει να υποτιμάται σε σχέση με τον άνθρωπο. Ενδεικτικό αυτής της αντίληψης στην ορθόδοξη παράδοση, αποτελεί το γεγονός, ότι σε πολλές περιπτώσεις η φύση υπό προϋποθέσεις είναι δυνατό να εξαγιάζει τον άνθρωπο, χρησιμοποιούμενη ως αγιαστικό όργανο μετάδοσης της Θείας Χάριτος, όπως για παράδειγμα στη Θεία Κοινωνία και τον Αγιασμό[142].

Με βάση τα ανωτέρω, ο άνθρωπος βρίσκεται τελικά μεθόριος ανάμεσα στον υλικό και πνευματικό κόσμο. Επειδή ο άνθρωπος μετέχει ταυτόχρονα και στις δύο υποστάσεις (υλική και πνευματική) αποτελεί τη γέφυρα ανάμεσα στον υλικό και άυλο πνευματικό κόσμο, ανάμεσα στην αισθητή και νοητή κτίση. Επιγραμματικά δηλαδή ο άνθρωπος αποτελεί το συνδετικό κρίκο ανάμεσα στον φυσικό κόσμο και τον ζωοποιό αυτού Λόγο[143]. Κατά συνέπεια, ανατίθεται στον άνθρωπο κορυφαίος ρόλος ως προς τη χρήση του κόσμου και εν γένει της δημιουργίας, αλλά και συγχρόνως μέγιστη ευθύνη ως προς τη διαχείριση της δημιουργίας[144]. Ο εν λόγω ρόλος του ανθρώπου αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στο απόσπασμα της Γενέσεως, όπου ο Θεός παραχωρεί ως δωρεά αγάπης στον άνθρωπο την εξουσία να κατακυριεύσει τη γη και να άρχει σε όλα τα ζώα της θάλασσας και της ξηράς[145].

Η ανωτέρω εξουσία που δόθηκε στον άνθρωπο ως θεία δωρεά, δεν σημαίνει ότι ο άνθρωπος πρέπει να θεωρείται ανώτερος του υπόλοιπου φυσικού κόσμου, αλλά θεμελιώδες οργανικό μέρος αυτού. Έτσι η εν λόγω εξουσία, κάθε άλλο παρά

νομιμοποιεί τον άνθρωπο στο να καταχράται το φυσικό κόσμο εγωκεντρικά καταδυναστεύοντας το περιβάλλον. Αντίθετα, η κυριαρχικότητα του ανθρώπου πάνω στη φύση τον καθιστά υπεύθυνο για τον τρόπο που ζει και συμπεριφέρεται μέσα στον κόσμο. Η πατερική σκέψη αντιλαμβάνεται το πρόσταγμα της Π. Διαθήκης «εργάζεσθαι αυτόν και φυλάσσειν»[\[146\]](#) ως επισήμανση στον άνθρωπο, ότι η συνετή αξιοποίηση της κτίσης, δηλαδή το «εργάζεσθαι», περικλείει το καθήκον και τη μεγαλειώδη ευθύνη της συντήρησης των φυσικών στοιχείων σε αξιοβίωτο επίπεδο και της προστασίας της φύσης από την ασύδοτη κατάχρηση, δηλαδή το «φυλάσσειν». Ένα καθήκον και μια ευθύνη, των οποίων η ανάληψη και εκτέλεση εναπόκειται στην ελεύθερη βούληση του ανθρώπου[\[147\]](#).

Απώτερος όμως σκοπός της παραχώρησης στον άνθρωπο της εξουσίας διακυβέρνησης της κτίσης και της συνεπαγόμενης ευθύνης απέναντι σε αυτή, αποτελεί η αμοιβαία ολοκλήρωση ανθρώπου και κτίσης σε πνεύμα θείας αγάπης και ελευθερίας. Κατ' αρχήν ο άνθρωπος ολοκληρώνεται ως ύπαρξη μέσω της συνετής διαχείρισης του περιβάλλοντος. Κατά την ορθόδοξη παράδοση, η κατά Θεόν ολοκλήρωση του ανθρώπου δεν επέρχεται, παρά μόνο όταν ο άνθρωπος ενεργεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να συντελεί στο μέτρο των δυνάμεων του στην ενωτική πορεία της φύσης με το πρόσωπο του ζωοποιού της Λόγου. Ή με άλλα λόγια, όταν ο άνθρωπος δρα με τέτοιο τρόπο, ώστε να συντελεί στην ανακεφαλαίωση της φύσης στο πρόσωπο του ζωοποιού της Λόγου[\[148\]](#). Έτσι, μέσω των εν λόγω ενεργειών του ανθρώπου συνολοκληρώνεται μαζί με τον άνθρωπο και το φυσικό περιβάλλον διατηρώντας τη φυσική του ισορροπία και αειφορία. Η φύση, αναλόγως της στάσης του ανθρώπου απέναντι της, συμπαρασύρεται τελικά προς την πορεία, που άνθρωπος επιλέγει στη σχέση του με το Θεό[\[149\]](#).

Ο άνθρωπος αναλόγως της σχέσης, εύλογης ή παράλογης, που τηρεί απέναντι στη χρήση της δημιουργίας, προβάλλει αντίστοιχα την αρετή ή τη φαυλότητά του[\[150\]](#). Το φυσικό περιβάλλον γίνεται αποδέκτης είτε της θεόπνευστης σύνεσης, είτε του εμπαιχτικού παραλογισμού του ανθρώπου, με τις γνωστές για την εποχή μας συνέπειες. Με τη συνετή του στάση απέναντι στη φύση, που διέπεται από σεβασμό και αυτοσυγκράτηση απέναντι στο φυσικό κόσμο και όχι από υπερκαταναλωτικό πάθος υπερεκμετάλλευσης των πόρων της, ο άνθρωπος εξαγιαίνει τη φύση, διότι διατηρεί και προωθεί την ισορροπία της. Υπό αυτές τις συνθήκες, η φύση τον «ανταμοίβει» με την αειφορία της και γίνεται συνεργός στην ουσιαστική ανθρώπινη ευημερία.

Αντίθετα, όταν ο άνθρωπος επιλέγει μια εμπαθή, ευδαιμονική στάση ζωής αυτονομημένη από τις συνιστώσες του φυσικού κόσμου, επιτίθεται βάνουσα στη φύση, ανατρέπει ασυνείδητα τη φυσική ισορροπία. Προκαλώντας όμως αυτή την ανατροπή ανατρέπει και τις φυσικές συνθήκες που τον συντηρούν στη ζωή και ο βίος του γίνεται αβίωτος πάνω στη γη ως φυσική συνέπεια της πορείας που ο ίδιος επέλεξε[151].

Δεδομένης της ευθύνης του ανθρώπου απέναντι στη φύση, αλλά και της σχέσης αλληλεξάρτησης ανάμεσα στον άνθρωπο και στη φύση κατά το χριστιανικό δόγμα, ο άνθρωπος καλείται, για να φθάσει στο επιθυμητό επίπεδο αλληλοπεριχωρητικής αγάπης και συνειδητής ελευθερίας -όπου ούτε ο άνθρωπος, ανυποψίαστος και παραβλέποντας τις θείες δωρεές θα υποτάσσει εγωκεντρικά τη φύση στους ιδιοτελείς, ευδαιμονικούς σκοπούς του, ούτε ο ίδιος θα υποτάσσεται δουλικά στο φυσικό κόσμο θεοποιώντας τη φύση- να ανακαλύψει πίσω και πέρα από την ορατή πραγματικότητα του φυσικού κόσμου τον Λόγο που τον ζωοποιεί και να τον μετουσιώσει σε έναν ανακαινισμένο πολιτισμό, που θα σέβεται ουσιαστικά και θα συνεργάζεται αρμονικά με το φυσικό περιβάλλον[152].

Πρέπει να σημειωθεί, ότι ο τρόπος αυτός θεώρησης του φυσικού κόσμου δεν απαγορεύει, την οικονομική-υλική ανάπτυξη της ανθρώπινης κοινωνίας, ούτε απορρίπτει τον ορθολογισμό. Αντιθέτως, περικλείει με τρόπο υπερβατικό και τα δύο αυτά στοιχεία, προσδιορίζοντας σε αυτά βιώσιμα όρια[153]. Έτσι ασφαλώς είναι θεμιτή η οικονομική ανάπτυξη και η λήψη ορθολογικών μέτρων, υπό την προϋπόθεση όμως, ότι βασικό κίνητρο αυτών δεν θα αποτελεί η μονοδιάστατα εγωκεντρική επιθυμία του ανθρώπου να εξουσιάσει, να υποτάξει το φυσικό κόσμο και εν τέλει και τους συνανθρώπους του με γνώμονα το στενό οικονομικό του όφελος, αλλά η συνετή αξιοποίηση της φύσης με απώτερο σκοπό να την καταστήσει διαχρονικά αιώνιο αρωγό και συνεργό στην ολοκλήρωση της διμερούς υπόστασης του, πνευματικής και υλικής. Συνιστάται έτσι, μια ήπια υλική ανάπτυξη, που δεν θα αγνοεί το μεγαλείο του συνόλου της υπόστασης του ανθρώπου και του φυσικού κόσμου και η οποία θα διέπεται από βαθιά επίγνωση της ευθύνης και απόλυτο σεβασμό στην αξία των ανθρώπων (των σημερινών, αλλά και των επόμενων μελλοντικών γενεών) και στην αξία του φυσικού περιβάλλοντος, που φιλοξενεί τον άνθρωπο. Υπό αυτό το πρίσμα, μια βιώσιμη ανάπτυξη, η οποία θα βασίζεται κατά κύριο λόγο σε μια μεσοπροθέσμη υλιστική θεώρηση οικονομικών πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων ως προς την

εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος, θα πρέπει να απορρίπτεται. Το δρόμο της ήπιας οικονομικής ανάπτυξης με την ανωτέρω έννοια αποδέχονται σήμερα άλλωστε και σημαντικοί εκπρόσωποι της σύγχρονης ηθικής φιλοσοφίας[154].

4. Τα όπλα της χριστιανικής Εκκλησίας

Προς αντιμετώπιση της οικολογικής κρίσης ως έκφρασης της οντολογικής κρίσης του ανθρώπου η χριστιανική Εκκλησία, που δε θα πρέπει να νοείται στενά περιοριζόμενη από γεωγραφικά σύνορα, θρησκοληψίες και ηθικισμούς, παρέχει διαχρονικά ως προσφορά ελεύθερης επιλογής σε κάθε προσώπο, που επιδιώκει να «ανακαινιστεί» και να «ανακαινίσει» τα εξής θεμελιώδη όπλα: την αγαπητική άσκηση και την ευχαριστιακή εμπειρία.

Η αληθινή εφαρμογή της αγαπητικής άσκησης ως τρόπος ανιδιοτελούς προσφοράς, μπορεί να συντελέσει στον απεγκλωβισμό του ανθρώπου από τον εγωκεντρικό ανθρωποκεντρισμό και να τον οδηγήσει σε μια βαθμιαία απελευθέρωση από τις συχνά «εξογκωμένες» και όχι πραγματικές ανάγκες του. Με αυτόν τον τρόπο επιδέχεται την κατάλληλη αγωγή και πνευματική προετοιμασία, ώστε να μπορέσει να συμβιώσει σε μια αρμονική ισορροπία αγάπης με το φυσικό περιβάλλον, τους συνανθρώπους του, και εν τέλει με τον ζωοποιό Λόγο[155].

Παράλληλα, η ευχαριστιακή εμπειρία μέσα στα πλαίσια της Εκκλησίας, που πρέπει να θεωρείται πέρα από στενά γεωγραφικά και πολιτιστικά σύνορα και θρησκοληψίες μπορεί να σηματοδοτήσει το δρόμο της πνευματικής αναγέννησης του ανθρώπου. Με την ευχαριστιακή προσέγγιση ο άνθρωπος καλείται να γίνει «ιεροργός» της φύσης, φορέας δηλαδή της δημιουργικής αναμόρφωσης της σε σχέση με τον ζωοποιό της Λόγο. Υπό το πρίσμα αυτό, με την ευχαριστιακή χρήση των αγαθών της δημιουργίας ο αισθητός κόσμος γίνεται στα χέρια του ανθρώπου δώρο ευχαριστήριο, που προσφέρεται στο Δημιουργό. Ο άνθρωπος ζώντας ευχαριστιακά, αγωνιζόμενος για μετοχή στο Μυστήριο της Θείας Κοινωνίας δέχεται από το Θεό τον κόσμο ως ευλογία και τον αντιπροσφέρει ως ευχαριστία. Αυτό άλλωστε εκφράζεται

στη Θεία Λειτουργία με την εκφώνηση πριν από τον καθαγιασμό των Τιμίων Δώρων: «Τὰ Σὰ ἐκ τῶν Σῶν». Διαλύοντας ατομικές ψευδαισθήσεις και αυταπάτες η γνήσια ευχαριστιακή εμπειρία κατά το χριστιανική οντολογική διδασκαλία καθαίρει, «ανακαινίζει» τον άνθρωπο και τον οδηγεί σε ουσιαστική κοινωνία με το περιβάλλον, τους ανθρώπους ως πρόσωπα και προ πάντων το Θεό[156].

Τηρώντας ο άνθρωπος μια στάση ζωής στα πλαίσια της ανωτέρω διδασκαλίας, που κυριαρχείται από τη συνείδηση της πνευματικής και φυσικής δημιουργίας, την πράξη της αγαπητικής άσκησης και την ευχαριστιακή εμπειρία, είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς τον άνθρωπο αυτόν να καταστρέφει τη φύση, να κατασπαταλά αλόγιστα τους φυσικούς πόρους, να ρυπαίνει το φυσικό περιβάλλον, να διαταράσσει το οικοσύστημα[157].

5. Αντί Επιλόγου

Με βάση τα προηγούμενα συμπεραίνουμε καταληκτικά, ότι ναι μεν είναι απαραίτητη η λήψη ορθολογιστικών μέτρων για την αντιμετώπιση της οικολογικής κρίσης, πλην όμως τα μέτρα αυτά θα πρέπει να εντάσσονται στα πλαίσια μια ηθικής και πνευματικής θεώρησης, που ως κεντρικό άξονα δε θα έχει το στενό υπολογιστικό συμφέρον του ανθρώπου, αλλά το ευρύτερο όφελος της καθολικής υλικοπνευματικής υπόστασης του, συναρτώμενο άμεσα με την προστατευτική και όχι καταχρηστική αξιοποίηση του φυσικού περιβάλλοντος.

Κατά την κρατούσα άποψη της επιστήμης ο χρόνος αντίδρασής μας, προκειμένου να αποτραπούν μη αναστρέψιμες βλάβες στο οικοσύστημα και κατά συνέπεια στην ανθρώπινη ζωή είναι πολύ περιορισμένος, εναπόκειται παρά ταύτα στην ελεύθερη βούληση μας, ατομική και συλλογική, αν θα ακολουθήσουμε το δρόμο της ευθύνης ή της αυτοκαταστροφής. Όπως και να έχει πάντως, ο άνθρωπος, με την έννοια του ανεπανάληπτου προσώπου και όχι την υπερατομική έννοια του στατιστικού αριθμού, δεν παύει να αποτελεί την ελπίδα της δημιουργίας.

IV. Γενικά Συμπεράσματα

Από τη σκιαγράφηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων στην Ελλάδα και την απόπειρα αναζήτησης διεξόδου από την οικολογική κρίση, μπορούμε να εξάγονται συνοπτικά τα εξής συμπεράσματα:

1. Η παγκόσμια διάσταση της οικολογικής κρίσης θέτει σε αμφισβήτηση τις αξίες τις σημερινής κοινωνίας, αλλά και τις θεσμικές αρχές του ισχύοντος σύγχρονου πολιτικοοικονομικού συστήματος. Βασικό αίτιο της εν λόγω κρίσης αποτελεί η αλόγιστη εφαρμογή της θεωρίας του ανθρωποκεντρισμού σε παγκόσμιο επίπεδο. Το έλλειμμα περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ελλάδα σε σύγκριση και με την κατάσταση των αναπτυγμένων ευρωπαϊκών χωρών κρίνεται ιδιαίτερα σοβαρό και χρήζει άμεσης αντιμετώπισης.

2. Εξετάζοντας τις αδυναμίες της σύγχρονης ελληνικής περιβαλλοντικής πολιτικής, όπως αποτυπώνονται στο περιβαλλοντικό έλλειμμα, που διέπει όλους τους στρατηγικούς περιβαλλοντικούς τομείς, διαπιστώνουμε το μέγεθος της ευθύνης της ελληνικής Πολιτείας και του Έλληνα πολίτη και οδηγούμαστε τελικά στα βαθύτερα αίτια αυτού. Αυτά συνοψίζονται, στην πρόχειρη αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών ζητημάτων από την αρμόδια Πολιτεία, σε συνδυασμό με την παθητική σε γενικές γραμμές στάση των πολιτών απέναντι στην προστασία των συλλογικών αγαθών. Την πεποίθηση για μια πιο ώριμη αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών ζητημάτων ενισχύουν ορισμένες θετικές αλλά μεμονωμένες ενέργειες από την πλευρά της Πολιτείας, αλλά και η εντεινόμενη αφύπνιση των πολιτών στα περιβαλλοντικά ζητήματα, ως απόρροια της ραγδαίας περιβαλλοντικής υποβάθμισης.

3. Για την αποτελεσματική αντιμετώπιση της οικολογικής κρίσης αναμφισβήτητα πρέπει να εφαρμοστούν συστηματικά μέτρα σε όλους τους τομείς της κοινωνίας και οικονομίας. Πρέπει όμως να γίνει κατανοητό, ότι η εφαρμογή ορθολογιστικών-τεχνοκρατικών μέτρων δεν επαρκεί από μόνη της να επιλύσει ουσιαστικά το πρόβλημα, αφού οι ρίζες της οικολογικής κρίσης υπερβαίνουν τα όρια του κοινωνικοοικονομικού επιπέδου και ανάγονται σε επίπεδο οντολογικό και ηθικό.

4. Απαιτείται συνεπώς μια ριζική μεταβολή της στάσης και της νοοτροπίας της Πολιτείας και του πολίτη απέναντι στο περιβάλλον. Η μελέτη και συνεπής εφαρμογή της χριστιανορθόδοξης διδασκαλίας θα μπορούσε να συνεισφέρει στη μεταβολή της

κρατούσας ανθρωποκεντρικής θεώρησης του κόσμου και να συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας διαφορετικής νοοτροπίας και στάσης ζωής του ανθρώπου και της κοινωνίας απέναντι στο περιβάλλον. Μιας στάσης ζωής, που δεν θα θεωρεί τον άνθρωπο ως απόλυτο εξουσιαστή του φυσικού κόσμου, αλλά συνεργάτη και αναμορφωτή της φύσης σε μια διαχρονική πορεία αμοιβαίας ολοκλήρωσης ανθρώπου φύσης. Η λήψη ορθολογιστικών μέτρων για την αντιμετώπιση της οικολογικής κρίσης, εντασσόμενη στο ανωτέρο πλαίσιο θέωσης της σχέσης ανθρώπου και φυσικού κόσμου, θα μπορούσε να συμβάλει καταλυτικά στην ουσιαστική αντιμετώπιση των σύγχρονων περιβαλλοντικών ζητημάτων.

[1] Βλ. ενδεικτ. *Hansen/Sato/Pushker/Russel/Lea/Sidall*, Climate change and trace gases, *Phil. Trans. R. Soc. A* 2007, σ. 1925 επ., *Stern*, Review of the economics of climate change, 30.10.2006 https://www.hm-treasury.gov.uk/independent_reviews/tern_review_economics_climate_change/sternreview_index.cfm, *WBGU*, Welt im Wandel: Sicherheitsrisiko Klimawandel, Berlin, Heidelberg, Mai 2007, Intergovernmental Panel on climate change 2007: The physical science basis, Summary of policymakers. Contribution of working group I to the 4th assessment Report, February 2007, www.who.int/features/2003/04.fr, The European environment-State and Outlook 2005 (<https://www.eea.europa.eu/highlights/20051122115248>), *S. Rahmstorf/H.-J. Schellnhuber*, Der Klimawandel 2006, Berlin-Heidelberg, *A. Gore*, An Inconvenient Truth, New York 2006, σ. 28 επ., *J. Bruges*, Το μικρό βιβλίο για τη Γη (Μτφρ. Θ. Αθανασίου), 1η εκδ. 2004, σ. 15 επ., *Θ. Γκαβού*, Στα πρόθυρα του τέλους του πολιτισμού, ιστοσ. Καθημερινής, 19.06.07.

[2] Βλ. ενδεικτικά συνέντευξη του κατόχου του εναλλακτικού Βραβείου Nobel (1999) *H. Scheer*, Οι μεγάλοι αμαρτωλοί, Νόμος+Φύση, Φεβρουάριος 2007, αναδημοσίευση από την εφημ. Το Βήμα 18.02.2007, σ. Α60-61, www.nomosphysis.org.gr, *Süddeutsche Zeitung*, Αφιέρωμα στις κλιματικές αλλαγές, Die größte Umweltsünder lehnen Auflagen ab, 5.2.2007, <https://www.sueddeutsche.de/wissen/artikel/753/100653/>.

[3] Βλ. ενδεικτικά *Ε. Παπαδημητρίου*, Περιβαλλοντική πολιτική και οικολογική κρίση, Αθήνα 2006, σ. 19 επ., 32 επ., *Κ. Σταμάτη*, Βιώσιμη ανάπτυξη και οικολογική διάσταση της ιδιότητας του πολίτη, *N+Φ* 1995, σ. 10, 20, *Γ. Καραμπελιά*, Στα μονοπάτια της ουτοπίας, Αθήνα 1995, σ. 80 επ. *Κ. Ott/R. Döring*, Theorie und Praxis starker Nachhaltigkeit, Marburg 2004, σ. 15 επ.

[4] Βλ. σχετ. *Ο. Kimminich*, Umweltschutz: Prüfstein der Rechtsstaatlichkeit, Linz, 1987, σ. 32 επ., 49, *J. Metz*, Christliche Anthropozentrik. Über die Denkform des Thomas von Acquin, München 1962, σ. 62 επ., *Katholische Aktion Österreichs*, Mensch-Umwelt-Schöpfung, Wien 1984, σ. 4 επ.

[5] Η περίφημη φράση του [R. Descartes](#): «cogito, ergo sum», στο έργο: [Discours de la méthode](#), μέρος IV, Paris 1637, δίνει σε τελική ανάλυση αξία μόνο στα σκεπτόμενα όντα και αποκλείει από την υλική δημιουργία οποιονδήποτε άλλο σκοπό, παρά το να υπηρετεί η φύση τον σκεπτόμενο άνθρωπο. Υπό το πρίσμα αυτό ο *I. Kant* συνάγει το συμπέρασμα: «... χωρίς τους ανθρώπους, ολόκληρη η δημιουργία θα ήταν μια έρημος άχρηστη και δίχως τελικό σκοπό...», στο έργο: *Kritik der Urteilskraft*, Leipzig, 1878, γαλλική μετάφραση *Critique de la faculté de juger, Methodologie du jugement téléologique*, παρ. 86, Oeuvres, τομ. II, Paris 1985, σ. 1247, βλ. επίσης ενδεικτικά του *ιδίου*, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, Riga 1785, επανέκδοση 1984, σ. 12 επ., όπου θεμελιώνεται η θεωρία μέσου και σκοπού, *R. Passet, L' économie et le vivant*, Paris 1979, σ. 50 επ., *J. B. Say* «...Οι φυσικοί πόροι είναι ανεξάντλητοι, γιατί διαφορετικά δεν θα τους αποκτούσαμε δωρεάν...», στο έργο: *Cours complet d' économie pratique politique*, 3η εκδ. Βρυξέλλες 1844, σ. 36 επ., *Γ. Καραμπελιά*, ό.π. (σημ. 3), σ. 79 επ.

[6] Βλ. *K.-M. Meyer-Abich*, *Wege zum Frieden mit der Natur*, München-Wien, 1984, σ. 19 επ, σ. 69 επ., *L. White Jr.*, *The Historical Roots of our Ecologic Crisis*, Science, 1967, σ. 1203 επ., *F. Ekardt*, *Steuerungsdefizite im Umweltrecht 2001*, Baden-Baden, παρ. 14, σ. 239 επ., *I. Ζηζιούλας* Η κτίση ως ευχαριστία 1992, Αθήνα, σ. 46 επ., *J. Reiche/G. Fülgraff*, *Eigenrechte der Natur und praktische Umweltpolitik – Ein Diskurs über antropozentrische und ökozentrische Umweltethik*, ZfU 1987, σ. 231 επ.

[7] Βλ. σχετικά *J. Habermas*, *Αγώνες αναγνώρισης στο δημοκρατικό κράτος δικαίου*, Αθήνα 1994, σ. 70, *K.-M. Meyer-Abich*, ό.π., (σημ. 6), σ. 52 επ., *Μ. Χαϊνταρλή*, Η φύση υποκείμενο δικαίου, Ν+Φ 1999, σ. 687 επ., *R. Routley*, *Is there a need for a new environmental ethic?*, στο έργο: *Proceedings of the XVth World Congress of Philosophy* τ. I, Σόφια, 1973, *H. Rolston*, *Is there an ecological ethic?*, *Ethics* 1975, σ. 93 επ., *L. White, Jr.*, ό.π., (σημ. 6), σ. 1203 επ., *J. Zizioulas*, *Preserving God's Creation, Three Lectures on Theology and Ecology*, *King's Theological Review*, Spring 1989, σ. 1 επ., Autumn 1989, σ. 41 επ., Spring 1990, σ. 41 επ., *Κ. Λαρρέρ*, Η φιλοσοφία του περιβάλλοντος, (Μτφρ. Ε. Γούναρη), Αθήνα 2001, 18 επ., *Κ. Σταμάτης*, ό.π., (σημ. 3), Ν+Φ 1995, σ. 10, 20, *Γ. Καραμπελιάς*, ό.π. (σημ. 3), σ. 71 επ., *M. Weber*, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* στο περιοδικό: *Archiv für Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik*, τ. 20 (1904), σ. 1-54, τ. 21 (1905), σ. 1-110, *F. Ekardt*, *Die protestantische Ethik und der Geist der Umweltzerstörung*, ZfU 2004, σ. 277 επ. Αντίθετη γνώμη *E. Hardgrove*, *Weak anthropocentric value*, *The Monist*, *The intrinsic value of nature* 1992, σ. 183 επ.

[8] *C. Stone*, *Umwelt vor Gericht – Die Eigenrechte der Natur* (μετφρ. H. Blume), 1987, *M.-A. Hermitte*, *Le concept de diversité biologique et la création d' un statut de la nature*, στο έργο: *B. Edelman/M.-A. Hermitte* (επιμ.), *L' homme, la nature et le droit* 1988, σ. 257 επ., *H. Rolston*, *Conserving natural value*, N. York 1994, σ. 173, P.

Taylor, Respect for nature: A theory of environmental ethics, Princeton - NJ, 1986, σ. 71 επ., Η θεωρία αυτή εκκινώντας από τη βάση μιας φιλοσοφίας σεβασμού προς τη ζωή, πρεσβεύει σε γενικές γραμμές, ότι η ζωή κάθε πλάσματος αποτελεί μια αξία καθεαυτή (εγγενής αξία), άρα και ένα σκοπό καθεαυτό. Επομένως, στη φύση υπάρχουν και σκοποί πέραν του ανθρώπου. Ο άνθρωπος δεν αποτελεί τη μοναδική αυταξία και το μοναδικό αυτοσκοπό, με βάση τον οποίο οφείλει να διαμορφώνεται η ηθική συμπεριφορά. Κάθε ζώσα οντότητα (ανθρώπου, ζώου, φυτού ή μικροοργανισμού) αξίζει μια ηθική θεώρηση και πρέπει να γίνεται αντικείμενο υπεράσπισης ανεξαρτήτως αν έχει συνείδηση. Επομένως, η φύση πρέπει να αναγνωριστεί ως υποκείμενο δικαίου.

[9] *B. Callicott*, Beyond the land ethic, 1999 σ. 59. *Goodpaster*, On being morally considerable, σ. 324, *Journal of Philosophy*, 1978, σ. 306 επ., *T. Regan*, Does environmental ethics rest on mistake?, *The Monist*, The intrinsic value of nature, 1992, σ. 161 επ., *P. Singer*, Practical ethics, Cambridge 1979, σ. 19 επ., *M. Χαϊνταρλής*, όπ.π., (σημ. 7), σ. 691 επ.

[10] Βλ. σχετικά με την εξάντληση των ενεργειακών αποθεμάτων και τις επιπτώσεις της για την Ελλάδα: *Γ. Λυπιδής*, Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Η εναλλακτική τεχνολογία για ένα αειφόρο μέλλον, Ν+Φ, Νοέμβριος 2004, www.nomosphysis.org.gr Σχετικά με τις κλιματικές αλλαγές στην Ελλάδα: *Ε. Ακύλας*, *Σ. Λυκούδης*, *Δ. Λάλας*, «Κλιματική αλλαγή στον ελλαδικό χώρο», Αστεροσκοπείο Αθηνών, 2007.

[11] Βλ. ενδεικτικά *WWF*, Δεσμεύσεις χωρίς εφαρμογή, Έκθεση Ιούλιος 2007, σ. 1 επ., *ΙΣΤΑΜΕ*, Η κατάσταση του περιβάλλοντος στην Ελλάδα, Ετήσιος Απολογισμός, Απρίλιος 2007, σ. 1 επ.

[12] Βλ. ενδεικτικά *A. Τάχου*, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος, 6η εκδ. Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2006, σ. 216 επ., *Ε. Παπαδημητρίου*, όπ.π. (σημ. 3), σ. 284 επ.

[13] Βλ. Ενδεικτικά *D. Plessas*, The social costs of air pollution in the greater Athens region, Athens, 1980.

[14] Βλ. τη σχετική ΥΑ 84498/2579/13.12.1990, *Κ. Σπανού*, Δημόσια Διοίκηση και Περιβάλλον, στο έργο: *Κ. Σκούρτος/Κ. Σοφούλης*, Η Περιβαλλοντική Πολιτική στην Ελλάδα, Αθήνα, 1995, σ. 121.

[15] *ΥΠΕΧΩΔΕ*, Μάρτιος 2004–Αύγουστος 2007, Απολογισμός του σημαντικότερου έργου μας, Αύγουστος 2007, σ. 9, www.minenv.gr.

[16] *Γ. Λιάλιος*, Υψηλή απορροφητικότητα ΥΠΕΧΩΔΕ για έργα. Χαμηλή για το περιβάλλον, Οικονομικά νέα, στην ιστοσ. Καθημερινής 04.01.2007,

www.kathimerini.gr.

[17] Μ. Ντάνου, Έγκλημα με τα κονδύλια του περιβάλλοντος, ιστοσ. Οίκο της Καθημερινής, 11.01.2007, Γ. Λιάλιος, όπ.π., (σημ. 16), ιστοσ. Καθημερινής 04.01.2007, Λ. Κατσώνης, Αθέατη όψη, Οικονομικά νέα στην ιστοσ. της Καθημερινής, 19.11.2006.

[18] Γ. Ελαφρός/Γ. Λιάλιος, Ο χάρτης των οικολογικών εγκλημάτων, Καθημερινή, 29.07.2007, σ. 9.

[19] Ε. Παπαδημητρίου, όπ.π., (σημ. 3), σ. 291 επ.

[20] Βλ. ενδεικτ. WWF, Δεσμεύσεις χωρίς εφαρμογή: Η περιβαλλοντική νομοθεσία στην Ελλάδα, Μάιος 2005, σ. 35 επ., Γ. Γιαννακούρου, Η διαχείριση των στερεών αποβλήτων στην Ελλάδα: Νομικά αιτήματα και θεσμικές προκλήσεις, στο έργο: Ν. Χλέπα/Γ. Γιαννακούρου/Θ. Οικονόμου (επιμ.), Διαχείριση απορριμμάτων 2004, σ. 49 επ. Βλ. επίσης και την παραδοχή του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων για τη σύγχυση που δημιουργεί η πολυπλοκότητα των δασικών νόμων στην επίσημη ιστοσελίδα του <http://www.minagric.gr//greek/2.5.3.5.html>.

[21] Το φαινόμενο αυτό δεν χαρακτηρίζει ασφαλώς μόνο την Ελλάδα. Πολλές προηγμένες χώρες αντιμετωπίζουν το ίδιο πρόβλημα, όπως π.χ. η Γαλλία και η Γερμανία. Υφίστανται όμως διαφορές στον τρόπο αντιμετώπισης του προβλήματος. Συγκεκριμένα, στη Γερμανία βρίσκεται σε εξέλιξη το εγχείρημα θέσπισης ενός ολοκληρωμένου Περιβαλλοντικού Κώδικα, ώστε να αμβλυνθεί το πρόβλημα της αποσπασματικότητας και υπερπληθώρας των περιβαλλοντικών νόμων. Βλ. Ε. Παπαδημητρίου, όπ.π. (σημ. 3), σ. 301 επ., J. Sanden, Umweltgesetzbuch-Da Capo al Fine ?, ZfU 2004, 473 επ., B. Leg, Herausforderung Umweltgesetzbuch, NuR 2007, σ. 257 επ.

[22] Σ. Ρίζος, Ελεγκτικοί μηχανισμοί στην Ελλάδα για την εφαρμογή της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, στο έργο: Γ. Παπαδημητρίου (επιμ.), Η κοινωνία των πολιτών και η εφαρμογή του περιβαλλοντικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 2007, σ. 27. Ι. Καράκωστας, Περιβάλλον και Δίκαιο 2006, Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 516 επ. Σημειώνεται ότι ο εν λόγω νόμος εμπεριέχει πολλές αοριστίες και διατάξεις γενικού περιεχομένου, τη στιγμή που άλλες χώρες της Ευρώπης διαθέτουν σύγχρονη, συστηματοποιημένη και εξειδικευμένη περιβαλλοντική νομοθεσία, όπως π.χ. η Γερμανία που διαθέτει ολοκληρωμένους νόμους για τις εκπομπές (BlmSchG), την προστασία των υδάτων (WHG), του εδάφους (BodSchG), της φύσης (BNatSchG) κ.ο.κ.

[23] Ε. Παπαδημητρίου, όπ.π. (σημ. 3), 2006 σ. 302 επ.

[24] Α. Τάχος, Η περιφρόνηση του Συντάγματος. Η περίπτωση της μη προστασίας του

περιβάλλοντος, Ν+Φ 1998, σ. 283 επ., του *ιδίου*, όπ.π., (σημ. 12), παρ. 7, σ. 129 επ.

[25] Βλ. Β. Χριστιανού, Πρώτες σκέψεις για τη μεταφορά στην Ελλάδα της Οδηγίας 35/2004/ΕΚ σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη, ΠερΔικ 2005, σ. 388 επ., Μ. Καραβασίλη, Οίκο Καθημερινής, τεύχος 62, Νοεμβρ. 2007, σ. 48.

[26] Ειδικά για την προβληματική προστασίας του περιβάλλοντος στο ποινικό δίκαιο βλ. Σ. Αλεξιάδη, Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος ως πρόβλημα αντεγκληματικής πολιτικής, Αθήνα 1981, Ν. Δημητράτου, Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος, ΠΧρ. 1994, σ. 140 επ. Βλ. ενδεικτικά σε αντιπαραβολή με το ελληνικό δίκαιο την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών εγκλημάτων από τον γερμ. ΠΚ (StGB), Μ. Kloepper, Umweltrecht 2004, Berlin, παρ. 7, σ. 531 επ.

[27] Βλ. ενδεικτικά Σ. Ρίζου, όπ.π., (σημ. 22), σ. 27 επ.

[28] Γ. Κρεμλής, Η εφαρμογή και επιβολή της κοινοτικής νομοθεσίας στην Ελλάδα, Ν+Φ, Μάιος 2006, Διοικητικοί μηχανισμοί ελέγχου εφαρμογής του δικαίου περιβάλλοντος, Ν+Φ, Μάρτιος 2006, Ε. Παπαδημητρίου, όπ.π., (σημ. 3), 2006, σ. 291 επ., WWF, όπ.π., (σημ. 11), σ. 1 επ., ΙΣΤΑΜΕ, όπ.π., (σημ. 11), σ. 1 επ.

[29] Βλ. ενδεικτικά τη σχετική συμβολή του Π.-Μ. Ευστρατίου, Η έλλειψη περιβαλλοντικής πληροφόρησης και αποτελεσματικής συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων που αφορούν το περιβάλλον, στο έργο: Γ. Ζιάμος, Π. Παναγιωτόπουλος, Β. Ρουμेलιώτου, Περιβαλλοντική πληροφόρηση και συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, Αθήνα-Κομοτηνή 2003, σ. 87 επ., Τ. Χαροκόπου, Ο θεσμός των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, στο έργο: Γ. Παπαδημητρίου (επιμ.) Η διείδυση του Κοινοτικού Δικαίου Περιβάλλοντος στην Ελλάδα, Αθήνα - Κομοτηνή 1994, σ. 116 επ.

[30] Βλ. ενδεικτικά, Σ. Ρίζου, όπ.π., (σημ. 20, σ. 28 επ.

[31] Γ. Παπαδημητρίου, Η διαδικασία προσαρμογής του Ελληνικού προς το Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος στην Ελλάδα, στο έργο: Γ. Παπαδημητρίου (επιμ.) Η διείδυση του Κοινοτικού Δικαίου Περιβάλλοντος στην Ελλάδα, Αθήνα-Κομοτηνή 1994, σ. 74 επ.

[32] Βλ. ενδεικτικά Α. Τάχου, όπ.π. (σημ. 12), 2006, σ. 211 επ, του *ιδίου*, όπ.π., (σημ. 24), Ν+Φ 1998, σ. 285 επ.

[33] Π.χ. το άρθρο 29 περί αστικής περιβαλλοντικής ευθύνης του νόμου πλαισίου για την προστασία του περιβάλλοντος 1650/86. Αλλά και εν γένει η εφαρμογή του εν λόγω νόμου κρίνεται δυσχερής. Βλ. Ι. Καράκωστα, όπ.π., (σημ. 22), σ. 516 επ.

[34] Γ. Γιαννακούρου, όπ.π., (σημ. 20), 2004, σ. 49 επ.

[35] Π.-Μ. Ευσταρατίου, Το θεσμικό πλαίσιο εναλλακτικής διαχείρισης συσκευασιών και άλλων προϊόντων, στο έργο: Γ. Γιαννακούρου/Θ. Οικονόμου/Ν.-Κ. Χλέπα, Διαχείριση απορριμμάτων 2004, σ. 77, σ. 79 επ., F. Ekardt, όπ.π., (σημ. 6), 2001, σ. 79 επ., A. Schink, Vollzugsdefizite im Kommunalen Umweltschutz, ZUR 1993, σ. 1 επ.

[36] Βλ. σχετικά Κ. Ρέμελη, Περιβάλλον και Τοπική Αυτοδιοίκηση. Αρμοδιότητες των ΟΤΑ σε θέματα χωροταξίας, πολεοδομίας και περιβάλλοντος, Αθήνα-Κομοτηνή, 1989.

[37] Βλ. Γ. Γιαννακούρου, όπ.π., (σημ. 20), σ. 43 επ.

[38] Α. Τάχος, όπ.π., (σημ. 12), σ. 216 επ,

[39] Βλ. Οργανισμός Διεθνούς Διαφάνειας, Ετήσια Έκθεση για το δείκτη έκτασης της διαφθοράς στο δημόσιο βίο, 2007, σχολ. Φ. Καλλίρη, Μετεξεταστέα στη διαφθορά η Ελλάδα, ιστοσ. Καθημερινής, 27.09.2007. Σύμφωνα με την έκθεση αυτή η Ελλάδα κατατάσσεται στην τελευταία θέση σε επίπεδο διαφθοράς στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 και στην 56η θέση επί συνόλου 179 χωρών. Διαφαίνεται η άμεση σχέση της πολυνομίας με τη διαφθορά κατά το διαχρονικό ρητό του Κορνήλιου Τάκιτου: «corruptissima republica plurimae leges» (όσο περισσότεροι νόμοι τόσο πιο διαφθαρμένη πολιτεία), Κορνήλιος Τάκιτος (55-117 μ.Χ.), στο έργο: Χρονικά.

[40] Βλ. ΣτΕ 4573, 6070/1996, που έκριναν εν τέλει αντισυνταγματικές τις διατάξεις ΜΣΔ του ν. 2300/1995, Δ. Καραβέλλα, Ισχυρή κοινωνία των πολιτών ως εγγυητής της περιβαλλοντικής νομιμότητας, στο έργο: Γ. Παπαδημητρίου (επιμ.), Η κοινωνία των πολιτών και η εφαρμογή του περιβαλλοντικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 2007, σ. 15.

[41] Βλ. σχετική συγκριτική προσέγγιση Θ. Παναγόπουλου, Δίκαιο Περιβάλλοντος 2004, 4η εκδ., Αθήνα, σ. 317 επ.

[42] Βλ. Α. Τάχου, όπ.π. (σημ. 12), σ. 216 επ., του ιδίου, όπ.π., (σημ. 24), Ν+Φ 1998, σ. 283, Κ. Μενουδάκου, Η συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος μετά την αναθεώρηση, ΝοΒ 2002, σ. 45 επ., Γ. Σιούτη, Εγχειρίδιο δικαίου περιβάλλοντος, Αθήνα-Κομοτηνή 2003, σ. 24 επ., Ι. Καρακώστα, όπ.π., (σημ. 22), 2006, σ. 95 επ.

[43] Βλ. σχετ. Κ. Μενουδάκου, Προστασία του περιβάλλοντος στο ελληνικό δημόσιο δίκαιο. Η συμβολή του Συμβουλίου της Επικρατείας, Ν+Φ 1997, σ. 9 επ.

[44] Κ. Μενουδάκος, Τα δικαστήρια ως ελεγκτικός μηχανισμός για την εφαρμογή του περιβαλλοντικού δικαίου, στο έργο: Γ. Παπαδημητρίου (επιμ.), Η κοινωνία των

πολιτών και η εφαρμογή του περιβαλλοντικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 2007, (σ. 87) σ. 111 επ., Α. Τάχος, όπ.π., (σημ. 24), Ν+Φ 1998, σ. 283, Σ. Ρίζος, Η περιπέτεια του άρθρου 24 του Συντάγματος και η ευθύνη των κρατικών εξουσιών, ΔτΑ, 2001, σ. 416 επ., του ιδίου, σ. 27, Π.-Μ. Ευστρατίου, Ο ρόλος των δικαστών κατά τη διαμόρφωση του δημοσίου δικαίου, ακτιβισμός ή αυτοπεριορισμός;, ΝοΒ 1998, σ. 1212 επ., Α. Παπακωνσταντίνου, Δικαστικός ακτιβισμός και Σύνταγμα. Το παράδειγμα της περιβαλλοντικής νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΠερΔικ 2006, σ. 222 επ., Π. Λαζαράτος, Ο παρεμπίπτων έλεγχος της νομιμότητας διοικητικών πράξεων από τα διοικητικά δικαστήρια σε περιβαλλοντικές διαφορές, Δ 1996, σ. 91 επ.

[45] Χ. Τσόγκας, Εθνικό Κτηματολόγιο. Σκέψεις σχετικά με τη στάση που ακολουθεί το Δημόσιο στην κτηματολογική διαδικασία και ιδίως κατά τη διόρθωση εσφαλμένης πρώτης εγγραφής στα κτηματολογικά βιβλία, Συνήγορος 2004, σ. 485-487, Π. Ματθαίου, Κριτική θεώρηση του νέου θεσμικού πλαισίου για το Εθνικό Κτηματολόγιο, ΠερΔικ 1998, σ. 316-328, Δ. Καραβέλλας, όπ.π., (σημ. 40), σ. 15, Χ. Τζαναβάρα, Περιβάλλον: Οι 5 μεγάλες πληγές, Ελευθεροτυπία, 5.6.2007, σ. 5.

[46] Α. Τάχος, Αυθαίρετα κτίσματα προ του έτους 1980 - Νομιμοποίηση, Αρμενόπουλος 2003, σ. 151-166, του ιδίου, όπ.π., (σημ. 12), σ. 218 επ., Γ. Μιχαήλ, Ο σημερινός πολιτισμός της καταναλωτικής κοινωνίας, Ν+Φ, Οκτώβριος 2007, Γ. Ελαφρός/Γ. Λιάλιος, όπ.π., (σημ. 18), Καθημερινή, 29.07.2007, σ. 9 επ., Χ. Τζαναβάρα, όπ.π., (σημ. 45), 5.6.2007, σ. 9 επ.

[47] Βλ. ΣτΕ 2818/1997, η οποία ακυρώνει την παράλειψη της διοίκησης να προβεί στη σύνταξη δασικών χαρτών, Ν. Ρόζου, Η αντιμετώπιση από τη νομοθεσία και τη νομολογία ορισμένων ζητημάτων που αφορούν εκτάσεις με δασική βλάστηση, Ν+Φ, Ιούνιος 2006, Τάχου, όπ.π., (σημ. 12), σ. 218 επ., Δ. Καραβέλλας, όπ.π., (σημ. 40), σ. 15.

[48] Ο.Ε.Κ.Δ. (Organization for Economic Co-Operation and Development), Environmental Performance Reviews, Greece 2000, σ. 187 επ., W. Burgbacher/P. Brasse, Der Umweltschutz in Griechenland vor dem Beitritt zur EG, 1977, σ. 207 επ.

[49] Βλ. ενδεικτικά «Αιτιολογική πρόταση της Κυβέρνησης για την αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος σύμφωνα με τα άρθρα 110 και 119 του Κανονισμού της Βουλής», Αθήνα 11.05.06, Η απόφαση Ολομ. ΣτΕ 4/2007 της 16/5/2007 εκφράζει την ανησυχία της για τις επιπτώσεις της προτεινόμενης αναθεώρησης, Σ. Δήμα, Όχι στην αλλαγή του άρθρου 24, Ν+Φ, Ιανουάριος 2007, αναδημοσίευση από εφημ. Καθημερινή 21.01.2007, σ. 6, Κ. Μενουδάκος, Αναθεώρηση του άρθρου 24 του Συντάγματος μια οπισθοδρομική πρόταση, Ν+Φ, Ιανουάριος 2007, WWF, όπ.π., (σημ. 11), 2007, σ. 15, του ιδίου, όπ.π., (σημ. 21), 2005, σ. 35 επ., Β. Αποστόλου, Το περιβάλλον στο στόχαστρο της αναθεώρησης, ιστοσ. Ελευθεροτυπίας 18.11.2007, www.enet.gr. Βλ.

σχετικά στην ιστοσ. του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, όπ.π., (σημ. 20).

[50] Βλ. επίσης Ολ.ΣτΕ 2753/1994 και ΣτΕ 4301/2001, *Ν. Ρόζου*, όπ.π., (σημ. 47), Ν+Φ Ιουνίος 2006, *Σ. Ντάλη*, Τα τρία επίπεδα προστασίας των δασικών εκτάσεων, Ν+Φ, Ιούλιος 2007.

[51] *Γ. Κασιμάτης*, Σκέψεις καμένης γης, Ν+Φ, Ιούλιος 2007, αναδημοσίευση από την εφημ. Το Βήμα, 15.07.2007, σ. Α24, *Θ. Νάντσου*, Αποτίμηση της εφαρμογής της περιβαλλοντικής νομοθεσίας στην Ελλάδα, στο έργο: *Γ. Παπαδημητρίου* (επιμ.), Η κοινωνία των πολιτών και η εφαρμογή του περιβαλλοντικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 2007, (σ. 33) σ. 41 επ., *Γ. Ελαφρού/Γ. Λιάλιου*, όπ.π., (σημ 18), 29.07.2007, σ. 9, *Έρευνα του Ριζοσπάστη*, Εμπρηστική «σκυταλοδρομία», ιστοσ. Ριζοσπάστη 01.07.2007, www.rizospastis.gr.

[52] *Θ. Νάντσου*, όπ.π., (σημ. 51), 2007, σ. 40 επ., *Γ. Ελαφρού/Γ. Λιάλιου*, όπ.π., (σημ. 18), 29.07.2007, σ. 9.

[53] Για το λόγο, ότι διαπιστώθηκε ανεπαρκής προστασία των Ζωνών Ειδικής Προστασίας (ΖΕΠ). Καθώς οι ΖΕΠ δεν είναι συνολικά θεσμοθετημένες στην Ελλάδα και δεν έχουν θεσπιστεί οριζόντια μέτρα προστασίας και διαχείρισής τους, η νομική τους προστασία δεν θεωρείται επαρκώς κατοχυρωμένη και δεν διασφαλίζεται η προστασία των ενδιαιτημάτων των πουλιών, η επιβίωση και η αναπαραγωγή τους. Το ΥΠΕΧΩΔΕ βρίσκεται στη διαδικασία προκήρυξης διαγωνισμού για την ανάπτυξη δράσεων προστασίας των ΖΕΠ. Βλ. *WWF*, όπ.π, (σημ. 11), σ. 15 επ.

[54] Για το λόγο ότι μετά από εξέταση του επιπέδου ενσωμάτωσης της Οδηγίας των Οικοτόπων (Οδ. 92/43/ΕΟΚ), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ζήτησε από την Ελλάδα να βελτιώσει τη σχετική νομοθεσία, ώστε να καλύπτει τα άρθρα 6.4 και 12 και την αναφορά στο Παράρτημα IV της Οδηγίας σχετικά με τη διαχείριση των περιοχών Natura και την προστασία των ειδών κοινοτικού ενδιαφέροντος. Τον Ιούνιο του 2007 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποφάσισε να παραπέμψει την υπόθεση στο ΔΕΚ. Βλ. *WWF*, όπ.π., (σημ. 11), σ. 15 επ., *ΙΣΤΑΜΕ*, όπ.π., (σημ. 11), σ. 7, *Φ. Στεφανοπούλου*, Νεκρώνουν 5 υγροβιότοποι, Τα Νέα, 20.09.2007.

[55] *Γ. Ελαφρού/Γ. Λιάλιου*, όπ.π., (σημ. 18), σ. 9 επ.

[56] *Λ. Γιάνναρου*, Πέντε δέντρα ανά στρέμμα είναι Μητροπολιτικό Πάρκο;, Οίκο της Καθημερινής, τευχ. 60 Σεπτ., 2007, σ. 14 επ.

[57] Βλ. ενδεικτ. «Αιτιολογική πρόταση της Κυβέρνησης για την αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος σύμφωνα με τα άρθ. 110 και 119 του Κανονισμού της

Βουλής», Αθήνα 11.05.06, Σ. Δήμας, Όχι στην αλλαγή του άρθρου 24, Νόμος+Φύση, Ιαν. 2007, αναδημοσίευση από εφημ. Καθημερινή 21.01.2007, σ. 6.

[58] Βλ. ενδεικτ. *WWF*, όπ.π., (σημ. 11), 2007, σ. 5 επ., Θ. Νάντσου, όπ.π., (σημ. 51), 2007, σ. 37 επ., Γ. Ελαφρού/Γ. Λιάλιου, Τα λατομεία λειτουργούν ακόμη, Οίκο της Καθημερινής, τευχ. 52, 11.01.07.

[59] Βλ. Υποθ. C-68/06 για μη μεταφορά στο εθνικό δίκαιο της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ.

[60] Θ. Εκμετζόγλου-Newsom, Η οδηγία 2001/42/ΕΚ σχετικά με την εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων, ΠερΔικ 2006, σ. 73 επ., *WWF*, όπ.π., (σημ. 11), σ. 5 επ.

[61] Θ. Νάντσου, όπ.π., (σημ. 51), 2007, σ. 37.

[62] Βλ. ενδεικτ. Ολ. ΣτΕ 4938/1995, ΔιοικΔικ 1996, σ. 1275 επ., ΣτΕ 2594/1998, ΣτΕ 2595/1999, ΠερΔικ 2000, σ. 89 επ., ΣτΕ 2499/1999, ΠερΔικ 2001, σ. 396 επ., ΣτΕ 1035/1993, Ν+Φ 1994, σ. 225 επ., ΣτΕ Ολ. 2300/1997, ΣτΕ 3478/2000, ΣτΕ Ολ. 1675/1999, σχόλιο Ε.-Α. Μαριά, ΠερΔικ 1999, σ. 227 επ., ΠερΔικ 2731/1999, ΠερΔικ 1999, σ. 80 επ., Α. Παπαπετρόπουλου, Οι γενικές αρχές του ακυρωτικού ελέγχου κατά τη διαδικασία εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων έργων και δραστηριοτήτων, Ν+Φ Ιούλιος 2003.

[63] Βλ. περισσοτ., Γ. Ελαφρού/Γ. Λιάλιου, όπ.π., (σημ. 18), σ. 9 επ. Βλ. επίσης ενδεικτικά Έκθεση Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων προς του Υπουργούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης (7.2.2007) πάνω στην προσφυγή του Ιδρύματος Μαραγκοπούλου (ΙΜΔΑ) υπ' αριθμ. 30/2005 κατά Ελλάδα https://www.mfhr.gr/archive/jurisprudence/ECSR_IMDAvGreece.pdf, *ΙΣΤΑΜΕ*, όπ.π., (σημ. 11), σ. 5, Τ. Σταυρινάκη, Το περιβαλλοντικό μας δίκαιο σε δοκιμασία, Ν+Φ, Ιούλιος 2007, Ι. Σωτήρχου, Ευρωχαστούκι για Μεγαλόπολη, Πτολεμαΐδα, ιστοσ. Ελευθεροτυπίας 08.06.07, Ε. Στεργίου, Ο ενεργειακός χάρτης της Ελλάδας και η εξάρτηση από το πετρέλαιο, ιστοσ. Καθημερινής 17.09.07.

[64] Α. Σαλαμαλίκη/Α. Φιλιάτουρα, Καθεστώς αδειοδότησης των ατμοηλεκτρικών σταθμών στην Καρδιά, στον Άγιο Δημήτριο και στην Πτολεμαΐδα του νομού Κοζάνης, στο έργο: Γ. Παπαδημητρίου (επιμ.), Η κοινωνία των πολιτών και η εφαρμογή του περιβαλλοντικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 2007, σ. 136.

[65] Βλ. *ΙΣΤΑΜΕ*, όπ.π., (σημ. 11), σ. 7, Μ. Καραβασίλη, όπ.π., σημ. 26), σ. 48, Ι. Σωτήρχου, όπ.π., (σημ. 63), Χ. Τζαναβάρα, όπ.π., υποσημ 45, σ. 4., *ΥΠΕΧΩΔΕ*, όπ.π., (σημ. 15), σ. 9.

[66] Βλ. τη σχετική συμβολή του *Β. Δωροβίνη*, Τυπικές διαδικασίες και πρακτική. Παρατηρήσεις από την πλευρά των Μ.Κ.Ο., στο έργο: *Γ. Ζιάμος, Π. Παναγιωτόπουλος, Β. Ρουμελιώτου* (επιμ.), Περιβαλλοντική πληροφόρηση και συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, Αθήνα-Κομοτηνή 2003, σ. 87 επ., *Π.-Μ. Ευστρατίου*, όπ.π., (σημ. 29), σ. 81 επ.

[67] Βλ. ενδεικτ. ΣτΕ Ολ. 2940/2000 (εγκατάσταση αιολικών πάρκων σε Κυκλαδονήσια).

[68] Βλ. ενδεικτ. αποφ. ΣτΕ 1154/2007 (εγκατάσταση ΧΥΤΑ στην Κερατέα).

[69] *Δ. Καραβέλλας*, όπ.π., (σημ. 40), σ. 15 επ.

[70] *Συνήγορος του Πολίτη*, Ετήσια Έκθεση 2006, σ. 140 επ., *Γ. Ζιάμος*, Η πρόσβαση στην περιβαλλοντική πληροφορία και η συμμετοχή πολιτών σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων που αφορούν το περιβάλλον στην ελληνική έννομη τάξη, στο έργο: *Γ. Ζιάμος/Π. Παναγιωτόπουλος/Β. Ρουμελιώτου* (επιμ.), Περιβαλλοντική πληροφόρηση και συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, Αθήνα-Κομοτηνή 2003, σ. 15 επ., βλ. επίσης (σημ. 66).

[71] Βλ. *Ι. Καράκωστα*, όπ.π., (σημ. 22), σ. 131.

[72] Βλ. περισσότερα: *Συνήγορος του Πολίτη*, Ετήσιος Απολογισμός 2006, σ. 140 επ., σ. 148, www.synigoros.gr, *Β. Δωροβίνης*, όπ.π., (σημ. 66), σ. 81 επ.

[73] *Τ. Γεωργιοπούλου/Η. Κάνταρος*, Το νερό στη γεωργία, Οίκο της Καθημερινής, τ. 59, 07.08.07, *Μ. Χαραλαμπάκης*, Τα ψάρια πεθαίνουν από δίψα, ιστοσ. Τα Νέα, 01.11.2007, www.tanea.gr.

[74] *Ι. Μυλόπουλος*, Νερό: Ο επόμενος εφιάλτης, Ν+Φ Αύγουστος 2007, αναδημοσίευση απο εφημ. Τα Νέα στις 08.08 2007, σ. 16, *Τ. Γεωργιοπούλου/Η. Κάνταρος*, Το νερό στη γεωργία, Οίκο της Καθημερινής, τευχ. 59, 07.08.07.

[75] *Γ. Ελαφρός/Γ. Λιάλιος*, όπ.π., (σημ. 18), σ. 9, *Τ. Γεωργιοπούλου/Η. Κάνταρος*, όπ.π., (σημ. 74).

[76] *Χ. Καρανίκας*, Πληρώνουν 5.000 Ευρώ το έγκλημα του Ασωπού, ιστοσ. της εφημ. Τα Νέα, 27.09.2007.

[77] Βλ. *ΙΣΤΑΜΕ*, όπ.π., (σημ. 11), σ. 4 επ., *WWF*, όπ.π., υποσημ 11, σ. 13 επ., *Λ. Γιάνναρου/Γ. Ελαφρού*, Ασωπός, ο μεγάλος εμπαιγμός με τα απόβλητα, Οίκο της Καθημερινής, τευχ. 62, Νοεμβρ. 2007, σ. 45 επ.

[78] *WWF*, όπ.π., (σημ. 11), σ. 15.

[79] *Θ. Νάντσου*, όπ.π., (σημ. 51), σ. 38 επ.

[80] *ΥΠΕΧΩΔΕ*, Η διαχείριση των απορριμμάτων στην Ελλάδα, Ιουν. 2005, σ. 3 επ.
https://www.tzampazi.gr/diaxeirisi_aporrimmatwn.pdf

[81] *WWF*, όπ.π., (σημ. 5), Ιουλ. 2007, σ. 21 επ., *ΥΠΕΧΩΔΕ*, όπ.π., (σημ. 69), Ιουν. 2005, σ. 3 επ., *Χ. Τζαναβάρα*, όπ.π. (σημ. 45), σ. 5.

[82] Βλ. *Ψήφισμα της 1302.2007 της Ολομέλειας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την Οδηγία-πλαίσιο για τα απόβλητα*, που δίνει έμφαση στην πρόληψη των αποβλήτων μέσα και από τη δημιουργία εθνικών προγραμμάτων πρόληψης, Γ. Γιαννακούρου, όπ.π., (σημ. 20), σ. 43 επ., Π.-Μ. Ευστρατίου, όπ.π., (σημ. 29), σ. 79, Λ. Κουνιάδου, ΧΥΤΑ: Η πλέον περιβαλλοντοκτόνος επιλογή για την επίταση του φαινομένου του θερμοκηπίου, Οικολογική Επιθεώρηση, Μάρτιος 2006, Β. Γιόκαρη/Γ. Διπλάρη/Σ. Θεοδωρόπουλου/Σ. Κουνιάδου/Γ. Κουνιάδου-Σαραντέα/Π. Κουφαλάκου (Επιτροπή Πρωτοβουλίας Πολιτών Μεσσηνίας), Χ.Υ.Τ.Α., όχι Χ.Υ.Τ.Υ., Οικολογική Επιθεώρηση, τεύχ. Ιαν. 2006., Ν.-Κ. Χλέπα, Εικόνες από το μέλλον; επιτυχίες και αδιέξοδα των πολιτικών για τη διαχείριση των στερεών αποβλήτων στη Γερμανία, στο έργο: Γ. Γιαννακούρου/Θ. Οικονόμου (επιμ), Διαχείριση απορριμμάτων, Αθήνα-Κομοτηνή 2004, σ. 19 επ. Είναι χαρακτηριστικό, ότι στη Γερμανία ήδη από τον Μάιο του 2005 δεν επιτρέπεται να απορρίπτονται μη επεξεργασμένα απορρίμματα στους ΧΥΤΑ, ενώ μέχρι το 2009 προβλέπεται ότι θα έχουν κλείσει όλοι οι παράνομοι ΧΥΤΑ και θα έχουν αντικατασταθεί από ΧΥΤΥ.

[83] Γ. Μπάλιας, Το πρόβλημα των απορριμμάτων. Επισημάνσεις για την ειδικότερη περίπτωση της «προσωρινής αποθήκευσης», Ν+Φ, Ιούλιος. 2005, Χ. Τζαναβάρα, όπ.π., (σημ. 45), σ. 5.

[84] Βλ. *Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠΠΕΡ*, ΥΠΕΧΩΔΕ, 5η Συνεδρίαση Επιτροπής Παρακολούθησης - Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Περιβάλλον 2000-2006 (Αθήνα ΥΠΕΧΩΔΕ 2004), Υπ. Οικονομίας και Οικονομικών, Διαχειριστική Αρχή του ΚΠΣ, ειδική Υπηρεσία σχεδιασμού και αξιολόγησης αναπτυξιακών προγραμμάτων, επιστημονική Γραμματεία σχεδιασμού του εθνικού στρατηγικού πλαισίου αναφοράς και αναπτυξιακού προγραμματισμού 2007-2013, Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς 2007-2013, Δεκέμβριος 2005, σ. 35 επ., Γ. Ελαφρού/ Γ. Λιάλιου, όπ.π., (σημ. 32), Καθημερινή, 29.07.2007, σ. 9 επ.

[85] Βλ. ενδεικτ. ΠΑΚΟΕ, Μαϊμού διαχείριση των νοσοκομειακών αποβλήτων, Οίκο Νέα, τεύχ. 54 Μαρτ. 2007, σ. 7 επ., στο ίδιο, Η Ευρώπη μειώνει τα απορρίμματα της, σ. 14 επ.

[86] *Έκθεση ΥΠΕΧΩΔΕ για τη διαχείριση επικίνδυνων αποβλήτων*, με ημερομ. δημοσίευσης 28.02.07, Κριτ. Χ. Τζαναβάρα, 333.000 τόνοι θάνατος, ιστοσελ. Ελευθεροτυπίας 01.03.07, Λ. Γιάνναρου/Γ. Ελαφρού, όπ.π., (σημ. 77), σ. 46.

[87] NSCESD, Report of sustainable Development Indicators - Greece 2003, σ. 39, Eurostat, Municipal waste management in the European Union 15, 2003, <https://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, Βλ. και σχετική απάντηση του Επιτρόπου Περιβάλλοντος ΕΕ Σ. Δήμα σε ερώτηση του τ. ευρωβουλευτή Κ. Χατζηδάκη, Η Ελλάδα 22η στην ανακύκλωση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε : Phantis, Ελληνικός

Νόμος και Φύση

Αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία για το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη
<https://nomosphysics.org.gr>

Κυβερνοχώρος, 31.08.2006, <https://www.phantis.gr/news/?newsID=2006083193553>.

[88] Βλ., ΥΠΕΧΩΔΕ, ιστοσελίδα <https://www.minenv.gr/anakyklosi/general/general.html>, Γ. Ελαφρού, «Μάχη» γύρω από κάδους ανακύκλωσης, ιστοσ. Καθημερινής 09.11.2007, Γ. Ελαφρού/Γ. Λιάλιου, όπ.π., (σημ. 18), Καθημερινή, 29.07.2007, σ. 9 επ.

[89] Βλ. NSCESD, όπ.π., (σημ. 87), σ. 39, Eurostat, όπ.π., (σημ. 87).

[90] Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠΠΕΡ, ΥΠΕΧΩΔΕ, 5η Συνεδρίαση Επιτροπής Παρακολούθησης - Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Περιβάλλον 2000-2006 (Αθήνα ΥΠΕΧΩΔΕ 2004).

[91] Γ. Ελαφρός, «Μάχη» γύρω από κάδους ανακύκλωσης, ιστοσ. Καθημερινής 09.11.2007, Ε. Χατζηιωαννίδου, Υπανάπτυκτοι στον τομέα της ανακύκλωσης, ιστοσ. Καθημερινής, 8.3.2007.

[92] Βλ. ανωτ. (σημ. 91).

[93] *Χ. Τζαναβάρα*, όπ.π., (σημ. 45), σ. 5.

[94] Ν.-Κ. Χλέπας, ό.π., (σημ. 82) σ. 19 επ.

[95] Βλ. Υποθ. C-440/06 ΔΕΚ σχετικά με την παραβίαση υποχρεώσεων εκ μέρους της Ελλάδας που προβλέπονται στα άρθρα 3 και 4 της Οδηγίας 91/271/ΕΟΚ «περί επεξεργασίας αστικών λυμάτων», Κ. Καλλέργη, Καταδίκη (και) για τα λύματα, ιστοσ. Καθημερινής, 26.10.2007. Πρόκειται για τους δήμους και οικισμούς της Αρτέμιδας, της Χρυσούπολης, της Ηγουμενίτσας, του Ηρακλείου Κρήτης, της Κατερίνης, του Κορωπίου, της Λευκίμμης, του Λιτόχωρου Πιερίας, των Μαλίων, του Μαρκόπουλου, των Μεγάρων, της Νέας Κυδωνίας Κρήτης, της Ναυπάκτου, της Νέας Μάκρης, της Παροικίας Πάρου, του Πόρου-Γαλατά, της Ραφήνας, της Θεσσαλονίκης (τουριστική ζώνη), της Τρίπολης, της Ζακύνθου και της Αλεξάνδρειας Ημαθίας, της Έδεσσας και, τέλος, της Καλύμνου. Σημειωτέον, ότι η χώρα μας έχει καταδικαστεί εννέα φορές ως τώρα για την ανυπαρξία μέτρων διαχείρισης επικίνδυνων αποβλήτων και εκκρεμεί η εκδίκαση πολλών ακόμη υποθέσεων από την ΕυρωΕ. Βλ. γενικά για την επιβολή χρηματικής ποινής από το ΔΕΚ, Ι. Κουφάκη, Η επιβολή χρηματικής ποινής ως μέσο εκτέλεσης αποφάσεων του ΔΕΚ (Υπόθεση Κουρουπητός II), ΠερΔικ 2000, σ. 189 επ.

[96] Βλ. σχετικά Γ. Ζαβιτσάνου/Λ. Ντιλσιζιάν, Όλα όσα θα θέλατε να ξέρατε για την ανακύκλωση, Οίκο της Καθημερινής, τευχ. 62, Νοεμβρ. 2007, σ. 25 επ.

[97] Βλ. ΚΥΑ 8668/07.

[98] Γ. Παπαδημητρίου, Λιγνιτικοί σταθμοί. Η ώρα της αλήθειας, Ν+Φ, Νοέμβριος 2005. Ε. Στεργίου, Ο ενεργειακός χάρτης της Ελλάδας και η εξάρτηση από το πετρέλαιο, ιστοσ. Καθημερινής 17.09.07, Χ. Λιάγγου, Πρωταθλήτρια στη χρήση πετρελαίου η Ελλάδα, ιστοσ. Καθημερινής 26.10.2007. Βλ. στοιχεία για την εξέλιξη του ενεργειακού ισοζυγίου σε: www.ypan.gr.

[99] Βλ. Σχετικό Πίνακα της Eurostat: Consumption of electricity by industry, transport activities and households/services, <https://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, Κ.-V. Boesche/M. Σταμάτη, Η ενσωμάτωση των Οδηγιών επιτάχυνσης στην εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας και φυσικού αερίου στην Ελλάδα και στη Γερμανία, Ενέργεια & Δίκαιο 2006, σ. 25 επ., Γ. Λυπιδής, ό.π., (σημ. 10), Ν+Φ, Νοέμβριος 2004.

[100] Βλ. Εθνικό Σχέδιο Κατανομής Εκπομπών 2007, το οποίο προβλέπει αύξηση των σχετικών εκπομπών μέχρι το 2010 κατά 37,2%. Η στάση αυτή είναι προφανώς αντίθετη με τις δεσμεύσεις της χώρας μας απέναντι στη σχετική νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ιδίως την απόφαση αριθ. 1600/2002/ΕΚ για τη θέσπιση του βου κοινοτικού προγράμματος δράσης για το περιβάλλον, που αναγνωρίζει την κλιματική αλλαγή ως πεδίο προτεραιότητας για δράση και προσδιορίζει, μεταξύ άλλων, και τη σταδιακή μείωση των εκπομπών των αερίων θερμοκηπίου κατά την

περίοδο 2008 έως 2012 σε σχέση πάντα με τα επίπεδα του 1990. Βλ. επίσης σχετικά Β. Καραγεώργου/Σ. Μανωλκίδης, Αντιμετώπιση των κλιματικών αλλαγών και ανανεώσιμες πηγές ενέργειας – Η ευρωπαϊκή και η ελληνική προοπτική, Ενέργεια & Δίκαιο 2006, σ. 5 επ., Γ. Παπαδημητρίου, Η «άβολη αλήθεια» της κλιματικής μας πολιτικής, Ν+Φ, Ιουν. 2007, Χ. Λιάγγου, Πρωταθλήτρια στη χρήση πετρελαίου η Ελλάδα, ιστοσ. Καθημερινής 26.10.2007.

[101] Eurostat, όπ.π., (σημ. 100), Γ. Ελαφρού/Γ. Λιάλιου, όπ.π., (σημ. 18), σ. 9.

[102] Βλ. ΠΑΚΟΕ, Ελληνικά περιβαλλοντικά φάουλ, Οικο Νέα, τεύχος, Μαρτίου 2007, σ. 33, European Environment Agency «Technical Report, Annual European Community greenhouse gas inventory 1990-2005, and inventory report 2007», Submission to the UNFCCC Sekretariat 27.4.2007, Eurostat: Total greenhouse emissions, <https://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.

[103] Βλ. σχετικό Πίνακα της Eurostat: Table 6.4 a): Greenhouse emissions per capita, <https://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, Γ. Παπαδημητρίου, Η «άβολη αλήθεια» της κλιματικής πολιτικής μας, περιοδικό Μεταρρύθμιση, Αθήνα, τ. 16, σ. 42 επ.

[104] Βλ. ενδεικτ. Κ. Παπανικολάου, Ο προληπτικός περιβαλλοντικός έλεγχος της χωροθέτησης μεταλλείων και λατομείων μετά την απόφαση ΣΤΕ (Ολ.) 998/2005, Ν+Φ, Απρίλιος 2005, ΠΑΚΟΕ, Κοινοτικές οδηγίες που δεν εφαρμόζονται, Οικο Νέα, τευχ. Μαρτίου 2007, σ. 26 επ.

[105] WWF, Έκθεση Dirty thirty, Europe's worst climate polluting power stations, 2007.

[106] Α. Μπουγάτσου/Μ. Καϊταντζίδης, Η ΔΕΗ, εκχωρεί χωρίς αντάλλαγμα το 20% της αγοράς, ιστοσ. Οικονομία Ελευθεροτυπίας, 10.11.2007.

[107] Γ. Ελαφρός, Όμηροι του λιγνίτη και του πετρελαίου, ιστοσ. Καθημερινής, 04.02.2007.

[108] Θ. Τσιγγανάς/Ζ. Κουταλιανού, Θέλουν και τη ΔΕΗ και τη ζωή τους, ιστοσ. Καθημερινής,, 27.10.2007.

[109] Βλ. ενδεικτ. έρευνα της Μονάδας Αιμοστατικής της Ιατρικής Σχολής του ΑΠΘ (εφημερίδα Αγγελιοφόρος, 7.2.2007, www.agelioforos.gr) για τις επιπτώσεις των εκπομπών ατμοηλεκτρικών εργοστασίων στην περιοχή της Πτολεμαΐδας, που διαπιστώνει μεταξύ άλλων ότι επτά στους δέκα θανάτους στην ευρύτερη περιοχή της Πτολεμαΐδας οφείλονται σήμερα σε καρκίνο ή σε θρομβοεμβολική νόσο (έμφραγμα, εγκεφαλικό, πνευμονική εμβολή), ενώ παρουσιάζεται αύξηση των κρουσμάτων καρκίνου με γεωμετρική πρόοδο ανά δεκαετία από το 1950 έως σήμερα. Το 2006 το

ποσοστό θανάτων με αιτία τον καρκίνο ανήλθε σε 30,5%, *A. Καραλίγκας*, Η ΔΕΗ σκοτώνει, Οικολογική Επιθεώρηση, τεύχος Μάρτιος 2007 <https://www.oikologos.gr>, *I. Σωτήρχου*, όπ.π., (σημ. 63).

[110] Βλ. ενδεικτ. *Γ. Ελαφρού*, Μικροσωματίδια σκοτώνουν 5000 Έλληνες, ιστοσ. Καθημερινής, 23.01.2007, του ιδίου, Ελλάδα, ο μεγάλος ρυπαντής, *Τ. Γιωργιοπούλου*, Περιβαλλοντική αναισθησία σε αριθμούς, ιστοσελ. Καθημερινής, 04.02.07, *Χ. Τζαναβάρα*, όπ.π., (σημ. 45), σ. 6.

[111] *Υπουργείο Ανάπτυξης*, 1η Έκθεση για το μακροχρόνιο ενεργειακό σχεδιασμό της Ελλάδας 2008-2020, Μέρος Ι, εκδ. 2007, *Σ. Καλογερόπουλος/Ε. Γκίκα*, Τα Αιολικά Πάρκα στην Ελλάδα και το παιχνίδι των ενεργειακών συμφερόντων, Hellenic Nexus, Αυγ.-Σεπτ. 2006, σ. 30 επ.

[112] Βλ. περισσοτ. *ΠΑΚΟΕ*, Ενεργειακά σπάταλα σπίτια, Οίκο Νέα, Μάρτιος 2007, σ. 23 επ.

[113] Εκκρεμεί η ενσωμάτωση της Οδηγίας 2003/91 «για την ενεργειακή απόδοση των κτιρίων» ΕΕ 1/65 της 4.1.2003.

[114] Βλ. (σημ. 1. Όπου ιδίως στο πόρισμα IPCC της Επιτροπής Stern (Stern Review) επισημαίνεται, ότι η αύξηση της μέσης παγκόσμιας θερμοκρασίας πάνω από 2°C, που εκτιμάται ότι θα συμβεί στα τέλη του αιώνα, αν δεν υπάρξει μεταβολή της διεθνούς κλιματικής πολιτικής, και θα προκαλέσει ανεξέλεγκτες κλιματικές μεταβολές, οι οποίες θα επιφέρουν εκτός των άλλων ζημίες στην παγκόσμια οικονομία ισοδύναμες με το 5% έως 20% του παγκόσμιου ΑΕΠ. Επίσης εκτιμάται, ότι η άμεση και συστηματική διάθεση του 1% του παγκόσμιου ΑΕΠ για τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου θα μπορούσε να συμβάλλει αποφασιστικά στην αποτροπή του ανωτέρω προδιαγραφόμενου κινδύνου. Βλ. επίσης *Δ. Ζενγκέλη*, Ο Έλληνας της Έκθεσης Στερν, Συνέντευξη στον *Γ. Ελαφρό*, Οίκο της Καθημερινής, τεύχος Οκτωβρίου 2007, σ. 14 επ., *Wissenschaftlicher Beirat der Bundesregierung Globale Veränderungen (WBGU)*, Keine Entwicklung ohne Umweltschutz: Empfehlungen zum 4. Millennium + 5-Gipfel, 2005, https://www.wbgu.de/wbgu_pp2005.pdf.

[115] Βλ. περισσοτ. *Information und Kommunikation für Erneuerbare Energien e.V. (IKEE)*, Daten+Falten, Deutschland hat unendlich viel Energie, 05.2007, www.unendlich-viel-energie.de, *Ε. Δικαίου*, Εβδομάδα Περιβάλλοντος στο Βερολίνο (Μέρος Ι), Στάσεις και τάσεις στον αγώνα κατά των κλιματικών αλλαγών, Οικολογική Επιθεώρηση, τεύχος Ιουλ.- Αυγ. 2007, *Γ. Λυπιδίδη*, όπ.π., (σημ. 10), Νόμος και Φύση, Νοέμβριος 2004.

[116] ΠΑΚΟΕ, Ελληνικά περιβαλλοντικά φάουλ, Οίκο Νέα, τευχ. Μαρτίου 2007, σ. 33.

[117] ΥΠΑΝ, Απολογισμός 2004-2006, 2006, σ. 12 επ., σ. 16 επ., www.ypan.gr, ΠΑΚΟΕ, Η χώρα αποκτά επιτέλους χωροταξικό σχέδιο για τις ΑΠΕ , Οίκο Νέα, τευχ. Μαρτίου 2007, σ. 34 επ., WWF, Δεσμεύσεις χωρίς εφαρμογή, Ιούλιος 2007, σ. 7.

[118] Βλ. ενδεικτ. Γ. Φαραγγιτάκη, Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Ελλάδα. Πραγματικότητα και προοπτικές (ΠΕΕΚΠΕ), 2001,

www.ekke.gr/estia/Cooper/Vena/Vena.htm, Ν. Μάργαρη, Απλά μαθήματα πατριδογνωσίας, ιστοσ. Το Βήμα, 12.11.2000, Ν.Κ.Χλέπα/Ε. Μέρτζιου, Οδηγός του πολίτη για την προστασία του περιβάλλοντος, WWF Ελλάς, εκδ. Παπαζήσης 1996.

[119] Βλ. ενδεικτ. Δ. Σωτηρόπουλου, Η κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα: Ατροφική ή αφανής;, στο έργο: Δ. Σωτηρόπουλος (επιμ.), Η άγνωστη κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα 2004, Αθήνα, σ. 117 επ. , Γ. Μιχαήλ, όπ.π., (σημ. 46), Ε. Παπανούτσου, Πρακτική Φιλοσοφία 2η εκδ. Αθήνα, 1984, Χ. Τζαναβάρα, Πράσινη συνείδηση, μαύρη ζωή, Ελευθεροτυπία, 05.06.2007, σ. 3.

[120] Βλ. ενδεικτ. Δ. Νίκογλου, Η υπερκατανάλωση που έγινε ζωή, ιστοσ. Καθημερινής, 04.02.2007. Ι. Παλαιοκρασσά, Τα αδιέξοδα του πολιτισμού μας, Ελευθεροτυπία, 11.7.2007, σ. 10, Σ. Τσαγκαράτου, Υποχρέωση των άλλων, περιοδ. Περιβάλλον της Εφημ. Ελεύθερος Τύπος, 05.06 2007, σ. 6.

[121] Βλ. Ε. Παπαδημητρίου, όπ.π., (σημ. 3), σ. 307 επ., Δ. Σωτηρόπουλος, όπ.π., (σημ. 119), σ. 117 επ.

[122] Βλ. Σ. Ρίζου, όπ.π., (σημ. 44), ΔτΑ, 2001, 416 επ., Α. Τάχου, όπ.π., (σημ. 24), Ν+Φ 1998, σ. 281 επ., του ιδίου, όπ.π., (σημ. 12), σ. 216 επ.

[123] Γ. Κρεμλής, Επτά επιτακτικοί λόγοι για τη δημιουργία Υπουργείου Περιβάλλοντος, Ν+Φ, Σεπτ. 2007, Δ. Χριστοφιλόπουλος, Γιατί χρειάζεται αυτοτελές Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ελευθεροτυπία, 11.07.2007, σ. 10.

[124] Βλ. ενδεικτ. ενημέρωση των πολιτών από ιστοσ. του ΥΠΑΝ σχετικά με την: Εξοικονόμηση και ορθολογική χρήση της ενέργειας, <https://www.cres.gr/energy-saving/>.

[125] Στο ίδιο μήκος κύματος βλ. ενδεικτ. Δ. Καραβέλλα, όπ.π., (σημ. 40), σ. 15, Θ.

Νάντσου, όπ.π., (σημ. 51), σ. 50 επ.

[126] Παγκόσμια Επιτροπή του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, Έκθεση Brundtland, Το κοινό μας μέλλον 1987. Η έκθεση αυτή θεωρείται σταθμός για τη σύγχρονη περιβαλλοντική προστασία, γιατί αποτύπωσε σαφώς την ανάγκη για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη σε συνάρτηση με το σεβασμό των ανθρώπινων όντων. Κριτικός απέναντι στην οικονομιστική λογική της βιώσιμης ανάπτυξης ο Κ. Κρίμπας, Μια δαρβινική θεώρηση της οικολογικής κρίσης, Ν+Φ, Οκτώβριος 2007.

[127] Βλ. ενδεικτ. Κ. Σταμάτη, όπ.π., (σημ. 3), Ν+Φ 1995, σ. 14 επ.

[128] Βλ. ενδεικτ. Ι. Ζηζιούλα, όπ.π., (σημ. 6), σ. 41 επ.

[129] Ι. Ζηζιούλας, όπ.π., (σημ. 6), σ. 39, σ. 41 επ.

[130] Βλ. Ι. Ζηζιούλας, όπ.π., (σημ. 6), σ. 41 επ., σ. 112 επ., όπου επισημαίνεται, ότι ο άνθρωπος αποτελεί την κορωνίδα του φυσικού κόσμου, όχι μόνο διότι είναι προικισμένος με τον υψηλότερο βαθμό λογικής όλων των έμβιων ζώων της Γης, αλλά κυρίως διότι διαθέτει σε μέγιστο βαθμό την ελευθερία να αντιταχθεί, ακόμη και στην έμφυτη λογική του φυσικού κόσμου, που τον περιβάλλει. Μπορεί συνεπώς να είναι ελεύθερος, ακόμη και να καταστρέψει τον κόσμο, σε αντίθεση με κάθε άλλο ον στον πλανήτη.

[131] Βλ. Ι. Ζηζιούλα, όπ.π., (σημ. 6), σ. 41 επ., σ. 112 επ., του ιδίου, όπ.π., (σημ. 8), King's Theological Review, Autumn 1989, σ. 41 επ., Spring 1990, σ. 41 επ. Στο ίδιο συμπέρασμα αλλά από την σκοπιά της ηθικής φιλοσοφίας καταλήγουν επίσης μεταξύ άλλων και οι: A. Leopold, A Sand County Almanac, New York 1949, σ. 256 επ., του ιδίου, For the health of the land, Washington 1999, σ. 278 επ., E. Hardgrove, Weak anthropocentric value, The Monist, The intrinsic value of nature 1992, σ. 183 επ., H. Rolston, Duties to ecosystem, στο έργο: B. Callicott (επιμ.), Companion to a Sand County Almanac, Madison 1987 σ. 246 επ., J. Bentham, An introduction to the principles of morals and legislation, London, 1789, σ. 389 επ.

[132] Κ. Σταμάτης, όπ.π., (σημ. 3), Ν+Φ 1995, σ. 14 επ., Βαρθολομαίος, Οικουμενικός Πατριάρχης, Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα επί τη ημέρα της προσευχής υπέρ του φυσικού περιβάλλοντος (01.09.2007), Αριθμ. Πρωτ. 935.

[133] Αξίζει να σημειωθεί, ότι η ορθόδοξη διδασκαλία έχει το πλεονέκτημα, σε αντίθεση με την καθολική και προτεσταντική χριστιανική θεώρηση της σχέσης ανθρώπου και περιβάλλοντος, ότι δεν επηρεάστηκε δογματικά και δεν περιχαρακώθηκε σε ανθρωποκεντρικές, λογικοκρατούμενες θεωρήσεις, όπως π.χ. αυτές των ρευμάτων του Σχολαστικισμού, του Πιετισμού, του Πουριτανισμού κ.ά., που

άσκησαν σημαντική επιρροή στην Καθολική και Προτεσταντική Εκκλησία, με αποτέλεσμα η Δυτική Εκκλησία να έλθει σε διαμάχη με τα σύγχρονα επιστημονικά πορίσματα της εξελικτικής δαρβινικής θεωρίας, αλλά και με τα πορίσματα της φυσικής σχετικά με τη φύση του χώρου και του χρόνου και της κβαντικής μηχανικής ως προς τη φύση των στοιχείων του σύμπαντος. Βλ. *I. Ζηζιούλα*, ό.π., (σημ. 6), σ. 46 επ., σ. 56 επ.

[134] Γεν. 2,16-17: «Από παντός ξύλου του εν τω παραδείσω βρώσει φαγή, απ' όδε του ξύλου του γινώσκειν καλόν και πονηρόν ου φάγεσθε απ' αυτού». Παρατηρείται δηλαδή ότι ήδη από την αρχή της δημιουργίας με την παρακοή του απέναντι στο Θεό, που εκφράζεται με την παράβαση της ανωτέρω εντολής, ο άνθρωπος εμφανίζεται στην Π.Δ. να διαταράσσει την αρχική αρμονία των σχέσεων Θεού-Ανθρώπου-Κτίσεως. Με την παράβαση της εν λόγω εντολής, που όχι τυχαία σχετίζεται άμεσα με τη χρήση του φυσικού περιβάλλοντος, ο άνθρωπος διαφοροποιεί τη στάση του απέναντι στην υπόλοιπη δημιουργία και το Θεό και αυτονομείται. Βλ. *Βαρθολομαίου, Οικουμενικού Πατριάρχου*, ό.π., (σημ. 132). [135] *Βαρθολομαίος, Οικουμενικός Πατριάρχης*, ό.π., (σημ. 132). Ήδη από την αρχή της δημιουργίας ο άνθρωπος εμφανίζεται στην Π.Δ. να διαταράσσει με την παρακοή και του στην εντολή του Θεού (Γεν. 2,16-17) την αρχική αρμονία των σχέσεων Θεού-Ανθρώπου-Κτίσεως. Με την παράβαση της εν λόγω θείας εντολής, που όχι τυχαία σχετίζεται άμεσα με τη χρήση του περιβάλλοντος από τον άνθρωπο, ο άνθρωπος διαφοροποιεί τη στάση του απέναντι στην υπόλοιπη δημιουργία και το Θεό και αυτονομείται.

[136] Γεν. 1, 26, *I. Ζηζιούλας*, Ο άνθρωπος και το περιβάλλον: Ορθόδοξη θεολογική προσέγγιση, Πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Επιστήμες Τεχνολογίες αιχμής και Ορθοδοξία», 4-8 Οκτωβρίου 2002.

[137] Βλ. ενδεικτ. *F. Ekardt*, ό.π., (σημ. 6), σ. 357 επ., *L. White*, ό.π., (σημ. 6).

[138] Βλ. ανωτ. Ι.2., (σημ. 5).

[139] *Βαρθολομαίος, Οικουμενικός Πατριάρχης*, ό.π., (σημ. 132), *I. Ζηζιούλας*, ό.π. (σημ. 6), σ. 57 επ., σ. 112 επ. Την οργανική θέση του ανθρώπου μέσα στη φύση υποστηρίζει και η θεωρία του Δαρβινισμού. Παράλληλα, η σύγχρονη φυσική επιστήμη με αφετηρία τη θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάϊν έρχεται να επισημάνει με επιστημονικά τεκμήρια το τέλος της διχοτόμησης ανάμεσα στη φύση ή την υλική της ουσία και το γεγονός (χρόνος). Τέλος, η κβαντική μηχανική συνηγορεί υπέρ της αδιάσπαστης ενότητας και αδιάκοπης αλληλεπίδρασης υποκειμένου και υλικού αντικειμένου. Επίσης, στο συμπέρασμα, ότι ο άνθρωπος αποτελεί τμήμα της βιοτικής κοινότητας και αλληλεξαρτάται από αυτή, εξετάζοντας όμως το ζήτημα από τη σκοπιά της ηθικής φιλοσοφίας υιοθετούν μεταξύ άλλων οι: *A. Leopold*, ό.π., (σημ. 131), σ. 90 επ., *E. και H. Odum*, *Fundamentals of ecology*, Philadelphia 1953.

[140] Γεν. 2. 7 εδ. 2, «...και ενεφύσησεν εις το πρόσωπον αυτού πνοήν ζωής και εγένετο ο άνθρωπος εις ψυχήν ζώσαν»

[141] Γεν. 2. 7 εδ. 1, «και έπλασεν ο Θεός τον άνθρωπον χούν από της γης», *Α΄ Κορ. 15, 47. Ι. Ζηζιούλας*, όπ.π., (σημ. 136), 4-8 Οκτωβρίου 2002.

[142] Α. Κεσελόπουλος, Ορθοδοξία και περιβάλλον, *Natura lapsa και Natura oecονομικα*, στο έργο: Η περιβαλλοντική πολιτική στην Ελλάδα (*Μ. Σκούρτος/Κ. Σοφούλη επιμ.*), Αθήνα 1998, σ. 317.

[143] *Ιωάννης Δαμασκηνός*, Περί των εν Χριστώ δύο θελημάτων 15 PG 95, 144B. «Ο άνθρωπος τóινυν μικρόκοσμος εστίν, έχει γαρ και ψυχήν και σώμα, και μέσον έστηκε και νου και ύλης, σύνδεσμος γαρ εστί ορατής και αοράτου ήτοι αισθητής τε και νοητής κτίσεως», *Γρηγόριος Θεολόγος*, Λόγος 28, 22, PG 36, 324A, *Ι. Ζηζιούλας*, όπ.π., (σημ. 6), σ. 112 επ. Γι' αυτό άλλωστε και στην ορθόδοξη παράδοση η υλικότητα του σώματος δεν υποτιμάται σε σχέση με το πνεύμα. Αντίθετα, δέχεται ανάμεσα στο πνεύμα και το σώμα μια σχέση αμοιβαιότητας και αλληλοσεβασμού, καθώς η υλικότητα του ανθρώπου συγγενεύει με την κτιστή φύση, ενώ η πνευματικότητά του με το Θεό και τις άκτιστες ενέργειες Του. Στο συμπέρασμα, ότι ο άνθρωπος αποτελεί τμήμα της βιοτικής κοινότητας και αλληλεξαρτάται από αυτήν, εξετάζοντας όμως το ζήτημα από τη σκοπιά της ηθικής φιλοσοφίας, υιοθετούν μεταξύ άλλων οι: *A. Leopold*, όπ.π., (σημ. 131), σ. 90 επ., *E. H. Odum*, *Fundamentals of ecology*, Philadelphia 1953. Την οργανική θέση του ανθρώπου μέσα στη φύση υποστηρίζει και η θεωρία του Δαρβινισμού. Παράλληλα, η σύγχρονη φυσική επιστήμη με αφετηρία τη θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάιν έρχεται να επισημάνει με επιστημονικά τεκμήρια το τέλος της διχοτόμησης ανάμεσα στη φύση ή την υλική της ουσία και το γεγονός (χρόνος). Τέλος, η κβαντική μηχανική συνηγορεί υπέρ της αδιάσπαστης ενότητας και αδιάκοπης αλληλεπίδρασης υποκειμένου και υλικού αντικειμένου.

[144] Α. Κεσελόπουλος, όπ.π., (σημ. 142), σ. 293 επ.

[145] Γεν. 1, 27-29, Γεν 3, 7. 3, 19, *Ι. Γαλάνη*, Η σχέση ανθρώπου και κτίσεως κατά την Καινή Διαθήκη 1984, σ. 26.

[146] Γεν. 2, 15.

[147] *Συμεών ο Νέος Θεολόγος*, Λόγοι Ηθικοί ΙΓ, SC 129, σ. 402.

[148] *Βαρθολομαίος*, *Οικουμενικός Πατριάρχης*, όπ.π., (σημ. 132), 01.09.2007, *Ι. Ζηζιούλας*, όπ.π., σ. 112 επ., *Α. Κεσελόπουλος*, όπ.π., (σημ. 142), σ. 315.

[149] *Ι. Ζηζιούλας*, όπ.π., (σημ. 6), σ. 111 επ.

[150] *Μάξιμος Ομολογητής*, Κεφάλαια περί αγάπης 1, PG 90, 981B. «...εκ γαρ του ευλόγως ή παραλόγως τοις πράγμασι χρήσασθαι, ή ενάρετοι ή φαύλοι γινόμεθα».

[151] *Βαρθολομαίος, Οικουμενικός Πατριάρχης*, όπ.π., (σημ. 132).

[152] *Ι. Ζηζιούλας*, όπ.π., σ. 112 επ. - Ο άνθρωπος καλείται εν τέλει να ανακαλύψει και να βιώσει τη βαθύτερη σημασία που συμπυκνώνεται στη φράση της Θείας Λειτουργίας του Ιωάννη του Χρυσοστόμου: «Τὰ Σὰ ἐκ τῶν Σῶν»-.

[153] *Ι. Ζηζιούλας*, όπ.π., σ. 112 επ., *Α. Κεσελόπουλος*, όπ.π., (σημ. 142), σ. 293 επ., *D. Staniloae*, *The World as gift and sacrament of God's love*, περιοδ. *Sobomost* 1969, σ. 671 επ. Στο ίδιο συμπέρασμα, αλλά από τη σκοπιά του οικολογικού κινήματος, καταλήγει ο *A. Leorold*, όπ.π., (σημ. 131), σ. 228 επ., *Κ. Λαρρέρ*, *Η φιλοσοφία του περιβάλλοντος*, (Μτφρ. Ε. Γούναρη) 2001, σ. 84 επ.

[154] Βλ. ενδεικτικά τα έργα των: *Κ. Ott/R. Döring*, όπ.π., (σημ. 3), *B. Callicott*, όπ.π., (σημ. 9), 1999, 321-380. Με περαιτέρω παραπομπές.

[155] *Α. Αδαμαντιάδης*, *Ορθοδοξία και Οικολογία* (από τα πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Επιστήμες Τεχνολογίες αιχμής και Ορθοδοξία», 4-8 Οκτωβρίου 2002).

[156] *Α. Κεσελόπουλος*, όπ.π., (σημ. 142), σ. 318 επ., *Α. Αδαμαντιάδης*, όπ.π., (σημ. 155).

[157] *Α. Αδαμαντιάδης*, όπ.π., (σημ. 155), *Ι. Ζηζιούλας*, *Ο άνθρωπος και το περιβάλλον* (από τα πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Επιστήμες Τεχνολογίες αιχμής και Ορθοδοξία», 4-8 Οκτωβρίου 2002), *Ισάακ του Σύρου*, *Τα Ευρεθέντα Ασκητικά*, εκδ. Ρηγόπουλου 1997, Λόγος 81, *Ιωάννου Δαμασκηνού*, *Περί εικόνων* 1, PG 94, 1300 AB.